

H 29-III

42-

L. G. Terexova
da
V. G. Erdeli

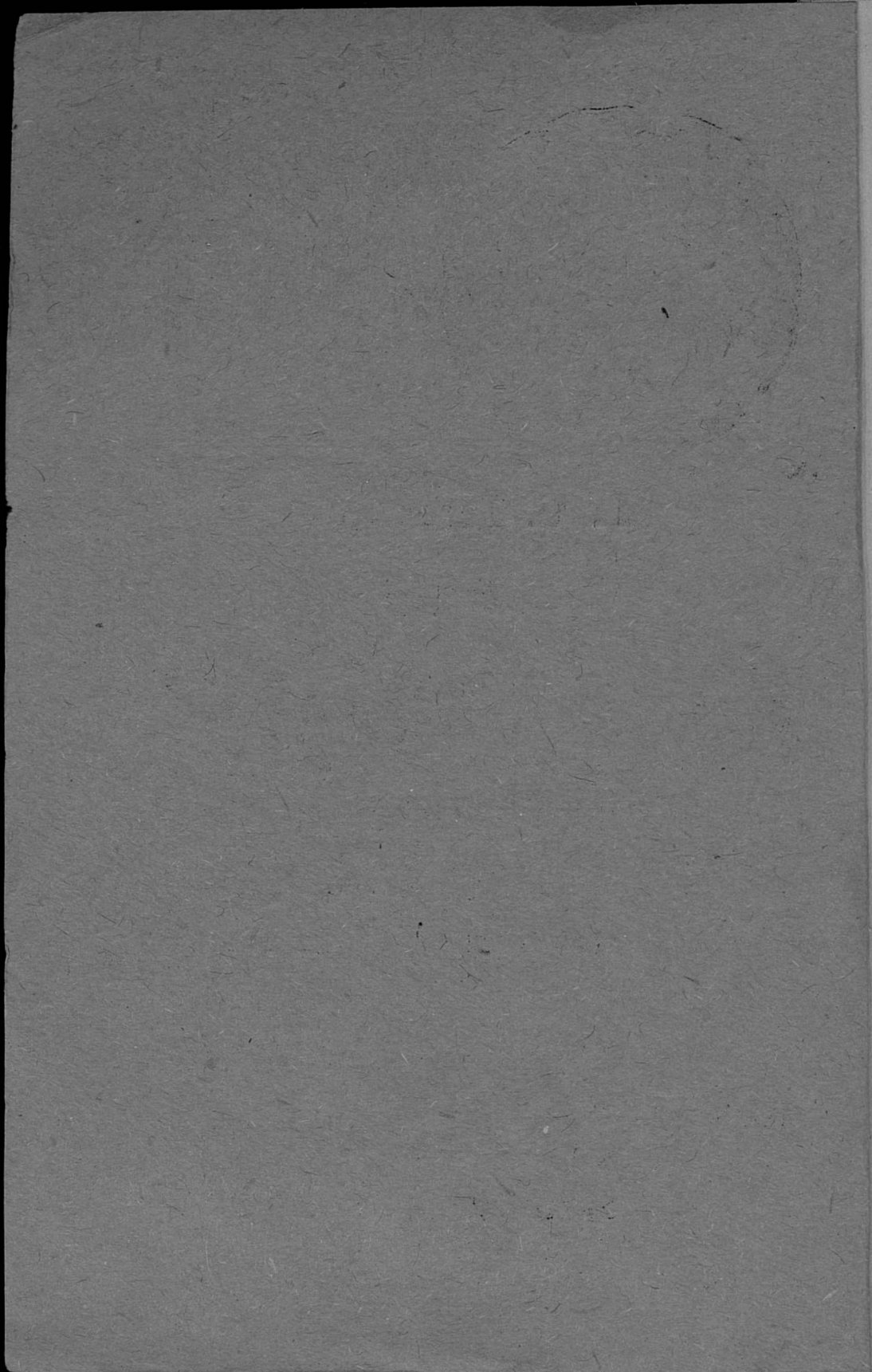
Geografija

naçalnəj skolalə
velədçan kniga
məd çəšt

Komi Giz

1933

Ськтыкар

H2A-III

42 — L. G. TEREXOVA da V. G. ERDELI.

КОМИ-3

3-1542/2

G E O G R A F I J A

VELƏDÇAN NIĞA
NAÇALNƏJ SKOLALB

M Ə D Ç A Ş T
NOLƏD VO VELƏDÇBŞJASLB

Външэдәтә RSFSR-са НКР коллегтјаән.
Коміәдәт вьншэдәтә
Комі OBLONO јуралъсан

Г.И.И. ИИГР.
Ц. 1933 5
АНТ № 408

К О М И Г И З
СЪКТЪVKAR 1933 VO

Načalnəj skolalb geografija kuza ucevniklən məd çaštəb kək jukənbə.

Pervojja jukənbə kutə aslas mogən šetnb velədcəšjaslb konkretnəj predstavlennə priroda jəlbš da SSSR-sa ovməšn socialističeskəj perestrojka nuədəm jəlbš. Sijə tədmədə velədcəšjasəs SSSR-sa prirodnəj zonajaskəd, kən kueəm promšlennost, vizmu ovməš da transport, tədmədə SSSR-sa nacionalnəj sostavkəd da administrativno-političeskəj delennəkəd.

Məd jukənbə velədcəšjasəs tədmədə glavnəj gosudarstvojaskəd miras, najə položenəkəd mušar vėlas, kapitališticeskəj stranajaskəd, najə kolonijajaskəd, mirəvəj tujjaskəd da s. v.

Seni šetčə SSSR-əs, socializim straitan stranaəs, kapitališticeskəj stranajaskəd ətlaštitem.

Бзьд mesta ucevnikəb šetčə kartakəd uzaləmlə.

Glavnəj avtorjas kənzı ucevnik ləšədəmbn eə učastvujtisnb
N. I. Popova da P. G. Terexov.

Učpedgiz.

Л. Г. Терехова и В. Г. Эрдели. ГЕОГРАФИЯ. Учебник для начальной школы, часть вторая, четвертый год обучения. Утверждено коллегией НКП РСФСР. Перевод утвержден заведующим Коми ОБЛОНО.

Ответств. редактор Улитин. Технич. редактор. М. Шестаков.

Сдано в набор 8/VIII-33 г. Подписано к печати 29/VIII-33 г. Упол. Облита № А-829
Коми ГИЗ № 73. Заказ № 2447 Тираж 8000 экз. Стат. формат 62 × 94, 1/16.
8 п. л. 38.800 зн. в. п. л.

Типография Коми ГИЗ-а, Сыктывкар, Коммунистическая, 2

SSSR

I. GEOGRAFIČESKƏJ POLOZENNƏ.

Muşar vьььп, кьзи тaje тьdale globusьs libə muşarзьп-
jas karta vьььs, em susaləп 6 jukəп, mədnoğəп-kə—svetlən
6 jukəп:

Jevropa, Azija, Afrika da Avstralija—asьv-
vьvsa muşarзьпjьп, Amerika—гьтв muşarзьпjьп da Ан-
tarktida—гьтввьв i asьvvьв muşarзьпjasьп.

Stav va prostranstvoьs muşar vьььп jukşə kuim okean
vььь: Velikəj libə Tixəj, Atlantičeskəj da In-
dejskəj.

Va prostranstvoьs vьььzьk susa prostranstvoьs.

Va voştə $\frac{3}{4}$ jukənsə, a susaьs $\frac{1}{4}$ jukənsə muşar stav ver-
kəşsьs.

Sovetskəj Sociališticeskəj respublikajas-
lən Sojuz kujlə asьvvьvsa muşarзьпjьп, svet кьк jukəпьп—
Jevropaьп da Azijaьп.

SSSR—əti medşa vьььd gosudarstvo muşar vьььп.

Sijə voştə ploşead $21\frac{1}{2}$ mln. kv. km. Tajə loə $\frac{1}{6}$ jukəп
stav naşəlonnəj susaşsьs.

Vьььd prostranstvo vььь paşkaləma Sojuz asьvvьvşəп
гьтвvьььlə 10 şurs km gəğər. Pojezd tajə vьvnaşə munə 13 sut-
kiəп. Vojvьvşəп lunvььlə SSSP paşkaləma $4\frac{1}{2}$ şurs km pašta.

Medьm stəç indььь SSSR-ььs muşar vьььп kujlan mestasə,
kolə velədçььь pə|zujtçььь globus gradusnəj
šetkaəп da geografičeskəj kartaəп.

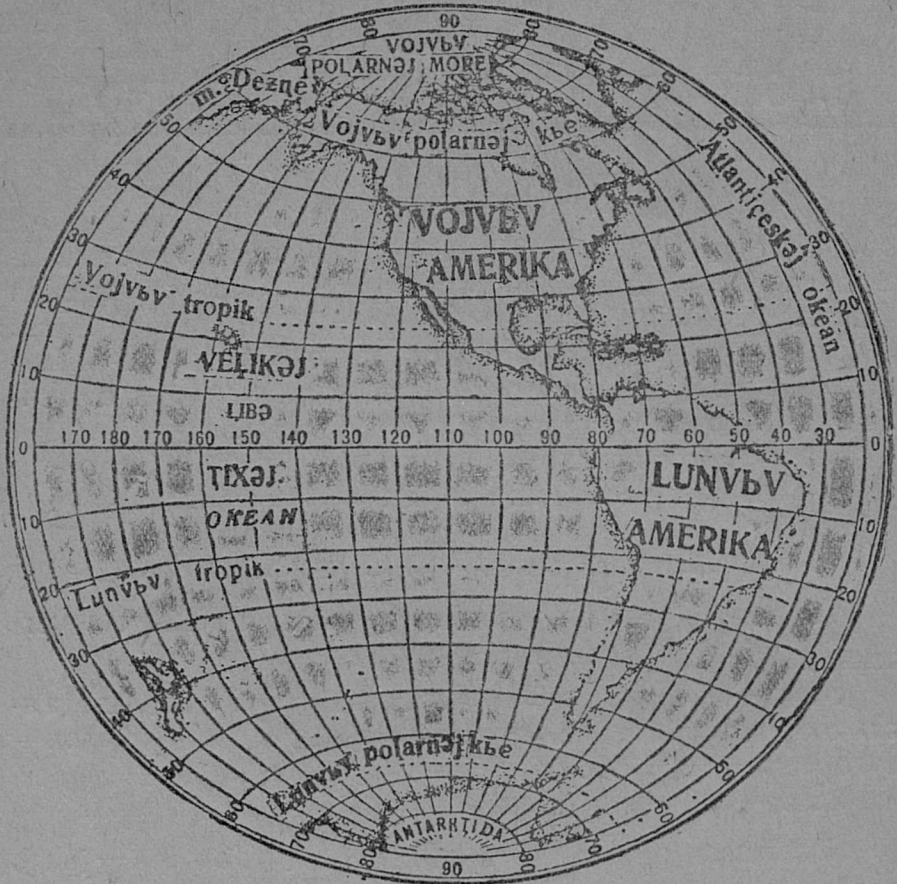
Upraznənnə. Petkədlььь globus vьььs da muşarзьп kartajas
vьььs okeanjas da svet jukəпjas. Petkədlььь SSSR.

1. Gradusnəj şetka.

Globuslən gradusnəj şetьs artməma padvezaşəп vizjasьs.

Na riьs ətijas munəпь vojvьvşəп lunvььlə i suşəпь
meredijanjasəп. Vььd meredian—кьезьп, kodi munə
vojvьv poluşşəп lunvььв poluşəz. Stav meredianjas voməna-

РЪТЪВУВЪВ МУШАРЗЪН

ləpъ ekvator i ətləəšəpъ polosjasъpъ. Globusъšъ tьdalə, mъj stav meredianjasъšъ aslanъšъ ьzdanas ətkodəšъ. Ekvator, kъz i ьd okružnošъ, jukəpъ 360 gradus ьlə, lъvə 360 ətkod jukəpъ ьlə, ьd gradus pъr nuədčə meredian. Artmə, mъj ekvator pъr nuədčə 360 meredian. No globusъpъ i kartəpъn oz poz čertitъšъ stav meredianšə, najə eškəpъn seeəpъn suka ьvŭttisъšъ globussə da kartasə da ez šetъšъ eškə adъšъpъn stavšə, mъj pasъjəma na ьlъpъn.

Ta ьsna meredianjassə pъrъzъk nuədəpъn 10°, 15° kost pъr. Meredianjassə artaləpъ-lъddəpъn mogъšъ ətiəšъ na pъiъšъ suisъšъ načəlŭnəjəpъn. Tajə meredianъšъ munə Anglijskəj stolica, London kar ьerdsa Grinvič predmeštъjə pъr. Sijəšъ suəpъšъ Grinvičskəjəpъn, sъ ьlъpъn suvtədəpъn 0°. Stav mukəd meredianšə pasъjəpъšъ gradusjasnas najə ьlna šerti načəlŭnəj-šəpъšъ asъvъvъvlanə lъvə gъtъvъvъvlanə. Meredian, kodi načəl-

АСЫҪҮҮҮҮҮ МҮҘАРЗЫН

nəj veštyn mədaras, pasjyşşə 180°. Təəm nogən artmə 180 gradus asyvvvşan naçalnəjšanəş da 180 gradus rətvvvləş.

Meredianjas otsəgən tədmalənyə geograficeskəj dolgota.

Geograficeskəj dolgotaən suənyə küeəm ni-vid məstaəz naçalnəj meredianşan ыna gradusjas ыдын. Med korşnyə məstaьлыş dolgotasə, kolə tədmavnə küeəm meredianьni sijə kujlə i kьmьnyə gradus sajnə tajə meredianьnyə naçalnəj meredianşan. Siz, Leningrad kar kujlə meredianьni, kod i munə 30°-əd asyvvvvləşyn Grinviçskəj meredianşan; sizkə Leningrad kujlə 30°-yn asyvvvvsə dolgotaьni (30° a. d.).

No əti dolgota oz-na vermь stəç urçitnyə Leningradlyş məstasə; tajə meredian kuztəьş vьd məstaьnyə loə 30° asyvvvvsə dolgotalənyə. Ta vəsna meredianjas kьnz i gradusnəj şetkəьni nuədənyə məd vizjas. Najə globusyn munənyə rətv-

вѣвшаѣ асѣвѣлѣ муѣар гѣгар. Вѣд таѣм кѣѣс тунѣ екваторѣ параллѣлѣ, рѣр сѣшаѣ ѣтѣнаѣн, оз матѣсмѣ, ѣи оз ѣлѣсмѣ. Таѣѣ кѣѣясѣс суѣшѣнѣ параллѣлѣнѣѣ кѣѣясѣн, ѣивѣ параллѣлѣясѣн.

Meredianjas paralleljasѣн jukѣсѣнѣ ѣtkod jukѣnjasѣ. Stav parallelѣs 180, na рѣрѣ 90—vojѣвѣлѣ екваторѣн да 90—lunѣвѣлѣн. Paralleljas siz-zѣ, кѣз i meredianjas нуѣдѣнѣ 10°, 15° kost рѣр.

Paralleljas otsѣган tѣdmalѣнѣ geografiѣeskѣѣ sirota.

Geografiѣeskѣѣ sirotaѣн суѣѣ екваторѣн lunѣвѣлѣн ѣивѣ vojѣвѣлѣн кѣѣѣмкѣ mestaѣз ѣlna gradusjas ѣдѣн.

Ekvatorѣн 0° sirota; вѣд parallel pasѣjѣсѣ gradus ѣдѣн екваторѣн ѣlna ѣrtѣѣs. Муѣарѣн med ѣлѣн ѣutjasѣs екваторѣн—vojѣвѣ да lunѣвѣ рѣlusjas. Najѣ екваторѣн kujlѣнѣ 90°-ѣн vojѣвѣлѣн i lunѣвѣлѣн.

Leņingrad kujlѣ 60-ѣд parallelѣн, екваторѣн vojѣвѣлѣнѣн, ѣивѣ 60°-ѣн vojѣвѣ sirotaѣн (60° v. s.).

Leņingradlѣn муѣарѣн mestaѣs stѣѣ indѣsѣsѣ sijѣ dolgotѣn da sirotaѣн—30° асѣвѣвѣ dolgota da 60° vojѣвѣ sirota, —муѣарѣлѣн оз vermѣ lonѣ mѣd ѣut, kodѣ eѣkѣ vѣli sijѣ-zѣ dolgotaѣн da sirotaѣн. SSSR-lѣn stolѣca—Moskva sulalѣ 50 da 60 paralleljas kostѣn i 30 da 40 meredianjas kostѣn, stѣѣazѣk-kѣ sunѣ. 56° v. s. da 38° a. d.

Uprazneņnѣ. Petkѣdѣлѣнѣ meredianjas globus vѣлѣs da муѣарѣн kartajas vѣлѣs.

Petkѣdѣлѣнѣ paѣalнѣѣ meredian. Korѣнѣ globusѣs da kartasѣs parallelнѣѣ кѣѣjas. Tѣdмavнѣ Sojuz karta ѣrtѣi dolgota da sirota Ukrainskѣѣ respublika stolѣcalѣs—Xarkovѣлѣs daBeloruѣsѣija stolѣcalѣs—Minskѣлѣs

2. Кѣѣѣм meredianjas da paralleljas kostѣn kujlѣ SSSR.

Med eѣkѣ stѣѣ tѣdмavнѣ, kѣni kujlѣ SSSR, kolѣ adѣлѣнѣ, кѣѣѣм paralleljas da meredianjas kostѣn sijѣ kujlѣ.

Medѣѣ vojѣвѣ ѣut SSSR-lѣn—Ѣeļuskin мѣs, kujlѣ vojѣвѣн муѣарѣн 78-ѣд parallelѣн, ѣивѣ 78° v. s.

Medѣѣ lunѣвѣн ѣut, рограѣиѣнѣѣ пункт Kuska, vojѣвѣн муѣарѣн 35-ѣд parallelѣн, ѣивѣ 35° v. s.

Medѣѣ rѣtѣvѣvѣн ѣut асѣвѣвѣн муѣарѣн 26-ѣд meredianѣн, ѣивѣ 26° a. d. (асѣвѣвѣн dolgotaѣн).

Medѣѣ асѣвѣвѣн ѣutѣs, Deņņov мѣs, rѣtѣvѣvѣн муѣарѣн 168 meredianѣн, ѣивѣ 168° r. d.

Sizkə, SSSR kujlə asbvvbv muşarzbnyjn 35 da 78-əd paralleljas kostyn, ekvatorşan vojvvlanbn, da asbvvbvsa muşarzbjn 26-əd meredian da rbtvvbvsa muşarzbjn 168-əd meredianjas kostyn.

Livə pozə vištavn̄ siz: SSSR kujlə 35° da 78° v. s., 26° a. d. da 168° r. d. kostyn.

3. SSSR-lən morskəj granicajas.

Raznəj stəranajassan mijan Sojuz gəgər kujlən̄ morejas. Tajə morejasəd SSSR nuədə tərgujtəm mukəd stranajaskəd.

Vojvvlşan Sojuzlşş beregjassə una şurs kilometr kuza mşškə Vojvvl̄ polarnəj more. Sijə—kəzbd; zbnşs unzək sijə tupkşşma jən nəsəm̄n təl̄n, no i gozəm̄n. Jijas mesajtə̄n̄ Polarnəj moreəd vetl̄n̄ paroxodjasl̄.

Səm̄n rbtvvbv jukə̄n̄n Kolskəj kəz (poluostrov) da Novaja Zemlja di kostyn əti jukən̄ Polarnəj morelən̄ jittəm. Tajə—Barencovo more. Tatçə Atlantičeskəj okeanlşş loktə sonbd teçennə Golfstrom.

Sijə venə jijassə i gozəm̄n jijas vesjə̄n̄ ɣlə vojvvlanə.

Lunvvlan̄ Barencovo moreşan̄ susəə p̄rə Beləj more. S̄ p̄rəkə oz p̄r sonbd teçennə̄s, da vozbn̄ çəz sijə vevtşşmə jijasən.

SSSR rbtvvvl̄n̄ granicaə matşmə Finskəj zaliv̄ Baltijskəj morelən̄. Taşan medşə matş morskəj tuj Zapadnəj. Jevropa stranajasə: Germanijəə, Anglijəə, Francijəə. Una paroxod p̄ravlə Finskəj zalivə: najə vajə̄n̄ zagranicaşş təvar da nuə̄n̄ mijanlşş.

Sojuzsa Jevropejskəj lunvvl̄n̄ jukə̄n̄n em Çornəj more. Tajə—sonbd, k̄n̄m̄v̄l̄təm̄ more, sijə şetə mijanl̄n̄ lunvvl̄n̄sa portjassan̄ zagranicaə petanin.

Vojvvlşan̄ Çornəj moreə p̄rə Krymskəj kəz sijə jukə Çornəj moreşş lapk̄dik Azovskəj moreəs.

Asbvvbvsa morskəj granica Sojuzlşş artmədə̄n̄ Velikəj okeanlən̄ morejas: Beringovo, Oxotskəj da Japonskəj. Beringovo da Oxotskəj morejas jukşə̄n̄ əta-mədsşs Kamçatka kəzən̄. Oxotskəj da Japonskəj morejas kostyn em Saخالin di. Saخالinlən̄ vojvvl̄n̄ zbn̄ jukə̄n̄s—Səvetskəj Sojuzlən̄, lunvvl̄n̄saşş—Japonijalən̄. Tajə morejas p̄işş med vaznəjşş—Japonskəj more. S̄ p̄r mi vermam̄ p̄t̄n̄ Velikəj okeanə.

Uprazneçnəjas. Petkədl̄n̄n̄ karta v̄l̄şş stav morejassə Səvetskəj Sojuzlşş.

4. Mijan sušedjas (pograničnəj gosudarstvojas).

SSSR-lən rətvvəvsa da lunvəvsa granicajasə—suxoputnəjəš.

SSSR-lə matəsa sušedjasən rətvvəv granicaən loəny: Finlandija, Estonija, Latvija, Polsa, Ruməņija; lunvəv granicaən—Turcija, Peršija, Afganistan, Kitaj, Mongolija da Japonija vlaš uln oləšjas—Mančzurija da Koreja.

SSSR miras əti gosudarstvo, kəni vlaštə rovočəj da uzaləš kreštana kiəp.

Mukəd stranajassa kapitalistjas nekəzi oz verməny miritəny, məj mijan SSSR-ən jon səvet vlaš. Najə pər ləšədcəny SSSR vlə vojnaən.

A ta vəsna stav SSSR-sa pograničnəj ovləštjasə ugroza ulnəš, na vlə vəd zduk vermasəny uskədcəny kapitališticeskəj stranajas vojnaən.

Upraznenə. Koršny karta vləš stav suxoputnəj granicajassə SSSR-ləš. Petkədləny pograničnəj stranajas.

5. SSSR-lən verkəsy.

Unəyk jukəny Səvet Sojuz kartalən krašitəma nuz-viz rəməp. Tajə loə, məj SSSR verkəslən vədəzyk jukəny uv-tas mesta.

Em kuim vəd uv-tas: Asəvvəv-Jevropejskəj, Rətvvəv-Šivərskəj da Turanskəj.

Nuz-viz karta rəmy əkəda ranədašləny jugəd-viz i jezgov pjatnajas. Tajə—vəvtasjas: SSSR-sa Jevropejskəj jukəny—Srednerusskəj vozvəsennošt da Privol-zskəj, Aziatskəj jukəny—Asəvvəv-šivərskəj vozvəsennošt.

SSSR-sa stav lunvəv i asəvvəv granica kuza, a siz-zə SSSR-sa Jevropejskəj da Aziatskəj jukənyas kostəp minə pemyd-gərd rəma vizjas—tajə gərajəs.

SSSR Jevropejskəj jukəny—Krymskəj gərajəs.

SSSR-sa Jevropejskəj da Aziatskəj jukənyas kostəp Ural-skəj da Kavkazskəj gərajəs.

Afganistanskəj da Kitajskəj granicajasy—gornəj strana Pamir da Taŋ-Šaŋ gərajəs. Kitajskəj da Mongol-skəj granicaən—Altajskəj gərajəs.

Upraznenə. Koršny SSSR karta vləš uv-tasjas, vəvtasjas, gərajəs.

6. SSSR-lən medьььd jujas da tьjas.

Una ььд jujas SSSR-ьн. Әtikjas naьs zavoditчeнь гe-
rajassan, mukәdjas vizuvтeнь vьvtas mestajassan.

Jujas vizuvтeнь raznәj stәranajasә, SSSR berdsa stav
morejasә.

Vojvьv polarnәj moreә vizuvтeнь ььд jujas: Sever-
naja Dvina, Peчora, Ob, Jeңišej da Lena.

Japonskәj moreә — unavaa Amur.

Ъornәj moreә, Bessaravjakәd graničaьn, visuvтә Dnestr
ju, a aьvvьvlanьn sьsan — Dnepr, kod vььn straitәma
Dneprovskәj elektrikeskәj stancija.

Aьvvьvlanә Dneprsan vizuvтә Azovskәj moreә Don
ju. Sijә gozәmnas jona lapkalә da sijән torkә Don kuzәs
sudnojaslьs vetlәmsә.

Kaspijskәj moreә vizuvтә Volga, medьa ььд, paro-
hodjaslь vetlьnь pozana ju Sojuzsә Jevropejskәj jukәnьn.
Volgә usәnь una vozjas; medьa ььdjasьs naьs Oka da
Kama.

Uralskәj gәrajassan vizuvтә kuz, no lapkьdvaа Ural.

Finskәj zalivә usә zeңdik, no paškьd i unavaa Neva.

Sәvetskәj Sojuzьn una tьjas. Dubvaа medььd tьjas:
Bajkal — њivььn, Ladozskәj, Oңezskәj — SSSR-sә
Jevropejskәj jukәn rьtv-vojvььn.

Solavaа medьььs tьjas: Kaspijskәj, Aralskәj. Na-
jәs suәnь morejasәn. Vojvььn Kaspijskәj moreсан emәs
Ejton da Baskunçak tьjas, naьs perjәnь una sov.

Мьj seeәm konturnәj kartәs da kьz sijәs lәšәdnь.

Koturnәj karta — sijә seeәm karta, kәni vizjasәn (konturәn)
pasjәma petkәdlas nogьs svet jukәnjaslән, torja stranajaslән, more-
jaslән, jujaslән, karjaslән i s. v., no avu gizәma nimjasьs i avu
pasjәma una mukәd posni tor (podrobnostьjas).

Med еskә vura tәdmavnь geografičeskәj karta, kolә vek uzav-
nь konturnәj karta šerti. Kolә vәçavnь sь vььn raznәj oboznačә-
nәjas i gizәdjas, kodjas karakterizujтeнь (vištalәnь) prirodasә, ov-
mәsnogsә i kueәm jәz olәnь velәdan mestnoštas livә stranaas.

Koturnәj kartasә avu šәkьd vәçnь aslьd.

Kolә voštнь neььd geografičeskәj karta, puktьnь sijәs әsia
štәklә vьlә, turkьnь čistәj kavalaәn i nuәdnь karandasәn vьd tәd-
çan konturәd (vizәd).

Pozә siz-zә šnimitьnь kartasә vәsni livә kopirovalnәj kavala pьr.

II. SSSR-əs ZONAJAS ŞERTİ TƏDMALƏM.

$4\frac{1}{2}$ şurs *км* kuza qızadçama SSSR vojbvşan lunvələ. SSSR-lən vojbv jukəns kujlə polarnəj kbe sajn, tani beregjassə mışkə Vojbv polarnəj more, a sь vəsna tani kəzbd klīmat.

SSSR-lən ьzbdьk jukəns voļsьstçəma sərkod klīmata rojasьn.

Vojbvşan SSSR ьlə qızalə lunvələ, sь vəsna sьlən prirodaьs una şikas.

Kəzbd klīmatlən svaçka-kьlan morozjas lunbvlan ətarə çinəpь. Kəzbdьş klīmat vezşə umerennəj-kəzbdə, a seşşə i umerennəjə, a zik lunvlas-ñin veşig umerennəj-sonьdə.

Siz vojbvşan lunbvlorə vezşə SSSR-ьn klīmatьs. Klīmat vezşəmkəd eəc vezşəpь i ьdməgjas da zivotnəjjas.

I stav SSSR-ьs jukşə kьmьnkə viz vьlə, līvə zona vьlə, fəznəj şikasa prirodaən.

1. Polarnəj zona.

Ылі vojbvьn.

Војвуџ Јевропа, Азија да Америка берегјас релан уна шурс километр куза пашалема Војвуџ роларнэј море.

Војвуџ Јевропа да Азија ровережеџс рести ставнас СССР-лэн. Војвуџ роларнэј морелэн зыпјџс кытпн, став сени куйлџс дијаснас, рьгэ СССР-э.

Тажэ Саветскэј Сојузлэн медша војвуџ јукэпнџс, СССР-лэн роларнэј зонаџс.

Роларнэј зона вошта став Војвуџ роларнэј морелџс участок-сэ, коди куйлэ 32° асывуџвса да 168° гытывуџвса долгота костпн.

Упразненнэјас. Коршнџ карта вьлџс Баренцово, Белэј, Карскэј морејас; Новэја Земља, Земља Франца-Јосифа, Севернаја земља дијас; Којскэј, Чукотскэј кэјјас.

Роларнэј зоналэн природаџс.

Суrowэј природаџс Роларнэј зоналэн.

Тэвнас тани некытпн тэлџс саз сонди зик оз мьтсџсљ, сулалэ роларнэј вој. Којскэј кэз динпн сижэ кысшэ 2 тэлџс, Новэј Земляпн—4 тэлџс, а војвуџ ролуспн—возыпн.

Гозэмнас кытпнкэ тэлџс саз сондиџс зик оз сажэдсџв, сулалэ роларнэј лун. Лефтџслэ сонди ларкџдика да сь вэсна омэла сонтэ мушэ.

Роларнэј вој. Возпнџџс ипзџк Војвуџ роларнэј море дорувџс венџџсшэма јјјасэп. Сэмпн сен, кыти муна сонпд морскэј визьвтэм, кодэс суэпџс Golfstromэн, оз овльпџс јјјас.

Тэвнас став Роларнэј морелџс—ји пустына. Сулалэ куз роларнэј вој. Тэвпнрјјас, бусковјјас, зуглаџџс јјјаслэн раекэд-сэм, мургэм. Јјјас эта-мэдџскэд зурашлэпџс, сукэрмэпџс этлаэ, кавјасэпџс венџсэп, артмэпџс мунопџс вермытэм ји „торосјас“.

Став олэмџс кад кезлэ вьтџтэ куслэ. Ставџс зевшэ. Сэмпн језьд ос корјасэ-кэ муналас јја пустынаэд.

Мукэд дьрји тэв лэнлэ. Сејдэ јенеј, и јја пустына зирдалэ тэлџс југьдэп да козувјасэп.

Рэраэн овльвлэ војвуџ јенејлэн рэртмашэм¹⁾. Небесапн друг паškэдсас кыјугэрјасэп—ливэ шинтэ јормэн језьд, ливэ југьдгэрд—ьзд дуга, и савмунопџс сьшап вьд стэрэпэпэ уна шикас рэма југэрјас. Ливэ небесапн эсјаснџс гигантскэј југ-јалап занавесјас, вэрэпџс, лолэпџс гэрдэп, пиз-визэп, гелувэјэп.

¹⁾ Војвуџ јенејлэн рэртмашэм—северное сияние.

A so stav небесаъs jar viъn азjas da una релас рэмjasъn пэртмасигтырji муна. Seki jia гэрajasлэн jьvjasъs, lьm moreлэн ji erdvьлъs—stavъs вьттэ азjas una million релас рэма vijasъn. I tajэ vijasъs, zirdaligas, jugdэдэнь помтэм чэв лантэм jia пустьнаса.

Полярнэj gozэм. Gozэмnas Voјvьv полярнэj more вьльn ovlэ куз полярнэj lun. Сонди dugдьвтэг муна gorizontэд, нэти оз сајэдчьv. Кьмын матьнзьк полуs dorэ, сьмын куз-зьк полярнэj lun.

Omэja sontэ полярнэj сонди. No more вьvса ji век-зэ zavoditэ сьvнь, zugлашэ, vetлэдлэ: атлаашласнь, вэр razэдчаснь гьгьs ji гэрajas, зон ji erdjas. Nэzјэ сьлэнь moreлэн jijas da дьr najэs гьjas novлэдлэнь.

Priroda lovзэ. Dijas вьльn kusмэнь iz skalajas. Na вь-льn lovзэнь вьдмэгjas: рэмашэ ние, a ние jurlэsjas вьльn jugьд чьтјasъn торјалэнь гэлувэj неzавудkajas da полярнэj makлэн posнi jeзьд зорizjas.

Beregдorsa skala dijасэ чукэртчэнь помтэм lebaчjas. Najэ poztьsэнь вьд gurantorјэ, вьд iz eурэдэ. Tatчэ volэнь poztьsнь gagajas, gagarajas, kaјajas. Vesig шэкьд мэvрьstнь, кueэм una tani poztьsэнь lebaчjas. Nalэн pozјasъs mukэд дьrji кьssэнь una kilometr куза. Зон кь-мэrјasъn lebalэнь skalajas вьvти lebaчjas. Lebaчjasлэн gorzэм тыртэ сьпэдсэ. Ta вэсна poztьсан mestajasъs сушэнь „lebaчjasлэн bazar“.

Sэмын more zavoditэ meздьsнь jьs, pьdэssэньs petэнь вьзьд stajajasъn чerijas. Torјa-нin una шeлди da treska. A чeri вэрша, sijэs вэтэdig moz, petэнь туленјas. Novэj Zemлa skalistэj bereгjas рэлэн мьтчьsэнь вьзьд stadajasъn morzјas, a Шивьr bereгjas dorti—kitјas.

Полярнэj promьslэvэj ovmэs.

SSSR-lэн полярнэj зонаъs ави bezzizчennэj пустьна, кьз vazэn чajtlisнь. Sen зевшэма гьгьs озьrlun. Med ispolzujтнь setьs озьrlunsэ, сэvetskэj правителство лэшэдэ tani полярнэj promьslovэj ovmэs.

Лэшэдчалэнь чeri кьjan vazajas da tajэ vazajas dorьn зев una чeri кьjan sudnoјas. Strэitalэнь консерв вэчан zavodјas. Лэшэдчэнь чeri кьjan da вэральs kolxozјas. Promьsl asь otsашэм mogьs ispolzujтчэнь aeroplanјas da radio.

Промышленникъяс Novaja Zemļa.

Novaja Zemļa vazьsaņ-ņin vәli kьskә promышленникъясәs.

Tatә volьvlisнь vәravнь norvezecъяс da mukәd ino-straņecъяс.

Најә вьд во реткәdlisнь татьs дәвьчәsә das da 'šo сurs sajtъяс don. Царскәј правителство zillis ovmәdçәdнь Novaja Zemļa jәzәn, no ovmәdçәm jәz vәsna ñәti ez tәzdьs; sь vәsna jәz ovmәdçәm munis omәļa.

Zik mәd nogәn vizәdә ьli vojьvь dijасьn ovmәdçәm jәz vьlә sәvetskәј правителство.

Novaja Zemļaьn olәнь promышленникъяс-ñeñecъяс. Gos-torglән paroxod vek nakәd kutә jitәd. Sijә ñәvә promышленникъясьs дәвьчәsә da vajә nalь stav kolantorsә.

Шивьг берегъяс догьн kitәs кьжәm.

Novaja Zemļa prәмьsәn zev ozьg. Una zver: vojьvьn rәdçъяс, osъяс, ñikәј kәrъяс; берегъяс рәлән—tulеñъяс, uñә çeri. Neñecъяс кьжәнь çeri, vәralәнь da vizәнь gortsa kәrъяс.

Novaja Zemļaьn em sәvet. Seni strәitәma volñиçә. Stav çәladьs sen olьsъясlән velәdçәнь skolaьn.

Түленјасәс кыјан прәмьс.

Түлен кыјьсјас векзък петаләнь moreә рьзјасән тәльс кык кезлә. Мунәнъ түленјас кыјнь векзък артелән. Çетçәнъ киеçткә ьзд ји пласт вьлә да кыкән-кыкән разәдçәнъ коршнь түленјасәс. Ковмьвлә визльнь ји потәмјас vomән да ји когса воҗса вajas vomән.

Кор адзаснь түленјасльс куйланин, промьсленникјас јуәртәнъ артелса мукәд сленјасә i ставньс әтеә мәдәдçәнъ кыјсьнь. Мед ешкә түленјас оз казавнь, промьсленникјас паҗталәнъ језьд халатјас. Кыјәдçәмән локтаснь вуғральс түлен stada dorә, медвоз вијәнъ stada визьс çасәвәјсә, а сь вәҗнь әти мәд вәҗса вијаләнъ ставньсә. Түленјас кыјәм—әраснәј уз. Ъд во кулә una кыјсьс: ливә ји ләзәдас, ливә рьзсә вәјтас, ливә ји потасә уҗә, ливә ји вьльп нуас воҗса moreә.

Вьлногән нуәдçә түленјас кыјан прәмьс сәветскәј ко-оperация котьртәм улън. Оз петнь түленјасла иçәтик судно-

Ьзд ледokolән түленјасәс кыјәм.

јасән, а гьрьс ледokolјасән. Түлен коршьс рода говоçәј рьдди левзә разведка вьлә aeroplan, а кор адзас түленјасльс куйланинсә, радио рьр јуәртә ледokolль нальс куйлан местасә. Ледokol мунә индәм местәә i ји вьлә петә кыјсьс отрад. Најә нәзјә кыјәдçәмән матьстçәнъ түленјас dorә. Түленјас реғьдја кадән ставьс вијәма да кыјсьсјас мунәнъ возә.

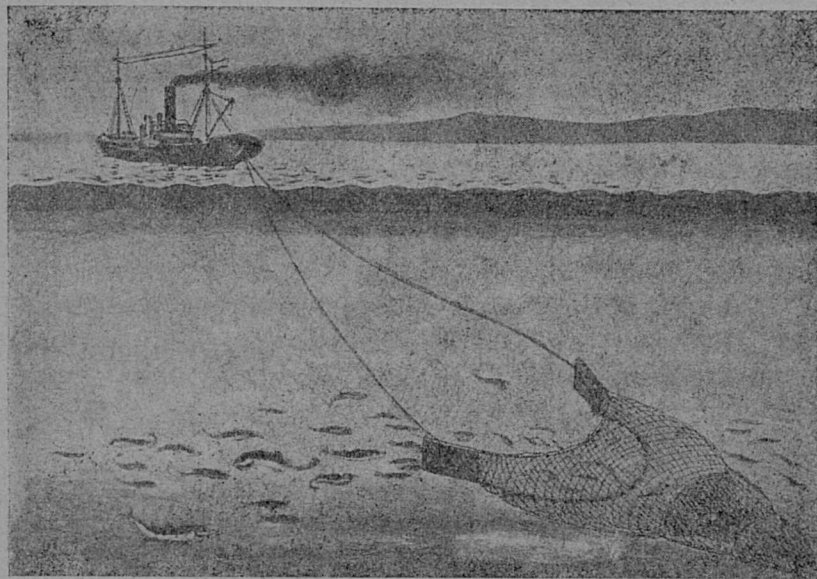

„Льсьсь“ отрад вәрша локтә çукәртьсь отрад. Налән киләнсь вьд жош пуртјас. Çукәртьсьјас куләнсь вјәм туленјасьсь куçик да гос. Матьстә ledokol, воштә куләм гос да куçик і мунә возә, мәд туленјас кујланinä.

Çerikьјан прәмьсьјас.

Војувьв роlарнәј берег рәлән разнәј мөстәлн ләшәдаләлнә çeri кьјсьсьјаслән сулаланинјас, çeri вазаяс. Сәкьда татçә во-львләнсь паруснәј да моторнәј суднојас да сувтәнсь заливьн јакәр вьлә. Әтјјас вәјәнсь çeri, мәдјас воштәнсь припасјас, снастјас, самјас да мунәнсь кьјсьсьн.

Кор заводитçә çeri кьјәм, çerисә вәјәнсь дугдьвтәг. Реткәдәнсь пристанә, солаләнсь вәçкајасә да мәдәдәнсь пароходјасән складјасә.

Траулер.

Треска вөкзьк мунә кьмьнкә километр пашта да кузта сул пластән. Сиз-зә сул пластјасән мунә шәлди. Сјә мунә берөгјас рәлән да рьрә лән заливјасә — гувәјасә. Сені сјәс рөсәнсь тьвјасән да кьјәнсь месәкјасән, вөдрәјасән да çerpalkәјасән гулаләмән.

Çeri дукән тьрә сьнәд, керка штенјас, мулән вьд вошкөв. Çeri солаләнсь, коштәнсь, кортитәнсь.

Torja-ŋin una çeri kÿjəm munə traulerjasən. Vÿl sə-
vetskəj trauler—tajə zoŋ kÿvtan zavod.

Sijə ñe səmyŋ kÿjə treskasə, a eə obravatyvajtə, pe-
reravatyvajtə i vəçə gətəvəj prəduktjas.

Trauler, mÿjən petas voçsa moreə, zavoditçə sÿ vÿlŋ
izavnÿ radiostancija. Radist jitçə stav traulerÿskəd, kodjas
eməş tajə kadas moreŋ, i najə juərjas şerti çeri munəm
jÿlÿş kapitan vərjə çeri kÿjan mestasə.

Trauler mədədçə vərjəm mestasə. Lezəñ moreə tral
(narošnə ta vÿlə vəçəm tÿv). Sudno munə, çeri kÿjəm
zavoditçis.

Ças mÿşti tral leptÿşşə blokən paluva veštə i çeri or-
lētəg „vizuvtə“ paluva vÿlə. Tral leptÿləñ vÿd çasŋ i vaje
şurs kilogramm gəgər çeri.

Zavoditçə çeri kerəm (obrabotka).

Çerikÿjÿş—matrosjas vəçəñ lovja konvejjer. Əti voštə
treskasə vÿd vilkiən i mÿtçə sijəs zeçən vevtçəm səstəm
pÿzan vÿlə. Məd matros velaləm kiən keralə çerən treskalÿş
jursə da jurtəm çeri višnitə jugjalÿş, sÿlÿd pÿzan vÿvti
vÿzÿk. Tan sijəs voštəñ, velaləm kiən kÿrÿstəñ joş purtən
ruskusə, lezəñ şuvəsə.

Çeri vuza kiÿş kiə. Sÿlÿş kuçəñ kuçiksə, vundəñ
sijəs kuzalanog kÿk pelə da perjəñ sÿlÿş şursa. Nevÿdin-
jassə solaləñ da mədədəñ trumə.

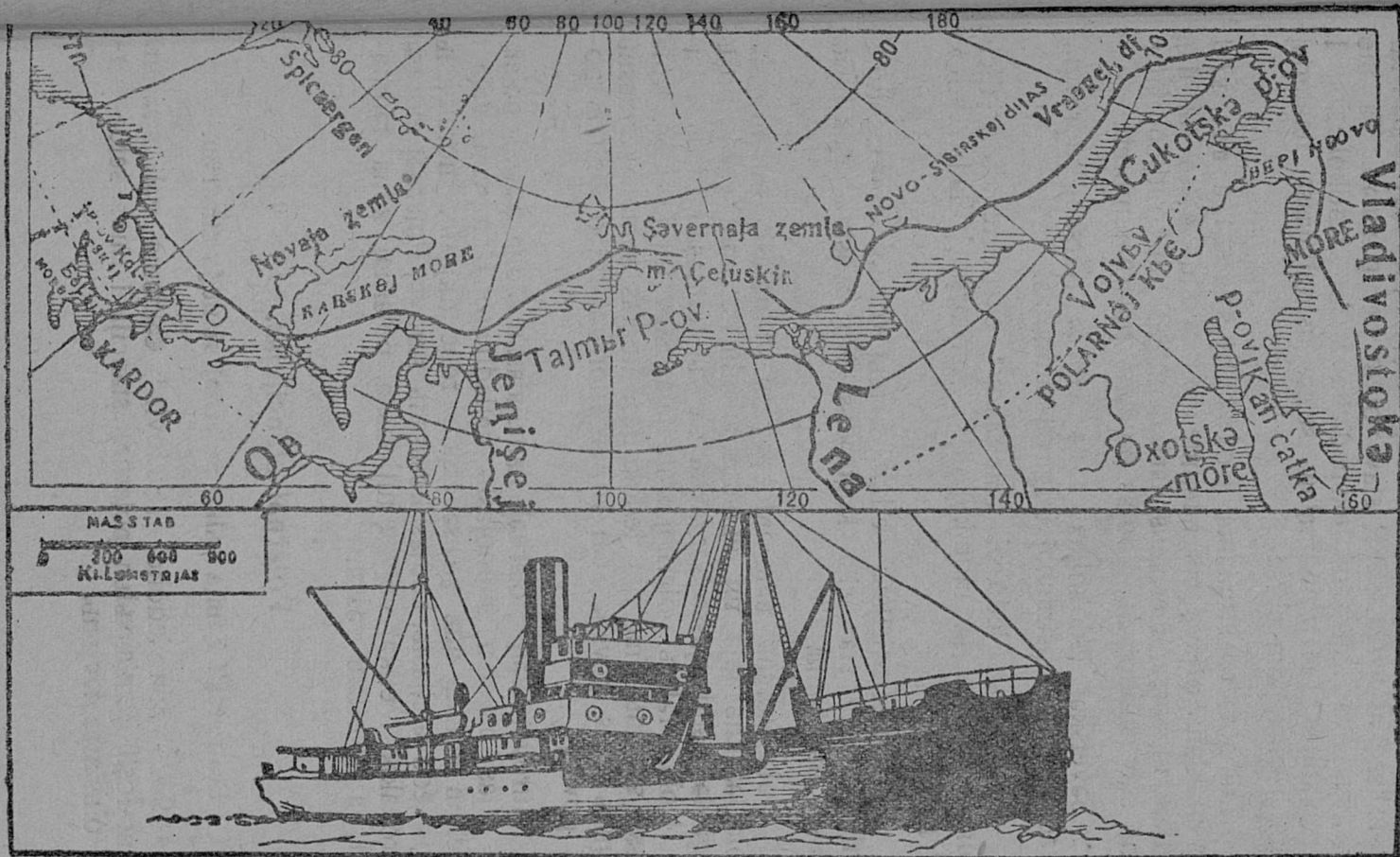
Tan-zə, trauler vÿlŋ, lÿjasÿş vəçəñ lÿ pÿz, a treska
muskÿş sÿvdəñ—çeri vÿj, kodəs juəñ lekarstvo da
pitatelnej sredstvo pÿddi.

vÿd vojvÿv tuj.

Mijan Sojuzsa stav vojvÿv beregjas pələñ munə Vojvÿv
pořarnəj more.

Tajə more pÿr pozis eškə kutŋ jitəd vÿssa mijan voj-
vÿv bereg pələnsa mestajaskəd, pozis eškə tərgujtŋ Ameri-
kakəd, Japoŋjakəd, Kitajkəd i mukəd stranajaskəd. No vərja
kadəz tajə tujən ez pəlzujtçÿñ sÿ vəsna, mÿj sijə tujÿş zev
əpasnəj da vetlŋñ zev dələ. Unalañ Şivÿr beregjas pələñ
i gozəmyŋ panÿdaşləñ spləsnəj jicukərjas; moreÿş suk ji
glÿvajasən. Munŋñ tajə jijas pÿr şəkÿd ñe səmyŋ prəstəj
sudnojashÿ, no veşig ledokoljashÿ.

Una tərgəvəj sudnojas voslisŋñ, una smel pušesestven-
nikjas kuvlisŋñ tajə jijas kostÿñ.

Љедокол „Ѕибираковлан“ туј.

A vojvǔv moresa tuj SSSR-ľ zev kolana. Sǔvetskǔj pravitelstvo puktis as vozas mog—issledujtnǔ stav tuj sǔ Murmanskǔan asǔvǔvlǔ, SSSR stav vojvǔv bereg pǔlǔn. Ta mogǔs, vǔd vo ǔstǔsǔnǔ ekspecicijajas jon ľedokoljasǔs da aeroplanjasǔs. Najǔ tǔdmalǔnǔ setǔas uslovijǔjassǔ, nǔvludǔj tǔnǔ ji plavajtǔm vǔrǔa.

Dijas vǔľn strǔitǔma polǔrnǔj stancijajas, kodjas nǔdǔnǔ orjavľtǔm nǔvludǔnǔ povodda vǔrǔa da jijas vetľǔdlǔm vǔrǔa, i aslanǔ nǔvludǔnǔjas jǔľs radioǔn juǔrtǔnǔ stav sudnojaslǔ, kodjas munǔnǔ polǔrnǔj moreti.

Sǔvetskǔj ľedokoljas vǔrǔja vojasa Ķarskǔj more pǔr nǔdǔnǔ una inostrannǔj tǔrgǔvǔj sudnojasa.

1932 voǔn ľedokol „Ķibirakov“ ekspecicijalb udajtǔis munǔnǔ stav vojvǔv morskǔj tuj sǔ Ķardorǔan Vladivostokǔǔ ǔti gozǔmǔn.

Tajǔ ekspecicijals petkǔdlis, mǔj vojvǔv morskǔj tujǔd vetľnǔ rozǔ stav sija kuztaǔdǔs. No opasnoǔtjasǔ nǔsta avǔ-na vǔrǔǔdǔma.

Kolǔ korǔnǔ vǔľǔ udovnǔj tuj sudnojaslǔ vetľǔm vǔľǔ. Kolǔ ľǔǔǔdnǔ tajǔ tuj vǔľn sulalaninjas, kǔni ǔskǔ rozis zugavlǔm sudnojassǔ zonǔavnǔ da vǔľ ľomtǔǔan zapas voǔtnǔ. Kolǔ strǔitnǔ polǔrnǔj stancijajas stav tuj kuztaǔs. Kolǔ seǔǔa strǔitnǔ una jon ľedokoljas, kodjas sǔmǔn vermasnǔ munǔnǔ jijas pǔvsti. Seki vojvǔv morskǔj tujǔd vetľnǔ rozas povtǔg.

Surovǔj olǔm polǔrnǔj stancijajasǔn. Jona ǔǔkǔd polǔrnǔj jijas pǔvstǔn sudnojaslǔ vetľǔdlǔnǔ. Una vǔľn, vǔľa i ǔmillǔn kolǔnǔ una ǔo sǔvetskǔj roboǔnikjasľ, morakjasľ da issledovatǔľjasľ, kodjas koǔǔǔnǔ surovǔj Polǔrnǔj moresa prirodakǔd Velikǔj vojvǔv tuj vǔsna, polǔrnǔj zona tǔdmalǔm da usvoitǔm vǔsna.

Polǔrnǔj stancijajas.

Franc-ľoǔif Zemľa vǔľn polǔrnǔj stancija strǔitǔm.

1932 voǔn ľedokol „Ķedovľ“ eǔktǔma vǔľi strǔitnǔ Franc-ľoǔif Zemľa vǔľn polǔrnǔj stancija i nunǔ setǔǔa pervoj olǔsǔjǔasǔs tǔvǔľnǔ.

Љедокол боштіс һекъмын газэм пи керка, ина шожан-
жуан запас, сом да вьдшамә рәләс кәлуј, мьј вермас ков-
шынь поларнәј зонаьн олигән.

Шәкьд вәли експедијалән туйьс.

Нол лун мьшти Кардорьс ретәм вәрән „Шедовль рән-
дашиснь-һин јijas. А Земля Франц-Иосифшаң 300 km сайьн
сija зурәшис шәкьд—3 m кьзта јia ердә. Заводитҫис јон тьс
љедоколән јикәд.

Вит сутки-ҫәз капитаньс ez лeтҫьв моштиквьльс, кьшаң
сija вешкәдлис судноән. Орјавльтәг телефонән вишталә: „Тьр
ходән возә“, „Тьр ходән вәрә“; локьс јia куҫкьшәмјас-

Љедокол јijas рәвсьн.

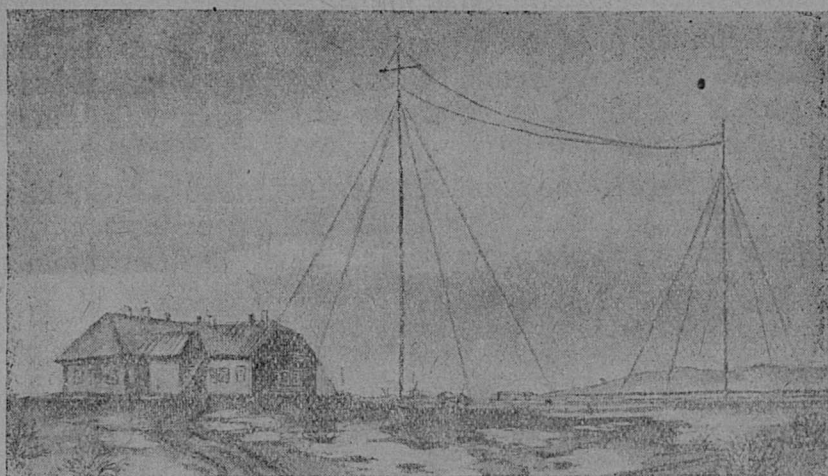
зурәшәмјас, код вәсна дрәзтитльвлис јон—укладьс вәҫәм ва-
гатьрскәј суднолән корпусьс, зуғлашьс јijasлән раәәдҫәм,
масиналән изаләм зькьс, вешиг минут кезлә лаңлтәг ьзәдҫә,
вьгзәм, јиторјасән тьрәм ваьн, масиналән вint.

No vot-i voisнь. Туман рьекьс мьтҫьсиснь дијас.

Берегә ретәм мьшти експедија рьгьс-рьг-зә leptis гәрд
flag i рьг-зә заводитис реткәдльнь маҫerial, стрәитнь радио
станција да поводда вәрша визәдәм вьлә станицја.

Радиостаницја olan кerkakәд, павилјон поводда вәрша
визәдәм вьлә, сарәј-склад прәдуктајас да мукәд тор визнь,
рьвүшән да маҫта сувтәдәм вьлә мунис сәмьн кујим везон.
Узались мьј вьньс, сьвәсна, мьј јijas вьд здук вермиснь

ledokoləs tatçə jərtnə təv vьd kezlə. Nekьmьnьs tajə kad-
nas vuxta tьrli jijasən, paroxodsə topədlis kərt asьkən moz
da nulьvlis məd mestaə.

Polərnəj stancija.

Кьзи оліснə тəvjьsјas Franc-Іoşif Zəmļaьn.

Franc-Іoşif Zəmļa—di çukəjas, kodjas vo gəgər çəz
ьm da ji ulьn. Murtsa kənkə-kənkə mьtçьslənə şəd çutən
gornəj pəradajas.

A gəgərьs siz-zə orьtəm ji tupkəma stav moresə gori-
zont vizəz. Vьdlun ji, ji da ji. Zəmļa Franca-Іoşifa muşar-
vььn medşa kəzьd mestaəs. Nekьmьn vezonjasən tani pə-
tə vojtəv da munənə purgajas. Təvçəz sulalə svaçka-kьlan
morozjas.

Tani, polərnəj jijas pəvsьn, jəzşə şurs kilometrjas sa-
jьn, Franc-Іoşif Zəmļaьn olənə polərnəj stancijaьn uzalьsјas.
Najə navludajtənə pogodda vərşə, jijas vesjaləm vərşə, ve-
lədənə vьdməgjas da zivotnəj mir ьli polərnəj krajьs.

On vermь veşig məvrьstnə, kueəm şəkьda olisnə da
uzalisnə tan polərnəj işledovəteljas pəvoj təvnas.

Kerkəsə tьrtlis ьmјən metr kьk vьləzьk vevtьsь. Med
eşkə petnə kerkaşьs, kolə vəli kodjьnə ta kьzta tolasə. No
tola vьlə petəmən izьs səmnə zavoditçə. Polərnəj pəmyd
voјьn gartçьş buskov pəvstьn nənəm oz tьdav.

Med veşkavnə paviljonə pogodda vizədəm mogьs, lo-
ьvlə kьşşьnə zik mi verdəds kusbьtçəmən, nuzədəm ka-

натә кутчәсәмән. Још, кәзбд тәв куцкә çузәмәд да пәрәдә
кокјувшд. Кьк шо метра, олан керкашаң станицјаәз, лолвлис
кьссьнь çасьс дьрзьк. Овлвлиснь слуцајјас, мьј мортьс ки-
увшс востас канатсә да оз адзь гортас туйсә. Јортјасьс секи
мунлиснь сийәс коршнь, ез роувнь, мьј ашньс вермаснь-зә vosнь
льм толаяс улә.

Стрәйтчәнь вьј поларнәј станицјаяс, бурмә оләм тәвјьсјаслән.

Кәт јона сәкьд овнь ьли војувьльн, поларнәј станицја льд-
вьд во sodә, ишлудјтәнь некөдль тәдтәм мујас.

Сәкьд оләм поларнәј станицјаьн тәвјьсјаслән, по воьс-
воә оләмьс бурмә.

Әнија кадә јона тәздьшәнь зимовзәикјасль шөјәм-јуәм
вәсна. Станицјаьн una бур шөјан. Емәш градвув пуктасјас.
Сьргьсзьк станицјаясьн вешг визәнь мәсјас.

Вазән тәвјьсјас олиснь станицјаьн 2-3 воән, културнәј
оләмьс зик орәмән. Әни најәс везәнь вьд во.

Поларнәј станицјаяс вермәнь јитчәнь радиоән матьсса
гьргьс centrјаскәд—Ләningrad, Кәрдор, Вәләгда да Мур-
мәнскәд. Тәвјьсјас тәдмаләнь радио пьр, мьј гизәнь газет-
јасьн, кьвзәнь концертјас, лекцијаяс.

Свјаз кутан комиссариат вьд тәльс организүјтә радиопе-
рекличка став поларнәј станицјаяс, Москва, Ләningrad да
мукәд гьргьс карјас костьн. Тәјә перекличка дьрји тәвјьсјас
тәдмаләнь, кьз олән да узалән мукәд станицјаясьн, шор-
нитән ас рәдвүзкәд, јортјаскәд, кодјас олән нашаң шүрс
kilometrјас сәјьн.

Радиоән кьвзәм да шорнитәм ради тәвјьсјас оз льддь-
нь ашньсә әтка енөвтәм јәзән, кьз вәли вазән. Најә узалән
сводера, аслаз узльс SSSR-ьн социализм теçәмль коланлунсә
гәгәрвоәмән.

Најә нуәдәнь узсә ударнәја, орддјьшәнь әта мәдкәд,
да мукәд станицјаяскәд.

Војувьн поларнәј овләшт ради мијан везләшә погодда.

Науçнәј тәдмаләмјас докәзитиснь, мьј војувьн поларнәј
овләштлән погодда јона везләлә мијанльс погодда. Војувьн
поларнәј овләшт зев ьзьд кәзәдвув, кьш локтән мијанлан
кәзбд тәвјас. Кьшьн унзьк çукәрмә ји Поларнәј морьн,
сьшьн кәзбдзьк лоә мијаньн.

Полярнэј областын аби вьдлаьн эткод климатыс. Соньд виз јја more сэгьн лоэ соньд морскэј визьвтэм—Голфstrom вэсна. Ез-кэ вэв тажэ соньд визьвтэмьс, Јевропа војвьльд ешкэ вэли тьрэма јјан, вез мороз ешкэ дорис сеš став ловја торсэ.

Соньд морскэј визьвтэмлэн температура везлашэм тэдчэ і мјјан роғодда вьльн. Мед ешкэ воэвьв тэдмавнь роғодда мјјанльс, колэ тэднь, кьзи везшэ роғодда војвьв полярнэј зонаьн, кьз мунэнь Војвьв полярнэј moreьн јјасьс.

Упразненэјас. Нуэднь виз СССР полярнэј зона гэгэр кон-турнэј карта вьлэ. Гизнь сетчэ полярнэј зонаьс more, ди да кэзјас-льс нјмјјассэ.

Їертитнь војвьв морскэј туж, кьти мунис ледокол „Шивирakov“ 1932 воша гоээтьн.

2. Tundra zona.

Тундраьн.

Сэвет Сојузын Војвьв полярнэј more берэг рэлэн куза-лаьс визэн кујлэ тундра.

Рэшти ставнас сја кујлэ полярнэј кье сажьн.

Tundralэн priroda.

Tundra—вошса вэртэм ердвьв, кэн вьдмэ сэмьн нје да лисажьнјјас. 50—100 см рьднашэп

munə neməvəjjə kьп mu. Tundraləп verkəsьs sьld; gezedika paпьdaşlə i gəraəş tundra.

Tundrasə vomənavləпь jujas, kodjas uşəпь Vojvьv po-larnəj moreə. Medgьbьşjasьs pa pişь: Severnaja Dvi-na, Реçora, Об, Јеңиşej da Lena.

Təln tundraп, kьz i po-larnəj zonaп, ovlə kuz po-larnəj voj, a gozəпьп sonđi zik oz pьravь.

Tani siz-zə zev zeпđ gozəп da kəzьd, zev kuz (8-9 tə-lyş) təv. Təln vez morozjas, kos da kəzьd təvjas. Tajə təvjasьs koştəпь pu jivjassə, ta vəsna tundraса іçətik puja-sə vьttə liçkəma mu verdas, vьttə nałьş jьvjassə kodkə eə-eəđəma.

Muьs tundraп kьпmə zev pьdə. Gozəпnas sьvlə pe pьdə əti metryş.

So mьjla tundraп avu vər da em una qurjas; so mьj-la tundraп una tьjas.

Tundra təln. Zumьs po-larnəj tundra təln.

Sьlən lьmjezьd verkəsьs—vьttə kьпməma gьzəп mo-re. Јezьd verkəsas zivotnəjjas pəsti oz tьdavпь.

Korkə korkə lьm vьlьп jugnitas jezьd vajdəg liwə şuz, kotərtas voj-vьv ruç.

Şeməs ovlə tundraп, kor sь ku-za vesəпnəj vьпəп munə jizəđьş voj-vьv təv i po-larnəj voj səгьп vьd

Polarnəj şuz.

Polarnəj ruç.

stərənaşəп kьlə purgaləп gəztəп sutlaləп da suvgəп.

Taeəп kadə tundraп ołьşjas pьrəпь aslanьs çumjasə (kər kuьş vəçəп salasjasə), kodjasəs tьrtəma lьпjəп da nedeljasəп seş oz petavпь.

Tundra gozəпь. Gozəпьп tundra paştala vevttьşəma niəjasəп da lisajnikjasəп. Soçinika paпьdaşləпь іçətik mu vьvti vołsaşьş pujaş: karlikəvəj kьz pu zo-lanik korjasəп, karlikəvəj pozəп, pipu. Una tundraп votəşjas: turi-ruv, çəđ, çətlaç, mьrpm. Votəşьs seəп una, mьj sijəs oz

voṭnʲ, a kurtənʲ zolaŋik kuranjasən. Kʲtʲə ozʲyk inʲnʲ kəzʲd təvjʲas seni vʲdmənʲ miʲa rəma zoriʲzʲasa turunʲjas.

Una lʲda tʲ veregʲasə gozəmnʲ loktənʲ una levaʲʲas: utkajas, zozəʲʲas, juʲʲas. Najəs kʲjənʲ-ʲojənʲ xiʲenʲik-levaʲʲas — ʲuzʲʲas.

Kustʲjasʲn poztʲʲsənʲ polarnəj vajdəʲʲas.

ʲnʲəd tʲrəma nom zʲngəmən. Kʲmərʲjasən levalənʲ najə, vətʲʲsənʲ-kurtʲalənʲ stav loʲʲja olʲʲʲasə tundraʲʲ.

Kər stadajas, jəjməm kodəʲ, kotərtənʲ voʲʲsa inʲʲasə, kʲʲ təʲʲs nuə nomʲʲasə.

Juʲʲasʲn da tʲʲasʲn olə una ʲeri.

Muʲʲn olənʲ una iʲətʲik pestruska-zverʲʲas. Levaʲʲas da pestruskajas vərʲʲa kʲʲʲsənʲ polarnəj ruʲʲʲas (peʲʲsʲ).

Vərʲʲasʲʲ tundraə loktənʲ i dʲikəj kərʲʲas. Peʲʲtənʲ kə-jinʲʲas.

Упражнение. Korʲʲnʲ geografiʲesʲkəj kartəʲʲ tundraʲʲvəj zona. Paʲʲʲnʲ siʲəs SSSR-sa konturnəj karta vʲlə.

Korʲʲnʲ karta vʲlʲʲʲ gəraa mestajas tundraʲʲ.

Korʲʲnʲ karta vʲlʲʲʲ medʲʲʲrʲʲʲ juʲʲʲasə, kodʲʲʲas orʲʲjədlənʲ tundraʲʲə da giʲʲznʲ naʲʲʲ dʲimʲʲʲasə konturnəj karta vʲlə.

Tundraʲʲn olʲʲʲas.

Surovəj tundraʲʲlən prirodaʲʲ. Surovəj-zə i oləmnʲs set-ʲəs jəʲʲlən.

Tundra voʲʲtə zev ʲzʲd prostranstvo—ʲzʲdʲzʲk 3 mln. kv. km-ʲʲ. Tajə kʲʲk pəv ʲzʲdʲzʲk Anglija, Francija da Germanijaəs ətəe voʲʲtəmən.

ʲoʲʲa, ʲoʲʲa olənʲ jəʲʲzʲʲ tajə ʲzʲd prostranstvoas.

Tundraʲʲn olənʲ seeəm jəʲʲʲas: neʲʲeʲʲʲas, loparʲʲas, ʲuk-ʲʲʲas, kamʲʲadalʲʲas. ʲoʲʲiʲnik karʲʲasʲn, kodʲʲʲas eməʲʲ tundraʲʲn da Jevropejʲskəj jukənəd munʲʲʲ juʲʲʲas pələn olənʲ roʲʲʲas.

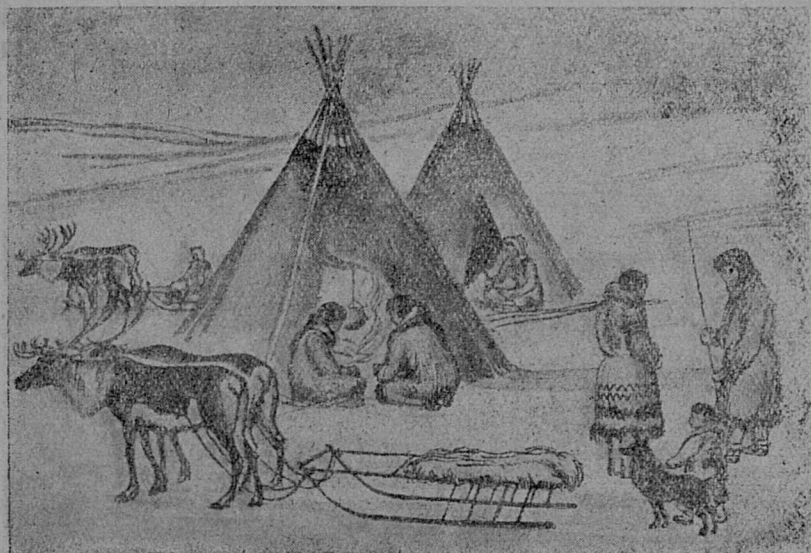
Pəʲʲʲi stav tajə jəʲʲzʲʲ olənʲ vərələmən, ʲeri kʲʲjəmən da kər stadajas vədʲʲtəmən. Oz karʲʲasʲn da poʲʲolokʲʲasʲn ovnʲ, a pəʲʲʲi stavnʲʲ najə koʲʲʲjʲtənʲ mestaʲʲʲ mestaə, korʲʲʲənʲ as-ʲʲnʲʲ da kərʲʲasʲʲ vʲʲzʲʲk ʲojan.

Nalən oləmnʲs vərʲʲja kadəz vəli zev jona priroda saʲʲʲn. Em-kə kərʲʲasʲʲ matʲi gəgərʲʲn ʲojan, vura-kə munə pərəmnʲʲ, vura-zə i olə tundraʲʲsa olʲʲʲ. Jialis-kə olan mesta, kərʲʲʲas koʲʲʲisnʲ ʲojantəʲʲ, pondisnʲ eʲʲʲʲavnʲ da kulavnʲ; livə mu-nisnʲ zverʲʲʲas mədlaə da oməla munə kʲʲʲsəm—pom vura oləmnʲ, zavodʲʲtʲə eʲʲʲʲaləm, viʲʲəmnʲʲas, gəllun.

Ремьдәш да јона сујевернәјәш-на тундраса коҫевнїкјас.
Em na kostыn kulakјas, kodјas вьдшана ногән зїлән воштн
as kїpod ulә гәлјасәс да еәктәнъ најәс узавнъ as вьлас,
емәш сїз-зә і рорјас (samanјas), kodјas рәрјавләнъ да вьд-
ләнъ-вәвјәдләнъ коҫевнїкјасәс.

Sәvet vлашт нуәдә јон тьс тундраса јәзльш
olәм бурмәдәм вәсна.

Неңеҫјас

Неңеҫјас ҫум доҫн.

Неңеҫјас — кәрвәдїтшјас. Кәрјаскәд кәртәшәма палән
став оләмьс. Vo гәгәрҫәз најә оләнъ „ҫумјасьн“, код-
јасәс тәвнас вевтәма кәр кужасән („poшtelajasән“), а го-
зә-мьн—шумәдш кьәм вевтән. Узләнъ кәр „volpasјas“ вьлн,
шәјәнъ кәрјәј да ҫерї, јуәнъ кәр vir, рашкәм вәсәнъ кәр куьш.

Кәрјас шәјәнъ јәгел—rud лїсәјнїк, кодән вевтшәма
tundralән рашкьд проstranstvoьс. Вьрәдаснъ кәрјас јәгел—
неңеҫјас кәҫїјтәнъ (munәнъ) мәд мestәә.

Вьд тәдҫанлун неңеҫјасль шәтә вәrsa да moresa звер-
јасәс кьјәм. Кьјәнъ peшecјасәс, кәјїнјасәс, osјасәс,
morzјасәс да туленјасәс. Вәраләм заводїтә тәв пук-
шәмшән.

Гозәмьн кьјәнъ морскәј зверјасәс, ҫерї, леваҫ-
јасәс да ҫукәртәнъ колк.

Тэлың ңеңеңјас муһаһы лунвув, вэрлаң матэзък, гоуэ-
мып—Ролаһнэј моге берег дога.

Тэвнас—кэзъд, туман, пурга дьрји, ролаһнэј ремыд
војјасып ңеңеңјас коңујтэһы лантэм лымја пустаһаад, ром-
тэм тундраса равһинаад.

Къз сэмһы сьһстас му, ловзэһы Ролаһнэј моге лан ве-
регјасыс. Вьд во татча волэһы ңеңеңјас, вайэһы кэрјасыс,
зевэһы најэс ном-гевиъс да оводьс.

Әдја кола зеһьд ролаһнэј гоуэм. Берег рэлаһ топадча-
һызък-һиһ туманјасы. Сэкьдзька ушла лым, сућлалэ да сувго
тэв. Левисһы раткајасы, мунис звер, весјэһы тундраэ, матэзък
вэр динэ и јэз.

Їукқјјасы.

Їукқа муһа роһјасы вьһып.

Їукқјјасы олэһы Їукотскэј кэзьп, зик-һиһ асыв-војув
Азијаһып. Әти ңукқјјасы—„верегдорса“—олэһы моге берегјасып
да кьјэһы морскэј зверјасыс. Мукадьс—„кэрјаслаһ“ ңукқј—
сиз-зэ—ңеңеңјасы моу, визэһы кэрјасыс да накэд коңујтэһы
Їукотскэј тундраад.

Главнэј кьјсаһ „верегдорса“ ңукқјлаһ—(нерпа) тулен.
Тулен кувьс ңукқјјасы вэчэһы асьһыһы раскэм, јайсэ сојэһы,
а госьс муһа ломтасы да олаһиһ југдэдэм вьла.

Їукқјјаслаһ морскэј прэмьс сајьп и олэмьс. Кор дьг
кезла локмыла роуодда и оз роу кьјсьһы, секи ңукқјјаслаһ
вьрэ став рипасы и најэ рикалаһы аслаһы олаһиһы сојтэг да
ломтьштэг.

Олэһы верегдорса ңукқјјасы моге берег рэлаһ, 20-30
семјаһн әтукэһып—сумјасып.

Çukçajaslən çumьs ьзд, пекьмьп vezəsa. Рькəssa vezəсьп em бир, сь кьпзи eməş тулең gos тьra lampajas. Тəлп, kor гəгəг svaçkakьlan moroz, çumьп sonьd. Medtolkə vəli səмьп тулең gos.

Рон—kolan zivotnəј beregdorsa çukçalb. Sijə vezə сьл kəјјəs. Тəлп vetльп moreə ррəмьс вьлə, ливə кьтçəkə нəвпь тəвар, ливə suvtədnь kapkan, звер кьпнь, çukça doddala nartə (dodda) ponjasəs da uvтьş тьsakjas гəнитəпь vəzzitəг, gorzəмəп veskədləмəп.

Çukçijas pemydəş-na, velədcьtəməş, sujevernəјəş da eskəпь samənjalsь.

Мьј вəçə səvet vlašт tundraса jəzльş oləmsə burmədəм mogьş.

Рemydəş da pravatəməş vəlinь tundraса jəz car vlašт dьјji.

Tundraə volьş kupeçjasь koknid vəli pəјjavльпь əтка, ьзд tundraə vosəм, koçevnikəs.

Kupeçjas vajlisнь пe səмьп tundraпь kolana тəвар—vəralan kəлuj, рьз, sov, izтəг, no vajlisнь askədnьс eəe i vina. Najə juktavlisнь tundraса olьşjasəs, i dontəм donьс нəvlisнь nalyş kəр stadajas, dona звер kujas i munlisнь setьş ozьrməтəп.

A pemyd, bezzaeitnəј koçevnikjas volьş-voə gəlmьlisнь.

Səvet vlašт vətlis tundraş virjuьş kupeçjasəs. Paşkalisнь tundra kuza gosudarstvennəј tərgəvəј kontorajas, faktorijajas. Faktorijajasьп звер kujas нəвəпь тəвар da şəм вьлə. Kupeç lavkajas pьddi ləşədaləma kooperativjas, kəп tundraпь olьşjas voştəпь вьd kolan kəлujсə. Tundraса koçevnikjasəs вьd pələs eksploataciyaş mezdəм mogьş nuədçə çorьd тьs.

Ləşəçaləпь vəralьş da kəр vizьş kolhozjas.

ьзд културнəј uz nuədçə koçevnikjaskəd sen, kəп najə təvjəпь. Seni ləşədaləпь култивазajas.

вьd култивазəпь em skola, bolnica, radiostancija, socialističeskəј kultura kerka, kooperativ. Kəјjas вьлп, ponjas вьлп, podəп lokтəпь şojasəп vojvьvsa olьşjas tajə култивазajasə.

Eməş siz-zə kəјjasəп da ponjasəп vetlan-novlədlan çumьjas, seni eməş kino, radio, apteçka, učitel da pelsəг.

Тасэм экспедицияһыҥ рьгә медрьдә, ветлә мөстәһ-мөстә да паһкәдә заводитчәм сәвөтскәй култура.

1934-35 воҥаһыҥ лоә нуәдәма үҫөвүҫ. Став тундраһа ҫәләдһыҥ фондасһыҥ веләдһыҥһыҥ паһалһәй һкөлаһыҥ.

Фактория Госторглән.

Мөдвәрҥа кадәһ көҫөвәй һәһлән еҙ вәв аһ Һорһилән һизәдһыҥ. Әһиҥа кадә һәһдәма алфавит да һизәма вуквар һе-һөһкәй да ҫукотскәй кьвҥһаһыҥ вьһыҥ.

Ьһдә һәдһанһун вөһтәһыҥ овһөөзиттәһаһа һкөлаһаһа, кәһи веләдәһыҥ көҫөвһиҥкәһаһыҥ ҫәләдһә куһтурһәй өләмә.

Һкөлаһаһыҥһыҥ нуәдһә ьһдә иҙ һе һәмһыҥ ҫәләдһкәд, һо и вәһ-һамһкәд.

Ургазһөһнә. Көһһыҥһыҥ кәһта вьһыҥһыҥ, кәһи өләһыҥ һөһөһһаһа, һорарһаһа, ҫуккәһаһа, камһәдәһаһа.

Кьзи сәвөт вләһт һәһдә тундраһыҥ овмәһә.

Кәр визәм тундраһыҥ.

Кәрвизәм—мөдһә ьһдә һүкәһ тундраһа овмәһыҥһыҥ. Кәр Һөтә рәһза һе һәмһыҥ көҫөвһиҥкәһыҥ. Сьһлән һәһ, ку, куҫиҥ—зөв көлаһа һыҥһо һромьһөһнөһһтәһыҥ. Кәрһаһа һөһа һуҫитһәһыҥ тундраһа һуөвәй һриөһда вәһна.

Һөһ һтадәһаһәһн куһләһыҥ, көһ һизьвлә тундра да куһза һу-һзәһаһыҥ ьһдә вүһһкөвҥһаһа.

S-
sa
Eakda kulənb, torja-nin tomjasəb, polarnəj voj dərji
dikəj zverjasəb. Jona mučitčənb əvadəb, kulalənb vizan vi-
šəmjasəb.

Səvet vlašť nuədə bəbd iz, med eškə kəpədnə tundra-
bn kər vizənəsə. Ləšədəma kər vizan stancija, kən
ta vlə velədčəm jəz tədmalənb kərəs da slybš višəmjassə.

Voštalənb kərvizan sovhozjas, kən petkədlənb
setčəs jəzly kəz kolə vura viznə kərjasəs. Voštəma oļeņe-
vodčeskəj tehnikum, kəni velədənb kəz viznə kərjasəs, kəz
najəs dəzəritnə. Kotərtalənb kərvizan kolhozjas.

Əni vojvylə 2½ mln. kər. Kəsjənb kərjaslybš idəsə va-
jədnə 20 millionəz.

Zver kəjan prəmbə.

Bəbd tədčanlun kutə tundraənb vərələm, torja-nin pešec-
jasəs kəjəm.

Una stranaənb eea zverjas da oməja munə vərələm. Ta-
eəm stranajasəb okota rəbš pəvənb mijanlybš zver kujas. Ta
vəsna zver kujas vermənb šetnə Səvetskəj respublikaləb zə-
ləta, kodī mijanlyb kolə zagranicəbš masinajas fabrik-zavod-
jaslyb pəvəm vlə. Mijan mog—paškədnə zver kəjəm da za-
granicəə zver ku petkədəm.

Tundraənb em vərəlybšjaslən prəmbəsləvəj koo-
perativ.

Ləšədčalənb zver vizan fermajas, kəni dona kua
zverjasəs vizənb da rədmədənb bytə gortsə zivotnəjjasəs.

Murpəsa ozərlunə tundraəb tədmaləm da perjəm.

Nəsta eea-na tədmaləma, məj em tundra mu pəkəsbn.
No i sijə, məj əni tədmaləma, petkədlə, məj tundra vermə
SSSR-sa socialištičeskəj stroitelstvoləb šetnə zev kolana mu-
rəpəsa ozərlunjas. Burəbka tədmaləma mu pəkəssə zik tь-
тывыв jukənb—Kolskəj kəzbn.

Kolskəj kəz sərpn, polarnəj kəe sajn, em Xivinskəj
tundra. Bəzdzək jukənbš tajə tundraənb gərəəš. Kolskəj
kəz gərəjas pəkənb em una murpəsa ozərlun: aražit, kərt ruda.

Nol vo tani uzalənbš velədčəm jəz dikəj skalajas, tь-
jas, nưjas kostənb. Najə tədmalənbš murpəsa ozərlun Xivin-
skəj gərəjaslybš.

Rud ətšama prirodaənb, skalajas kostənb, kən vьdmə,
səmbn nje da lisajnik, velədčəm jəz adzisənb una redčajsəj
mineraljas.

Torja-ŋin kolana loi xivinskəj araŋit, kodʒs nozə vəʒnʲ bur muvʲnʂədantor.

Koŋi ɲekʲmʲn vo i kus ruʒtʲnə, dikej tundra pʲddi paʒkali zoŋ kar.

Rovoʒəjjas ʒursjasən uzalənʲ araŋitəvəj rudnikjasʲn. Kuza uxajtənʲ da jəla sʲən kʲlənʲ vzrʲvjas, tutsənʲ paʒovoznəj gudokjas. ʒebesəə kajənʲ burəvəj razvedʲvateŋnəj vʲskajas. Nuədʒə razvedka (mu pʲekəs vidlaləm). Burəvəj masipajas uzalənʲ lun i voj.

Mojdʲn moz ədjə vʲdmə araŋitlən kar—Xivinogorsk.

Paʒkalə strəitʒəm. Strəitʒənʲ olan kerkajas, fabrika-kuxnə, školajas, klubjəs, teatr, kino. Xivinogorskʲn olʲʒjas ədjə sodənʲ: pervoʒ vonas tani vəli 200 mort, kuim voən jəz sodi 50 ʒurs mortəz.

Tazi vezʒə xivinskəj tundra. Munas ɲekʲmʲn vo i taəm strəitʒəmʲs paʒkalas una mukəd mestaʲn tundra paʒta.

Upraznənʒə. Korʒnʲ karta vʲlʲʒ Koʒskəj kəz da Xivinskəj ʒərajas.

Vizmu ovnəs tundraʲn.

Tundraʲn olʲʒjas eəkʲda eʒjavlisnʲ. Nalən ʒojan vəli ətʒama da avu zdorov—çeri, kəraj, morskəj zverjaslən jaj. Naŋ ɲi gradvʲv puktasjas ez vəvʲnʲ. Səmʲn səvetskəj kooperacija pondis tundraə vajnʲ pʲz da sov. Gradvʲv puktasjas sen ez i tədlʲvʲnʲ. Ez vəvʲnʲ ɲi mu, ɲi gradjəjas.

Verməsʲn əməj vʲdmʲnʲ naŋ da gradvʲv puktasjas kʲn mu vʲlʲnʲ? Siz dumajtisnʲ stavən. Vəçisnʲ orʲt i vələmkə vʲdmʲnʲ vermənʲ. Əni tundraʲn, Koʒskəj kəzʲn, vəçəma orʲtnəj vizmu uzalan stancija, kodi vʲdtə ɲe səmʲn kartupeŋ da kapusta, a veʒigtə i klubnika. Orʲtnəj stancija petkədlis, mʲj tundraʲn poʒə nuədʲn vizmu uzaləm da gradvʲv puktasjas vədītəm.

Tundrasa tujjas.

Bur tujjas tundraʲn eea.

Səmʲn rʲtʲvʲvʲv jukəpʲn sijəs vundə Murmanskəj kərttuj da i sijə avu kuz. Sʲ kʲnzi kərttujjas tundraʲn avuəʒ. Volʲʒləm əŋi-məd mestaə tundraʲn ovlə kəjasən da ponjasən.

Bəəd tədçanlun voʒtənʲ tujtəm tundraʲn jujas, kʲz tujjas.

Роларнэј more берегьн ем некьтпын ьзд морскэј portjas. На рьт муна вузаşam una gosudarstvojaskэд.

Тажэ portjasьсь vazнэјзькјасьс—Murmansk, Kardor, Igarka. Murmansk на рэвсьн мед бурьс. Сижэ оз кьнтпын-ль vogэгэгэр çэз сь вэсна, мьј сь динти мати муна соньд морскэј (теçеннэ) ва визувтэм.

Упразненнэ. Нуэднь тundra зона гэгэгерьс визэн конturnэј карта вьльн.

Гизнь сь вьлэ главнэј јујасьс нимјассэ, кодјас vomənaləнь тundraсэ.

Расьнь конturnэј карта вьльс, кэн олэнь неңеçјас, лорарјас, çуқçи, камçadalјас.

Виштовнь карта шerti, кувэм овлашјас, крајјас да республикајас рьт муна тundra.

Расьнь Xивиногорск да vazнэјзьк vojьвv portjas: Murmansk, Kardor, Igarka.

3. Vəra zona.

Lунвьвлан тundraшан став SSSR пашта рьтвьввьв граңи-çашан Veликэј океан берегјас догэз паşкьд визэн нузэдçə-таэш вэрјас.

Tundra вэрэ визэ не drug, а воçасэн, картаьн на кос-тпын граңиçаьс—uslovnэј. Pervoј тundraьн мьтçьсəнь торја омəлик, ларкьдик рујас. Ълэзьк лунвьвлан рујас воçасэн лоэнь ьздзькəш, јонзькəш. Ъдьс палэн содэ. Медвəгьн тundra vosэ i zavoditçəнь spləsnэј вэрјас.

Унзьк вəгьс—љска вəг, дикэј, муннь vermьтэм тајга.

Рьтвьвлунвьв зона јукэдьн вэрјасьс sora, љска да корја пəгəдajас.

ТАЈГА ZONA.

Tajgalən priroda.

Kлимат. Сонди тајгаьн sulalэ вьльнзьк тundraьс да јон-зька сонтэ. Сь вэсна тани goçəмьс тэдçьмən соньдзьк тundra догьс. Но тэљс овлэ унзькьçсə куз, да кэзьд, кьç-çэ 6-8 тэљс.

Но ави тајга пашта ətkod климатьс. Кьтпын лунвьвлан, сьтпын климатьс певьдзьк. Сь кьнзи асьвланьн климатьс кэ-зьдзьк i kosзьк, сь вэсна, мьј tatçə оз-ңин vonь соньд vasəd тэвјасьс Atlantičeskэј океаншан. Шивьгьн 100-200 см. рьдпаьн мьљс пəkor оз сьвль.

Торја-ңин кэзьд тэв овлэ асьвьвьв тајезнэј зона јукəньн, Verxoјansk кар догьн. Тани кэзьдьс овлэ 70°-əз.

Таеэм морозяс дьрји рижас потлашэнь сееэм зькэп,
вьтэ Ылжэнь пушкаь. Кэрт лоэ рэскьдэн, пуэ сэрэн куçки-
гэн сэмьп лезэ киняш.

Тажгаьн стрэйтчэм.

Веркэсьс да јужас. Ыздзьк јукэньс пространствоьслэн,
кодэс воштэ тајга, картаьп крашитэма пиз-виз рэмэн—тајэ
увтас равнина. Сэрэдьс тајэ равнинасэ воменалэнь Уралскэј
гэрајас. Асьвувь јукэньс тајгалэн—Јенисей ју сайьп вьвтаса-
зьк і разнэј сторонајасэ вундалэма гэрајасэн.

Тајга пэсти ставнас вундалэма јужасэн. Сижэс вомена-
лэнь сижэ-зэ јужас, кодјас визувтэнь і тундраэд: Севернэј
Двина, Реçора, Јенисей да Лена.

Мушин. Тајга Ыздзьк јукэнас мушин подзолістэј. Под-
золістэј мушинлэн гэмьс руд, му еса вьпа. Питэҗлнэј вее-
ствојассэ сь рьекьс нуэма ва.

Вьдмэҗјас да зивотнэјјас тајгаьн. Suk тајга паşkэд-
чэма шурс километрјас вьлэ. Ызд места воштэнь пурјас.

Сплэс штенэн сулалэнь: њiekэш зумьс сусјас, ре-
мьд пьврјујас, веşkьд, зизьд козјас, пјарјујас.
Ремьд да сүстэм тајга рьекьп.

Кэн-шурэ тајга роҗьстэма, мед лезнь ју, паşkьстэма,
мед шетнь места шиктль да вара топэдчэма сплэс.

Зоң лунјасэн роҗэ миннь эҗи морт адзьвльтэҗ.

Лән, вешиг лəваҗаслən гəлəсəс оз кьв. Сəмьн урјас
цетҗалəнь со воша susceptibility јьвјасəd. Соҗиника ьлн котəртас
јəра, југнитас вəр сəгьн кəҗ, левьстас гьс, мунас нəзјə-
никən ос, триҗка-траҗка кьлə кок ьлн, да—вара гəгəр лən.

А тajгаьн рəтка-зверьс ави еea.

Емəш совољјас, сəдвəзјас, una шəла да тар.

Зверјас сəмьн олəнь сееəм мeстajасьн, кьтҗə mortль
сəкьд рьрнь, торја-нин гоzəмьн: то вузнас рəрəм пујас
тујсə роeəнь, то гьрьс из җукəрјас, то нурјас да гəрјас, код-
јас тьрəмəəш вəəн да вевтљьсəмəəш нутəн да илən. Гоzəмьн
tajгаьн una ном да дeв.

Тaeəм вьдмəгјас да зивотнəјјас шивьрскəј тajгаьн.

Јевропейскəј тajгаьн медшасə сорəшəмəəш коz, роzəм
да нeуна кьз, pipу да лопу.

Зивотнəјјас сееəм-зə, кueəм i шивьрскəј тajгаьн.

Тajгаса ольшјас.

Тajга зонаьн олəнь кoreљјас, комijас, vogул-
јас, oштəкјас, tungусјас, јакутјас, роҗјас.

На рижьс кoreљјас, комijас, роҗјас олəнь əти мeстəьн,
изалəнь му да вəралəнь. Јакутјас, oштəкјас да vogулјас—
зьнвьјə коҗeвəј нишə oсeдлəј јəз.

Tungусјас нуəдəнь сəмьн коҗeвəј олəмнog.
Најə вəралəнь.

Незьд җукəрјасəн вəральшјас ветлəнь мeстəьс мeстə,
коршəнь зверəс. Вазьшəн-нин олəнь тajгаьн коҗeвникјас. Ғар
влəшт дьрји најə вəли oгəмəəш културнəј сeнтрјасьс да став
олəм нaləн муnlis суровəј пpиодakəd вeрмəшəмьн. Главнəј
из тajə јəзлən вəли вəралəм. Oməлик əрузијəəш, əткən-əткən
ветлиснь најə тajгаəd коршнь зверəс. Зверкујасə dontəм
доньс вузавлиснь skipсеикјасль, кодјас җорьда експлоатируйт-
лиснь tungусјасəс. Пəшти став тajгаса коҗeвникјас вəлинь skip-
сеикјас ки pod ьлн. Семьн озьрјас нalь ez шурльнь.

Сəвет влəшт локтəмəн сeмьн нaləн олəмьс pondis əдјə
вeзшьнь. Skipсеикјас рьдди локтиснь Gostorgлən фактори-
јajас. Нуəдҗə тьс гуша експлоататорјаскəd. Стрəиталəнь шиктјас,
културнəј вазajас, школajас, бурмə олəм коҗeвникјаслən.

Некьмьн коҗeвникјас револуҗијəəз pondisнь-нин вузнь
осeдлəјə олəмə да изавнь визму, но ovməс нaləн вəли гəл
да eəкьда eьгјавлиснь.

Səvetskəj vlaš çorьda vostsis ləşədny ovməs əti mestəə ovmədçəş koçevnikjaslyş.

Tajgasa oşedləj jəz ovmədçəny, medçasə jujas da kərtujjas pələn.

Səmyñ posni da gьryş jujas vəlinь vazən tujjasən vəryn. Jujas pələn, pişkədçis tajgəə mort kias çerən da ruzjəən. Jujas pələn, nəryşjas vьlyñ, şəd vər sərən jəz strəitisnь

Tungus munə kər vьlyñ.

aslyñys şiktjas, as gəgərəş vərsə mujas ulə keraləmən da sotəmən.

Tajga pьekəsas ovmədçəny səmyñ sen, kən munə ətuvja uz tajgəəs venəm kuza—tajə seeəm mestajasьn, kəni em da perjəny mu pьesa ozьrlun da kəni lezəny vər. Ənija kadə tundraьn em-ñin vura una karjas. Stav karəş pəştī sula-lə jujas da kərtujjas pələn.

Upraznenņəjas. Korşny karta vьlyş: kueəm mestaьn Jevropejskəj tajgaьn oləny koreljjas da komi; kueəm mestaьn Aziatskəj tajgaьn oləny oştakjas, voguljas, jakutjas da tunguşjas.

Tungus—vəraləş.

Tajga sərə vosəm içətik ju vokьn paşkədçəma tunguşaslən olanin. Gartçəny eьnyas çumjasьş petigən.

As çumşьş petis vəravny tungus.

Tungus vərələ.

Jušan-juə, rezevbş-rezevə munə sija şuşa tajgati. Tədə sija, kətçə zevşəma joş pırvoma ruç, adzə, kətçə munis içətik müder şədvəz, kılə, kən çetçələ nınəməş təzdıştəm ur.. Sija ləddə jezbd ləmvlybş gəgərvotəm, murtsa tədçana pasjas, kuntıralə asşbş veknid şinjassə da müdera nımjalə. Vərəlyškəd kotərtə sılən pən. Soçinika suvtlėvlə sija pu dorə. Gora zavoditas uvtnb da gəzjasnas sursjənb pu kırşşə.

Loktas tungus tajə pu dorə, lapkədças, leptas ruzjə da lıjas. Munə vozə. A vokas sılən əsalə-nin, mukədyškəd ortçən, rembd-rud ur.

Oşedləj jakutjas.

Ылн əta mədsbş, jujas pələn, keraləm kusinjasbn paş-kədcəmaəş jakutjaslən şiktjas. Tajə—oşedləj jakutjas. Nəvazən-na najə vetlədlisnb mestəbş mestə siz-zə, kızı tungusjas, da i əni-na na pişş unaən vetlədlənb—koçujtənb.

Najə gozəmsa i təvşa jurtajassə strəitənb pişş, şteklə torjasbş içətik əsinjasən; eəkəda ылавьшапыş jurtajas mavtənb şojən. Təlyb şteklə pıddi puktalənb jitor—siz sonbd-zık. Vevt—poejasbş. Зоз—muşş. Jurtasəras—kirpiçbş kamin, şojən mavtəm truba. Truba oz şiptbşşvlybş sş vəşna, mşj təlyb paç lomtəmbş oz i dugdvlənb.

Jakutskəj jurtajas.

Šten gəgərɣs narjas; na vɣɣn pukaləmən uzalənɣ pɣv-
vavajas.

Təvša jurta torjalə sijən, mɣj zik ortčən puktəma sɣ
verdə karta, kodlən əzəsɣs pɣr vošsa sontəm mogɣs.

Šikt gəgərɣs lugjas, kən jiršənɣ vəvjas da məsjas. Ba-
vajas ɣštənɣ məsjasəs. Muzikjas ɣkənɣ turun, vərələnɣ.

Təlɣn məsjasəs verdənɣ murtsa, səmɣn med oz usnɣ
kokjɣvɣs. Gəgərvoana, mɣjla məsjas təvɣd oz šetnɣ nətj
jəv. Vəvjas vočəz perjənɣ šojansə ašnɣs,—təvnas sedədənɣ
turunsə ɣm ulɣs.

Revolucijaəz mujas kəzisinɣ səmɣn ozɣra olɣšjas. Gəl-
jaslən ez vən kəzan mu, ɣi uzalan kəluj. Naɣnekor əz tɣ-
mɣv; gəl jəz pɣzsə soravlisnɣ pu kɣršən.

Ənija kadə unator vezšis jakutjas oləmɣn. Jakutjaslən
zɣn ovnəsjas gəgərɣs ətuvtčəma kolhozjasə. Mujas vɣ-
ɣn, kodjas vəlɣn vozɣnsə kulakjaslən, eməš-ɣin traktor-
jas. Voššalisinɣ kooperativnəjjəv fermajas da skət-
vizan fermajas. Veterinarjas da zootexnikjas velədəm-
otsəgən jakutjas pondisinɣ velədčɣnɣ skət viznɣ
kulturnəja.

Ləšədčalənɣ vərəlɣs kolhozjas. Voššisinɣ una
skola, kən velədənɣ as kɣvɣɣn giznɣ, ɣddɣšnɣ.

Zɣnɣs unzɣk jakutjasɣs əni gramotnəjəš. Strəitčənɣ
klubjas, volɣiçajas, lezənɣ gazetjas jakut kɣv
vɣɣn.

Тэртја коңевник пэртэ говоҕэҗэ.

Тэв ромашис. Кад тајгаыҥ петнь ју дорэ ҕери кынь. Руа асылы, кор вэр петьд i suk, tungus Mira Петьг бергэдҕис Јениҕейлан. Lun зыпјыҥ-ҥин еезык који миннь, сэмьн „кыкыҥ каллан пестыньн који“.

Тэдса сорјас, пурјас, пујас... Но тьј loi кэрјаскэд? Najə suvtaləнь, vokə sьvლაჟəнь, рькшəнь, оз миннь. „Bura-kə os pozjas vereg doras“, мэвпалэ Mira, polьш керјасэс вэтлиг моз.

Drug кэрјас suvtisнь. Тајгаын pondis кыньн киеэмкэ ҕудовисеэлэн ravəstəм—u-gu-gu-u...

Кэрјасэс lezəma. Suvtədəma ҕум. Kelga, Petra Mira-лən pi, voštis ruzјə, suťovtis—koris ponјəs da mədədҕis тај-гаэ. Kelga мэвпалэ: „Киеэм-сеэм лок вэrsa seni, kolə vizədlьнь“.

Колəм voša ҕум sulalaninьн југјалис zev ьзд керка; җо ҕум тэрас җь рьекэ.

Эта-мэдсэ zeskədəмəн sulalisньн ју вьльн пујас. Кэрт ҕьзјас kvatlalisньн керјасэ да вьвлаң leptьstləмəн zєvlalis-нь ьзд җэд пароход vomјасэ. Јэзјас kodјisньн ми, kera-lisньн тајга, strəitisньн.

Koји kuim vo. Петьг Mira җинвозын вьдмэ кар—zavod Igarka. Тэвсэ Петьг Mira коҕујтэ тајгаын, а гоээмьн lokтэ Igarkaэ.

Pi ez mun ькэд тајгаэ. Siјə kolтҕис узавньн zavodə. Тэртја коңевник loi industrialнəј говоҕэҗэн.

Вэр оvməс.

Тајга воштэ аs ulas кəкјамьсэд јукəн stav Soјuz ploс-eadьсьс. Таеэм ьзд mesta вэр ульн ави ңекиеэм gosudar-stvoləн. Тэдҕанлуньс вэрлэн мијан сəvəтскəј ovməсьн вьvти ьзд. Una вэр ми nuam заграңиҕэ да сььш воштəм zарңи вьлас ңəvalam seш мијаньн kolana masinajas. Вэр—мијан тајгалəн озьрлуньс—кьскэ мијанэ заграңиҕаса тэргəвəјјасэс.

Car дьрша куpeҕјас-lesopromьшєннiкјас лок nogəн вь-рədlisньн una вэр. Najə мəвpavisньн сэмьн ҕьтьш вэрьсјас јьльш. Najə neти ez тэздьшльньн вэр ovməс кьрəдəм-вирмə-дəм вəсна. Вэр keralisньн setьш, кəни вэли koknidьк sedəд-

нь да нунь жу да тајга пәләнјась, стәҫ сеҫ, кьс вәрсә колә вәли визнь. Вәр керавлиснь кувәз, ез мәнрәвннь сижәс вьлҫ вьдтәм јьлҫ. Вәрҫн из нуәдҫис медҫа прәстәј спосовјасән. Јәз вәсна, кодјас узавлиснь вәрлезәмьн, куреҫ-промьсленникјас, дерт, ез і мәнрәстлньн. Сәвetskәј Сојузън вәр оvmәс нуәдҫә социалиҫтиҫeskәј ногјасән. Котртәма промьслөвәј вәр оvmәсјас (леспromxozјас). Леспromxozјас—тајә сәвetskәј вәр фабрикјас. Ваз „рвҫанјас“ рьдҫи, кән олиснь вәрлезьҫјас, әни вәрлезанинньн стрәйтҫәнь југьд баракјас да керкајас. Ровоҫәјјас узаләнь бригадјасән.

Вәр промьсленноҫтп әни ем рьгузалҫ ровоҫәјјас. Узьс куtis механізируйтҫәнь; узаләнь механіҫeskәј пилјасән. Вәр кьскаләнь тракторјасән.

Тајга јути вәр кьләдәм.

Нуәдҫәнь вьл тужјас, вәҫаләнь ји тужјас, код куза кокнida искөвтәнь ҫәкьд кер тьга додјас. Вәсаләнь јујас, кодјас куза кьләдәнь вәр.

Кәни војдәр ез оvль нјәти морт, кәни кәзainән вәли сәмьн ос, әни сені вьдмәнь вәрлезьҫјаслҫ вьд са роҫолокјас, кооперативән, школаән, воҫнҫәән.

Вәр — сижә сьрјо, коді муnә una производствө. Вәрҫ вәҫәнь стрәйтҫән материал, вumага да вьдҫама химіҫeskәј продуктјас.

Унзък рѣзъаь лоѣ, тѣѣ сѣрjosѣ-кѣ рѣрѣрѣватѣвѣйтнѣ мѣ-
ста вѣлас, кѣтѣкѣ мѣкѣдлаѣ ѣлѣ сѣрjonас повлѣдлѣм дорѣѣ
да сѣ вѣлѣ уна ѣѣм визѣм дорѣѣ.

Унзък рѣзѣ лоѣ сиз-зѣ сѣгрѣниѣѣѣ гѣтѣвѣѣ стрѣйтѣѣан ма-
териѣл да рѣѣѣ вѣѣѣм мѣкѣд торѣѣѣ вѣзѣвнѣ сѣрjonас вѣзѣ-
лѣм дорѣѣѣ.

И со мѣннѣ вѣрмѣтѣм тѣѣѣѣн стрѣйтѣѣалѣнѣ дѣѣ ѣзалѣнѣ
нѣн вѣр рѣлѣтан заводѣѣѣѣ, вѣмѣѣѣ вѣѣѣан фѣбрикѣѣѣ да хѣми-
ѣѣскѣѣѣ заводѣѣѣѣѣ.

Вѣмѣзнѣѣѣ комбинѣт ѣѣѣѣ ѣѣ вѣлѣн.

Тѣѣѣѣѣ вѣр рѣтѣкѣдѣнѣ трѣкторѣѣѣѣнѣ.

Værsa zver kыjan promьs.

Værsa zverjaslæn ku værkæd æteæ—medşa ьзъд озьrlun tajgalæn. No zver kыjan promьs tajgaьп jona uşi. Væralьsjas vijalisнь zverjassæ kызsuræ, ьврædisнь lok nogæn tajgaьş ozьrlunsæ. Dona kua zverjas vek ætaræ çinisнь i çinisнь. Medьm ñe ьврædnь dona kua zverjasæs da kьpædnь zver kыjan promьssæ, sævetskøj vlaşt læşadalæ zapovednikjas. Ses oz poz ñekueama kьjnь zverjasæs. Tajæ væçşæ sь væsna, medьm zverjasьs rædmaşнь.

Læşadvşæнь siz-zæ zver fermajas, kәni vizæнь so-ça paьndaşьş zverjasæs—sobolьjasæs, şædvæzjasæs, tulanjjasæs da sæd ruçjasæs. Bæryşşæнь medşa dona, ьur pæradajasьs. Najæs ьura dæžeritæнь, ьura da kadьп ver-dæнь. Na ьььп væçşæнь opьtjas da nuædæнь nauçnej pa-влюденnejas.

Мурьesa озьrlun tajgaьп.

Bæra kadæz мурьesa озьrlun tajgalæn væli eea tæd-malæma. Bæra vojasьп issledovannejas petkædlisнь, мьj tajga pьekьп kujlæ una озьrlun: zarni, platiна. ezьş, şvineç da cinkævøj rudajas, izsom, grafit, sov.

Zarnija mestajassæ vazæn-nin væli tædæнь. Lena da sija voz Aldan jujas pælæньş zarnisæ perjьlisнь revolucijaæz-na.

Zev ьзъд tædçanlun Kuzneckøj vaşşejnsa iz-somlæn. Kuzneckøj vaşşejn kujlæ aşьv-lunvььп Novoşivirskşan. Issledovannejas petkædlisнь, мьj Kuzneckøj vaşşejnьп 400 mld. tonna gægær medbur sort izsom. Stav mu-kæd mestajassьs-kæ voştam ætlaalæmæn Sojuz paştasa, ta-mьnda izsomьs jeseæ oz-na lo.

Jona paşkali væra vojasæ kuzneckøj izsom perjæm. Kuzneckøj vaşşejnsa izsom torja-nin tædçana Şivьrskøj krajьп promьslennoşt paşkædamьп.

Upraznennejas. Kørşнь SSSR karta ьььş, kæn tajgaьп kujlæнь tææm мурьesa озьrlunjas: izsom Kuzneckøj vaşşejnьş (aşьv-lun-vььп Novoşivirskşan), ñe it (Peçera ju vozьп da Uralskøj gæra-jas ьььvlador vokas), grafit (Jenişej ju pælæn), zarni (Lena ju da sija voz Aldan ьььп).

Vizmu ovmæs tajgaьп.

Vær razrabortajtæm da væralæm—so medşa glavnej tajga zonaьп olьş jæzlæn præmьsjasьs.

No tajgaņn oļšjas nuzdajtčēņn raznēj pēļs šojan-juanņs. Nalь kolē ņaņ, gradņvь puktasjas, jēļs vēčēņ prēduktā, jaj. Vajņņ tajēs stavšē ьļš, kьz sulim vьļņ, šākьd dajavu vьgodnā. Kolē stavšē, mьj rozē, vьdтьņ mesta vьļas. Sākьd tajgaņn vēditņ vizmь ovmēs: mušinьņ eea pitatēļņej ves-eestvojas: tulьsjas kēzьdēš, voz zavoditčēņ kēzьdjas. No opьtjas petkēdlisņ, mьj pravilņejā vizmь uzalēmēņ vermas vura paškavņ vizmь vēditēņ da i skēt vizeņ.

Tani voēņņ unā pēļs vьdmēgjas, kodjas vozņņ vьd-mьlisņ sēmьņ lunvьvlaņņzьk.

Lēšēdēma kēzьdēš povtēņ sort vьdmēgjas.

Jēļā skēt vermē šetņ unzьk jēv, sijēs-kē vьrзьka ver-dāņ, dēžeritan da vērjan seeēņ rēd, kodь oz pov kēzьdēš.

Sēvetskēj vļāšt čorьda voštčis kьpēdņ vizmь ovmēs tajgaņn.

Kotьrtalēņ sovhozjas da kolhozjas. Lēšēdavšē-ņņ narosņej stancijajas, kodjas petkēdlēņ, kьz vura uzavņ vizmь da gradjēr puktasjas dorьņ, kьz pravilņejā dēžeritņ skēt.

Medšasē sēvetskēj vļāšt puktis as vozas ьzьd mog—paškēdņ jēļā skēt vēditēņ.

Tujjas tajgaņn.

Tajgaņn unā ozьrlun. No omēļ tujjas vēsna oz roz-pajēs petkēdņ. Sēmьņ kuim kērttuj viz munē tajga pьr.

Igarka—polarnēj port.

Ətik viz—Leningrad—Перьм—Novosibirsk—Ir-
kutsk—Vladivostok—munə tajga pələn, tujjas—Le-
ningrad—Murman da Jarosl'jav—Kardor tajgasa
vomənaləny.

Sь vəsna, mьj abu tajgaьn kərttujjas, jona nəzmədcə
mu pьesa ozьrlun perjəm da fabrik-zavodjas strəitəm. Tajga-
sa ozьrlun petkədəmyьn vьvti tədcənaəş tajgasa jujas da
vojvьv morskəj tuj. Zagranicaə vər mijan munə tacəm morskəj
portjas pьr: Leningrad, Kardor, Murmansk, Igarka.

Kardor port.

Jona paşkaləma Severnəj Dvinalən vomdorьs, torjalə-
ma una vozən ıvtas, nura beregjas kostьn. Zumьs vojvьv
jenez, gəztəməş Dvinalən pemyd rəma gьjasьs. No tajə ve-
regjasьslən oləmyьs gəzədə mortəs. Kьtçə on vizədlə—vьd-
ləny romaştəm vər skladyas: kьz kerjas teçəma gьrьs stabelja-
sə; pilitəm təşjas kujləny zuzьda teçəmən koknid vevt ulьnəş.

Podjomnəj masinajas neşjənik leptaləny vaş vьvlan da
miçaa puktaləny çukərjasə juti purjən voş kerjassə.

Kotraləny tramvaj vagonjas, tutsəny vər pilitan zavod-
jas, pьroxodjas. Şojasən loktьş roboçəjjas, mьsku sajas me-
şəkjasən da pilajasən, tьrtəny pristanəş. Kuim şurs ino-
strannəj paroxod vo gəgərnas voləny Kardorə, səvtəny təs
da ker. Nalən zuzьd maçtajasьs da una rəma flagjasьs tь-
daləny stav ju vozjasas.

Stavnьs najə razədəny mu paşta mijanlyş vər.

Vetləny mijan çeri kьjan sudnojas, passazirskəj paro-
hodjas novlədləny roboçəjjasəs. Stavnьs najə vosəny una vər
materjal pəvsə: vər tьdalə gorizont verdas; təşjas da kerjas
tьrtəny Dvinalьş beregsə; vər kujlə zuzьd çukərjasən mu-
nyş inostrannəj paroxodjas vьly. Kerjas da təşjas gruzitə-
ny pristanjasьn.

Igarka—polərnəj port.

Neьly Jeņişej vomdorşan, 80 kilometr saşyn Karskəj
moreşan, tajgaьn vьdmis vьl kar Igarka.

Sьkvizəny fabrikjaslən da zavodjaslən trubajas. Una pu
strəjbajas. paşkyd uliçajas, elektriceskəj provodjasən stolbjas.
Beregjas dorьn sulaləny paroxodjas, varzajas.

Igarkaə loktьş pərvəj strəitçьşjas ez vermьvny ıznь
stərazəs palatka dorə suvtədtəg: vek vəli pozə vidçişny os-
lyş uşkədcəm.

Jon kəzəbdjas, səkbə koş tajgakəd, stav jəzşs torjaləm, sojan tərmtəm—taeəm uslovijəjasən təvjisnə çuzş karlən pərvəj das olşs.

Tajgaən keralisnə ulıcajas, sotisnə ploeadkajas zavod ulə. Keraləm ulıcajasti bəriñtçis os vərlan.

Кык voən neməvəjša kən vblə suvtis promyšlennəj kar da port. Kuim vər pilitan zavod pilitən tan vər Jevropəə da Amerikəə nuəm vblə.

Tajgaən vbdmis elektrostancija. Pondis şornitnə radio. Strəitisnə kino. Voštisnə kuim skola-şemiletka, 2 volniça, tipografija. Klubnə pondisnə vəçavnə dokladjas, lekcijajas, veçerjas. Bədsa flot sulalə Igarka dinən. Inostrannəj sudnojas volənə vərta. Gruzitçəm munə pəşti sutki çəz. Ənija ledokoljas da şnədsa razvedka nuədbş samolotjas venənə Karskəj more, vəçənə sijəs sudoxodnəjən.

Uprazneñnəjas. Nuədnə vizən konturnəj karta vblə tajgalş zonasə.

Pasjənə setçə, kəni olənə kareljas, komijas, oštakjas, voguljas, jakutjas, tungusjas.

Tədmavnə karta şerti, kueəm oblastjasti, krajjasti, respublikajasti munə tajga.

Pasjənə konturnəj karta vblə, kəni eməş kolanazbk mırşekəsə ozylunjas da kəşjasş perjənə najəs.

Korşnə karta vblş tajgaəd munş kərttujjas.

SORA VƏRLƏN ZONA.

Sora vər zona paşkaləma rətv-lunə tajgaşan.

Grañica şlən tajgakəd ɤləsas munə taeəm vizəd—Leningrad—Vjatka ju vomdor. Lunvəvşan grañica munə Vjatka ju vomdorşan Kijev karəz.

Priroda sora vər zonalən.

Verkəşs sora vər zonalən, kəz tədalə kartəş, uvtaş ravniņa. Sərədbş, vojvəvşan lunvblə munə Srednerusskəj vozvşennost.

Ravninalən verkəşs avu zik şəbd, a məkjəş.

Jujas. Karta vblş tədalə, mək jujas, kodjas vizvtənə sora vər zona kuza, zavoditçənə Srednerusskəj vozvşennostən da vizvtənə ətarə-mədarə kuim morelan: Baltijskəjlan, Çornəjlan da Kaspijskəjlan.

Klimat sora vər polosəbn sonьdзьk tajga klimatъs. Təvjas, kodjas pəltənъ rьtьvvьvʂan, sonьd Atlantičeskəj okeanʂan, vajənъ sonьd da nєvzədənъ təvʂa kəzьdjassə. Təv kьssə matə vit təlъs. Gozəm tan kuzзьk da sonьdзьk tajgaьn dorьs. Atlantičeskəj okeanʂan loktьs təvjas əkьkda vajənъ kьmərjas da zerjas.

Muʂin podzolistəj, kьz i tajgaьn, səmnъ tan sijə vьnazьk.

Vьdməgjaʂ da zivotnəjjas. Nєvьd klimat vəсна tan vьdmənъ korja una ʂikas pujas: kьz, dив, klon, jaʂeп, lipa da mukəd. Lьska da korja pujas vьdmənъ ətsorəп. Paʂkьda kujlənъ trunda nурjas.

Zev vaz kadə tani vəvlinъ prəjditnъ vermtəm zuzьd, əkьkd vərjas. Ənija kadə vər pəʂti zikəz-пin vьrədəma. Sьrьs vəra mestajas kolinъ səmnъ rьtьvvьv jukəпnъ, Polesjeьп.

Sijə mestajasьп, kəп vərьs kolі, əпəz-na olənъ sijə-zə zverjas da levaʂjas, kueəm i tajgaьn.

Kьz vezʂis ʂuzəmbanъs sora vər polosaləп.

Prəjditnъ vermtəm zuzьd, pəmnъd vərjas vəli sulalənъ sora vər polosəbn vaz kadə.

Sora vər zonaьп.

Tajə mestajasьs ləzьdəʂ vəlinъ vaz olьʂjasьs. Vər vizis najəs vragjasьs.

atš. Oke- Tāv ьd- vjas vь-
Ētarā-mādarā vizvūtš jujas vālinь bur tujjasēn nemā-
vājja prājdīnь vermtām vājasēn.

Mort loktis vārā čerēn kias. Sijā keralis pujas, vesalis
mesta muviz ulā da olan kerka ulā.

Šād, remьd vār pāzjānikēn gezādmis. Na mestaьn lo-
lisnь mujas, vizjas, vьdmisnь šiktjas...

Koļinь šo vojas, uzьs una jāz kālenajaslān vācis sora
vār polosasā zik tādнь vermtāmēn.

Gьrьš vārā mestajas vьginь zikāz. Koļi sijā sāmьn pe-
kьmьn mestaьn.

Kān vazēn vāli vār, āni loinь šiktjas da karjas, za-
vodjas-fabrikjas, puzādčis vьdladorā kārttuj. Paškalisnь Ok-
tābrskāj revolūcija vārēn kolhozjas, sovhozjas, vьdmisnь vьl
fabrik-zavodjas, karjas.

Sen, kān korkā sulavlis vьvti gьrьš remьd vārjas, loi-
nь gьrьš promьslennāj oblaštjas, kьz Ļeningradskāj,
Moskovskāj, Ivanovskāj, Gorkovskāj kraj.

Samolotsan.

Samolot koļis Vьsnij Voločok¹⁾ da voštis pьrviz Moskva
vьlā. Vьdladorēn tadalēnь vārjas. Najā unalati orjalēnь ke-
ralēminjasēn da pōrjasēn—mestaьs rāvnāj, ičātika mьlkjāš.
Tьdovtčalēnь ezьš jujas da šiktjas, kodjasēs kьealēma mu-
asēn da gradjārjasēn.

Pьr eākьdzьk keralēminjas, paškьdzьk mujas, eākьdzьk
šiktjas.

Tьdovtčьlis ьзд lāzalan savdi mu. Ētik, mād... Tajā
mujas savdi vāditan kolhozjaslān.

Kaļinin kar verdьn puzādčēmaēs vьvti ьзд trunda pū-
as. Sьnalēnь kaļininskāj fabrik-zavodjas.

Samolot lewā čuklēs jugjalan Volga vьvti, ulьn vārā
vārjas, sāmьn gezādзьk vojvьv nogьš. Najā oz sulavnь eāt
moz,—sьlьdzьkēs. Na pьnь una korja pujas.

Nēsta pēuna unzьk šo kilometrьš, i samolot voas
Moskvaē.

Eākьda āti-mād vārša mēdisnь šiktjas, vьl rovočāj ro-
šolokjas. Tьdalēnь zavodjas da fabrikajas. Vārjas zikāz ge-

1) Vьsnij Voločok—pēzьd kar pьtv-vojvьv jukēpn Moskovskāj
oblaštēn.

zədmisn̄. Səmn̄ soçn̄ik koləm vərjas şerti pozə gəgərvo-
n̄, m̄j korkə vəvləma tan vər.

Priroda vərən̄çis mort vəla voz̄n, stroitelstvo voz̄n.
Moskva... Pozəm, k̄z da pipu vərjas p̄ddi zavodsk̄j
trubajas̄s, vər da ḡr̄s kirpiç kerkajas.

Vizmu ovməs.

Vizmu ovməs sora vər zonān nuədçə zev vaz kad-
jas̄n̄-nin.

Muşinjas tajə zonān n̄una vur̄z̄k tajgān dor̄s̄.
Klimat n̄ev̄d̄z̄k, izavn̄ vizmu jon̄z̄ka ləşalə.

Vaz̄şān̄-nin tan kəzisn̄ id, zər, şu, sav̄di, p̄s, kar-
tupel̄ da mukəd puktas̄jas. Bərja kadə unalān pon-
disn̄ kəzn̄ sav̄di.

No vizmu ovməs prəduktajas̄s sora vər zonān n̄ekor
ez vən t̄rm̄mən veşig kreştanal̄ asl̄n̄s. Mu kolə vəli
vur̄a dəzəritn̄, v̄n̄şəd̄n̄, a carsk̄j pravitel̄stvoən da pomes-
eikjasən rəzəritəm kreştana ez verm̄vn̄ musə v̄n̄şəd̄n̄
da nuəd̄n̄ izsə kulturn̄j nogən. Unalən ez vən skət, ez
vən kolana vizmu uzalan kəluj, masinajas, da takəd eə
stav kreştanajas̄s vəlin̄ kulak da pomesaik kipod ul̄n̄s.

A p̄r un̄z̄k da un̄z̄k kolənz̄ prəduktajas̄ k̄pt̄s̄ pro-
m̄slenn̄j centrjas̄s, a vizmu ovməs tajə zonān vermas
šet̄n̄ t̄rm̄mən kolana prəduktasə.

Sora vər zonān ənija kadə munə vizmu ovməs çor̄bda
perestroitəm v̄l nogən.

Nuədçə koş kolhozjas jon̄mədəm moḡs̄,
koş kulak kolasjaskəd. Ləşədavşənz̄ sovhozjas,
MTS. Ḡr̄s̄ prom̄slenn̄j poşolokjas gəgər
ləşədavşənz̄ gradjərjas da jəla skət ovməsjas.
Səvet vlaš̄t d̄r̄ji vizmu ovməs sora vər polosa-
n̄ seeəma loi jət̄k̄stəma vozə, m̄j vizmu ov-
məssa prəduktajas vok̄s̄ vajəm p̄r çinə, a mu-
kəd oblaš̄tas n̄əti-nin oz p̄rt̄s̄.

Mur̄esa oz̄rlun da prom̄slenn̄oşt.

Şo vojasən kujlisn̄ tani vərzəd̄ltəmən-medşa kolana
mur̄esa oz̄rlunjas—izsom, trunda, fosforit. Una eņergija

vələma tajə trunda kujlaninjasəp, kodjas paşkaləmaəş unaləp sora vər zonəp da Podmoskovnəj izsom vaşşejnəp. Podmoskovnəj izsom vaşşejn kujlə paşkəđ vizən Kaluga—Tula—Skopin rajonjasəp.

Med eşkə sedədnə tajə enərgijasə da şetnə sijəs fabrik-zavodjasə, som da trunda perjaninəp strəitçəpnə elektriçeskəj stancijajas. Tajə stancijajasəp sotəpnə lomtas, zavoditəpnə izavnə elektriçeskəj masinajas. Masinajas vəravatəvajtəpnə elektriçeskəj tok, kodj provod kuza munə fabrik-zavodjasə.

Saturskəj nır vəlp, Moskvaşən asəv vələ, strəitəma da unə vo-nin uzalə Lenin nima Saturskəj stancija. Tajə medəzəđ da medbur trunda vəlp uzaləş elektriçeskəj stancija mirəp. Strəitçə zev əzəđ elektriçeskəj stancija Podmoskovnəj izsom vaşşejnəp—Bobrikovskəj elektriçeskəj stancija.

Upraznənnəjas. Gəgərtədnə vizən konturnəj karta vəlp sora vər zona.

Paşjəpnə Podmoskovnəj izsom kujlanin.

Paşjəpnə elektrostancijajas: Saturskəj da Bobrikovskəj.

Gəgərtədnə ələsas proməşlennəj oblastjas: Leningradskəj, Moskovskəj, Ivanovskəj, Gorkovskəj kraj.

4. Vəra da şədmua ştepjaslən zona.

Şədmua ştepjəsəp.

Vərjəşən lunvəvlañzək das şurs kilometrjasən voşəstçəmaəş paşkəđ vizən şədmua ştepjəs.

Najə zavoditčənʹ SSSR rʹbʹvʹvʹ granicašan da munə
nʹ stav Sojuz Jevropejskəj jukəp rʹbʹs da rʹbʹnʹ ʹlə Azija
rʹbʹkə.

Vərjas oz drug vezʹnʹ štepcasən. Pervoj vərjasas pa-
nʹdašlənʹ paškʹd kusiņas—vərjas vizəpʹ vərəštepə.

Lunvʹvʹlaŋə vərjas loəpʹ rʹg eeazʹk da eeazʹk, a kus-
iņas panʹdašlənʹ eəkʹdʹzʹka. Sešša vərjas zikəz vʹrənʹ da
loəpʹ kus štepcas.

SSSR Jevropejskəj jukəpʹnʹ šədmua štepcas voəpʹ lun-
vʹvʹ morejasəz—Čornəj da Azovskəjəz.

Upraznəŋə. Koršnʹ karta vʹjʹš štepcasʹs da vərə štepcas-
lʹš zona.

Šədmua štepcaslən priroda.

Verkəslən nogʹs. Sijə mestasə, kodəs voštəpʹ šədmua
štepcas, karta vʹlʹn krašitəma pəsti zonnas turunviz rəmən.

Turunvizən krašitəm mijanʹlʹ vʹštalə, mʹj tani verkəš-
sʹ sʹlʹd da avu zuzʹd. Šədmua štepcas—uvtas
ravŋina.

Mukəd mestajasʹn, primer vʹlə rʹbʹvʹvʹ granicašvʹ,
Asʹvʹvʹ Šivʹrʹn, Volga ju dorʹn, turunviz rəm vezšə vizov-
jezʹdə. Tajə petkədlə, mʹj verkəsʹs šteplən tani zuz-
damtə.

Jezʹd-vizov mesta em siz-zə Azovskəj morešan vojvʹvʹ.
Tajə medzuzʹd mesta šədmua štep rʹbʹvʹvʹ jukəpʹnʹ—
Doŋeckskəj kraz. Tani i em stav miʹrʹslʹ tədcana Don-
vass. Šədmua štepnəj ravŋina una vozjasən vomənašə
ovragjasən. Tajə oz tʹdav geografičeskəj karta vʹlʹn
sʹ vəsna, mʹj tajə kartas zev ičət masstava.

Jujas. Rʹbʹvʹvʹ jukədəs štepnəj ravŋina kuza čuklaššə-
mən vizʹvtəpʹ gʹrʹš jujas—Dņestr, Dņepr, Don,
Doŋec voznas, Kubaŋ, Volga, Ural. Štepnəj rav-
ŋina tan pəlʹna lunvʹvʹsa morejaslan, sʹ vəsna i stav tajə
jujasʹs vizʹvtəpʹ tajə morejaslanʹs.

Šivʹrʹskəj štep jukəpʹnʹ jujasʹs eea. Tajə—Ov julən
vozjas.

Klīmat. Šədmua štepcas kujlənʹ SSSR lunvʹvʹ jukədʹn.
Sʹvəsna tan tədcʹmən sənʹdʹzʹk Sojuzsa una mukəd
mestajasʹs. Gozəm jona zar da kuz: 4-5 təlʹš. Sijə za-
voditčə maj təlʹššan. Sʹnəd gozəmʹn kos. Mukəd
dʹrʹji pəlalə zar kos təv Srednej Azijasa zar pustʹnajasʹs.
Zer ušlʹvlə zev soča.

Зеңд ар вэргн заводитчэ кэзд тэв. Тэв тани ави куз, ңевьдзък вэрг зонапн шэрти, но кэздяс мукэд дьр-ји овлэнь 20°-эз. Еэкьда овлэнь кэзд асьв-вож тэвяс да пургаяс, кодяс тьртэнь шиктяс, туйяс, сувтэдалэнь туйпн рожездяс. Мартпн воэ и эджэ колэ тульс. Тульсьпн, льмја тэв вэргпн, уна муьпн да сьнэдэпн ва. Сонди сонтэ сьнэд да му. Зеңдик кадэпн садмэ став природа.

Кьтмьп ьльпзък асьвувьлэ, сьтмьп ьлэзък more-жасшан мунапнь шэдмуа штепяс. Еесазък да еесазък ва вэжэпнь тэвяс. Рьр косзък лоэ климат. Јонзька тэдчэ тор-жалэм тэла-гозэма костьпн.

Мушин. Ставнас тэжэ шурс километрјас куза кьсшэс ште-пьс вевтэма шэдму пластэпн.

Таеэм ьзд пространство шэдмуа места ави мирас ни-эти странапн.

Шо војасэпн му воьс-воэ вевтэшлис еэкьд штепнэј ту-рунјасэпн. Ъд во вьдмиснь, кошмиснь да сшмиснь тэжэ ту-рунјасьс. Тэзи уна шо војасэпн чукэर्मис сшмэг вьдмэгјас-лэп (peregnoj); лоі ьзд пласт шэд мушин.

Шэдму—медьзд озьрлун шэдмуа штепјасьпн.

Ави-кэ лок кос поводда, секи штепьпн вьдмэпнь бур ту-рунјас, бур ңаң да уна шикаса плодјас, градвьв пуктасјас. Став шэдмуа штепјасьс энија кадэ гэрэма да вэчэма мујас, садјас да град-јэргјас.

Мэд пога вэли 200 во саяпн. Сек ез вэвнь зарнјасан савди мујас, ез вэвнь вахчаяс, под-солньско тьра мујас, вешиг ез вэвнь шиктјас. Вэ-ли паskalэма вэрзэдлэтэм штепјас.

Энија кадэ вэрзэдлэтэм-гэртэм штеп колі сэмьп ңекьтмьп местапн.

Вьдмэгјас да зивотнэј мир вэрзэдлэтэм штепьпн. Ту-льс—медбур кад штепьпн.

Кэзд тэвша пургаяс вэргпн март тэльсьпн заводитчэ со-пньд. Льм эджэ сьлэ и васэд му тупкьшэ мича, уна рэма зоризалан турунэпн. Пervoј зоризавнь заводитэпнь подсьнез-никјас, тулпанјас. Најэ колэм во чукэртишнь питателнэј весеество запасэ кьз вужјасас да лукјасас.

Њевьд турун пэвсьпн олэнь чиркјас, зукјас, швер-чокјас. Налэ оз ков коршнь асьпньс шожан. Шожан на гэ-гэрэпн уна—тэжэ штепнэј вьдмэгјас.

Tulpan.

Sađmәnъ sušlikjas, surokjas, tuskančikjas, muvъvsa sьrjas i mukәd grъzunjas. Najә siz-zә šojәnъ vьdmәgjas, sь vәsna naly šojan-juan tьrmana.

Loktәnъ lunvъvšaң šursjasәn unәšikasa lebačas.

Ковы́л.

Luntьr tuvsov sьnәdьn kylә lebačaslәn gorzәm. Stav lebačasьs olәnъ šternәj gagjas da vьdmәgjas šojәm vьlyп.

So voә gozәm. Son-di jona sotә, zavoditčә zar povodđa. Mu košmә. Zorizavnъ dugdәnъ da kulәnъ vozza šternәj vьdmәgjas.

Тірчак.

Najә vevjalisnъ-nin zapьnъ šojan mәd vo kezla kьz vuzjasas da lukovicajasas.

Najәs vezәnъ vьdmәgjas, kodjas vura vermәnъ ovnә zar pәraә, kos pәraә, kәt vaьs i oz tьrmъ mušinmas. Šter vevtьsә zlakjasәn—tірčakәn, kovьlәn. Petәnъ kuz vuzja vьdmәgjas, kodjas vuzjasnas pьrәnъ pьdә muә da perjәnъ setьš va.

Šter pьr siz-zә vevtьsәma miča kovjorәn, kьz i tulьsьn, sәmьn kovjor mәd-nin—abu seeәm miča, unә rәma.

Sušlikjas.

Bәr munәnъ šterьš lebačas, kodjas volisnъ tulьsьn. Šterьn kolәnъ sәmьn šternәj lebačas—drofajas, strepetjas, zavoronokjas, šternәj oroljas (varьsjas).

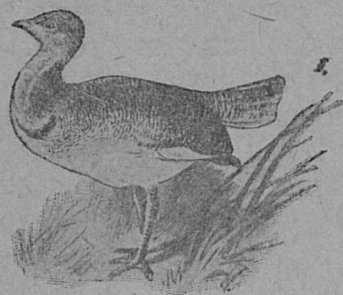
Vois gozәmlәn mәd zьnjьs. Son-di sotә pьr jonьka. Sьnәd vьvti kos. Šter vezšә tәdtәmәz. Kulәnъ stav vьdmәgjas, kodjas miča kovjorәn vevtьlisnъ šepsә.

Abu-nin nekueәm zoriz vьdmәgjaslәn, vajisnъ kәjdbьsjas vьdmәgjas. romalisnъ ašьnъs olәmsә.

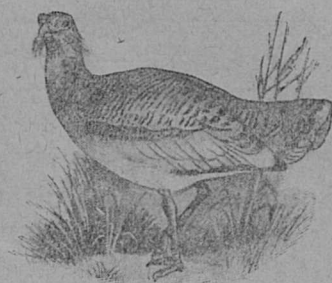
Koļinъ sәmьn seeәm vьdmәgjas, kodjas vermәnъ vьdmәnъ zarьn da kosinъ—kovьl, tірčak, polьң da nakod-zә mukәd vьdmәgjas.

Rudәn, mukәd dьrji vizәn kazitčә әni šter.

Tajə medvərja vьdməgjas ŧterьn. ŧter vьttə kuləma. No tajə səmn sizi kazitčə. Lunša çəvlən ьlədçə. Səndi pettəz ŧterьn jona gaza.

Drofa.

Strepet.

Ətiləbn, mədləbn levaləbn çukəgəp vajdəgjas. Turun riyş kylə lantləvtəg nəşekoməjjaslən sь. Sь sь vьlə rəpndəşəp suşlikjas. ŧter vььn levalə, korşə şojan ŧter-nəj orol.

No vot zar pogođda kutis kolnь. Zavoditəp rəltnь kəzьd təvjas. Vois ar—kəjdьs razalan kad. Təv çььd gəgьltçə perekatı-pole da razədə asşьs kəjdьssə. Lantəp zikəz levaçjas i nəşekoməjjas, ləşədçəp təv kezlə grьzunjas.

Vizmu ovməs şəd muşinma ŧterjasьn.

Şəd muşinma ŧterjas—med nana SSSR-lən. Şəd muşinma ŧterjas tajə una das şurs gektar vaхçajas, sadjas da gradjəjas.

So tajə medşa kolana vizmu ovməsьn vьdməgjas şəd muşinma ŧterjasьn.

Şovdi. Kukuruza. Şvekla. Podsolnux. Tavak. Xlopok.

Кыз нуәдлиснь оvmәс сәд мушинма штерјасын
Октяврскәј револүцияәз.

Октяврскәј револүцияәз бир вьна мижас сәд мушинма штерјасын вәлинь грьш помесеикјас да кулакјас ордьн.

Крештаналән—сәркод да гәл ольшјаслән вәли зев еәа му, еәа скәт, унаыш ез вәв мәдша колана визму узалан кәлуј, ез вәв налән мукәд дьрјиыш мөдша колан торјыс—рәскәтина, јукташанин, вәрјас да визјас. А сь вәсна најә вәлинь век кулак да помесеик кипод улһәш.

Роснј крештанскәј оvmәсјас узалиснь кьзи шо војас сажьн да прь омәлтциснь.

Кыз везшә визму оvmәс сәд мушинма штерјасын
сәвөтскәј власт дьрји.

Крештаналән оvmәсјас сәд мушинма штерјасын әтүвтциснь колхозјасә.

Мунә сорьд кош колхоз јонмәдәм вәсна да кулакјаслыш коласјасә зикәз вьрәдәм вәсна.

Ләсәдәма дајләсәдәнъ шөјасән һаң вәдитан да мукәд визму узалан совхозјас.

Совхозјас--тајә визму узалан фабрикајас, кән став изьс нуәдшә масинајасән да әнија усөверсенствүјтәм спөсөвјасән.

Стрәйтәма шөјасән масинно-тракторнәј станцијас.

Масинно-тракторнәј станицияјас да совхозјас ас тракторјаснаньс да вүра оvmәс узаләмнаньс отсаләнъ крештаналь—гәла да сәркода ольшјасль ләсәднъ әтүвја бир оvmәс.

Нуәдшә вьдлунја кош засухакәд да вьредителјаскәд.

Совхоз „Gigant“.

Вит во сажьн Салскәј штерјасын некөд ез вәв. Шо километрјас куза һи капла ва, һи ольш. Соца кьвльвлис морт сь тајә штерьш. Көркә вүзәртлас пастук аслас стадајасән. I вара сәвлән. Правителство ьстис веләдчәм јәзәс тәдмавнь бирә тани му, позә-ә ләсәднъ совхоз.

Му вәләма бир. Әти лок: еәкьда рәлтә Салскәј штерјасын рәш сүхөвөј.

„Нинәм тјан оз артмь—сүис рәрьш пастук веләдчәм јәзль, һантә вјјас сүхөвөј. Оз поз тан ләсәднъ оvmәс“.

Velədcəm jəz vidlalisn̄ Sałskəj ūtepijas da suisn̄, m̄j naŋ vəditan sovxoz strəitn̄ rozə. Səmn̄ kolə musə vura vəditn̄ da vərj̄n̄ setcə tujana kəjd̄s.

I vot n̄eln̄ Rostov karŋaŋ as̄vlunv̄lə „Celina“ stancija dorə pondisn̄ strəitn̄ naŋvəditan sovxoz „Gigant“.

„Celina“ stancija gəgər v̄dmis zoz kar palatkajas̄s, a 20 km sajn̄ stancijaŋaŋ v̄dmisn̄ obsezit̄ijəjas, skola, vołni-ça, stoləvəj, traktorjas̄ garazjas.

Vois pervoj gəran lun.

„Gigant̄n“ gərən̄.

Kuimšo traktor plugjasən, agasjasən petisn̄ mu v̄lə. Gektar verša gektar parsalisn̄ noł am̄ša plugjasən ūtepl̄s vərzəd̄ltəm injas.

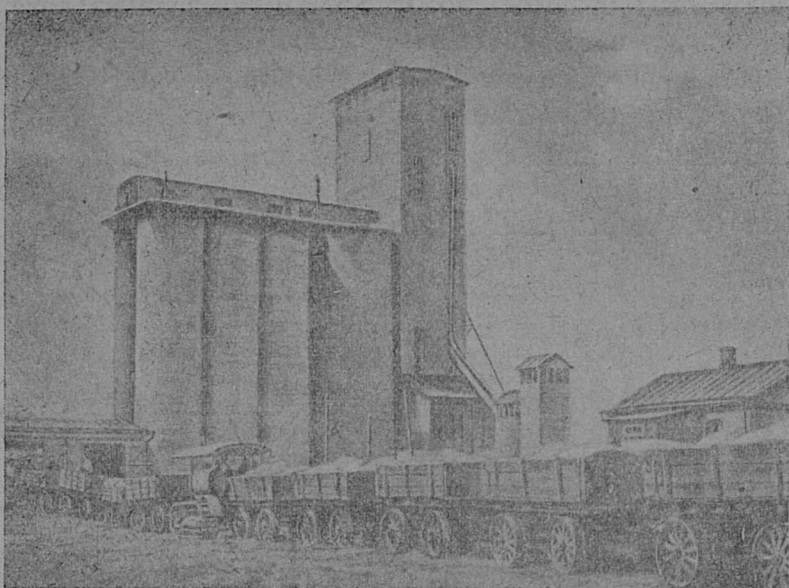
Pomalisn̄ „Gigant̄n“ gərəm, zavod̄itisn̄ kəzn̄. Kəzisn̄ 60 ūrs ga mu. Voz̄n̄ enovtəm mu v̄eln̄ t̄dovt̄cisn̄ pervoj əzimjas. Sovhoz̄n̄ pondisn̄ ləŋədc̄n̄ voəm naŋ te-tyva idravn̄.

Strəitisn̄ naŋ vizan—zelezobeton̄əj elevatozjas. Petisn̄ iz v̄lə 25 kombajn̄. Najə vundisn̄, vartisn̄ i tələdisn̄ munig moz.

Vesaləm naŋ sen-zə mu v̄eln̄ kiŋtalisn̄ voəm gruzovəj avtomobiljasə.

Kvajtšo ūrs centner kəjd̄s ūtis „Gigant“ pervoj voas.

Noł vo uzalə „Gigant“. Millon centnerjasən ūtis sijə medbur sort sovdi Səvetskəj Sojuz̄n̄ uzal̄sjas̄s.

Elevator „Gigant“ sovhozьn.

Zasuxa.

Una das şurs gektarjasьş carskəj Roşsijaьn urozaj vosli
вѣд vo şad muşinna şterjasьn zasuxaьş.

Şter asьvvьv jukədn urozajjas koşьmlisьn suxovejьş.
Tajə mestajasьn eəkdə pətlis zar, kьz donaləm paşьş su-
xovej. Nərmənь i koşmənь sovdi tuşjas. Vьtə ružəm vaən
kişkaləma əsalənь korjas, koşmənь zorizjas arvuzjaslən da
dьnəjaslən, nərmənь da uşalənь muə rujasьş plodjas.

Səvetskəj vlašt nuədə zev çorьd koş tajə
lok torjьskəd vizmu ovməsьn.

Paşkədşə kosьş povtəm vьdməgjas.

Nuədşə koş vura mu uzaləm vəsna i seeəm uzaləm
vəsna, kodi kutə mu pьekas vasə. Munə koş jogjaskəd, kod-
jas juənь una va da koştənь musə.

Nuədçalənь lьm roходjas, vьdşama uzjas lьmsə mujas
vьlas çukərtəm mogьş.

Medşa kos rajonjasьn nuədənь oросeңnə, vəçalə-
nь kanaljas da lezənь setçə va matı jujasьş da mukəd va
pukalaninjasьş.

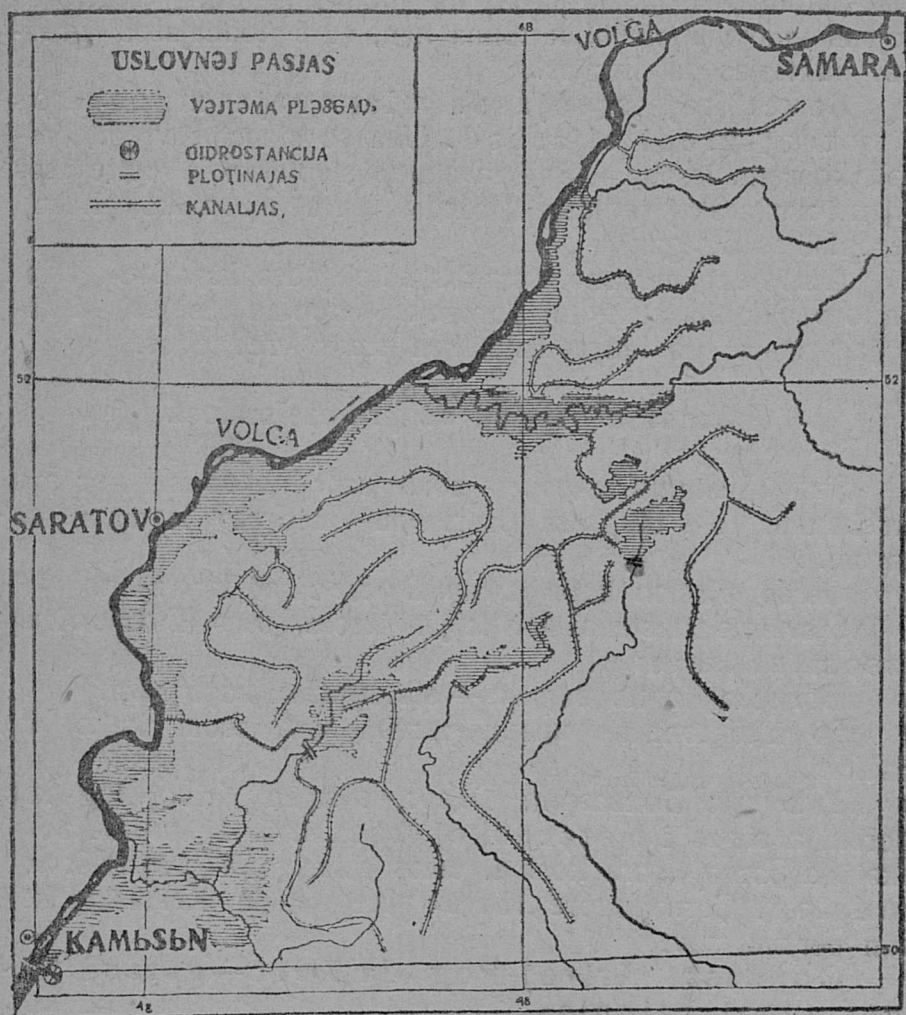
Niznej Zavolžjə orosajtəm.

Kosəş mujas Niznej Zavolžjə. Zasuxajas, suxovejjas, busa təvjas.

Abu va,—i ozır şəd muşınjas şetəñ zev içət urozaj. Zertəm vojasə ñañ koşmə da mujas sulaləñ kusəş.

Miļlon gektarjasən şəd muşınjas vozəñ zik prəsta. A najə vermasñ şetñ una das miļlon centner sovdi. Kolə səññ va.

„Şəd muşınma Zavolžskəj ştepyasly vıt, kolə şetñ ñañ SSSR-sa uzaləşjasly“,—suisñ kommunist partija da səvet-skəj vlaš.

Niznej Zavolžjə orosajtan sxema.

Volga vьlэ Камьsino dorьn dumajtэнь strэitнь plotina da ьзд vьna gidroelektričeskэj stancija.

Plotina Volgaыш vasэ leptэ 23—24 m vьlэ. Električeskэj nasosnэj stancijajas leptasнь vasэ nэsta vьlэзьk. Volgaыш va kanaljas kuzta paškalas Zavolzjэ mujas vьvti.

Šэd mušinjas Nižnэj Zavolzjэьn loэнь vasьdэš da šetasнь вur urozaj. Vezšas i geografičeskэj karta Nižnэj Zavolzjэlэn—гьрьš da posni „jujas“ vomэnalasнь sijэs unalati, loalэнь гьрьš da posni „tьjas“.

Кош зивотнэj vrediteljaskэд.

Saranča, sušlikjas, sьrjas da mukэд zivotnэj-vrediteljas šojэнь ьdvo una million tonna ьaь, šurs tonnajasэn gradvьv puktasjas da plodjas.

Sэvetskэj štepjasьn planэvэja munэ кош zivotnэj-vrediteljaskэд. Una šo stancija vrediteljas-kэд košasнь lэšэдэma šэd mušinma štepjasьn. Vrediteljasэs vijэнь ximičeskэj jadjasэn. Medša vura munэ кош nakэд aeroplanjas otsэгэn.

Aeroplanэ narosnэ vэčšэ raspьlitel jadsэ kiškalem vьlэ. Privorэ puktэнь jadovitэj porosok. Aeroplan levigas kiškala jad bussэ sijэ mujas vьlэ, kэn emэš vrediteljas.

Мурьesa ozьrlun da promьšlennost.

Šэd mušinma štepjas zona ozьr ьe sэмьn вur šэd mušinmэn, no i мурьesa ozьrlunэn—medčasэ izsomэn da kэrtэn.

Гьрьš plastэn kujlэ izsom Donečkэj krazьn.

Stav tajэ mestaьs, kэn kujlэ izsom, sušэ Donečkэj izsom vaššejnэn.

Donečkэj izsom vaššejn — stavsojuzsa kačegarka.

60 mlrd tonnaыш unьk pervoj, sort izsom kujlэ sьpьekьn.

Rьtvьvьlэ Donbassэn, Dnepr ju saьn Krivoj-Rog kar dorьn, a siz-zэ i Kerčenskэj kэzьn, kodu kujlэ Azovskэj da Čornэj more kostьn, emэš гьрьš zapasjas kэrt rudalэn. Čornэj more lunvьv bereгьn da Kьrьmskэj kэzьn perjэнь sov.

Donbass, Krivoj-Rog da Kerč—гьрьš promьšlennэj rajonjas.

Tan dasjasən da sojasən izsom perjan saxtajas, kərt ruđnikjas da metallurgiçeskəj zavodjas.

Донбасс вазən i əni.

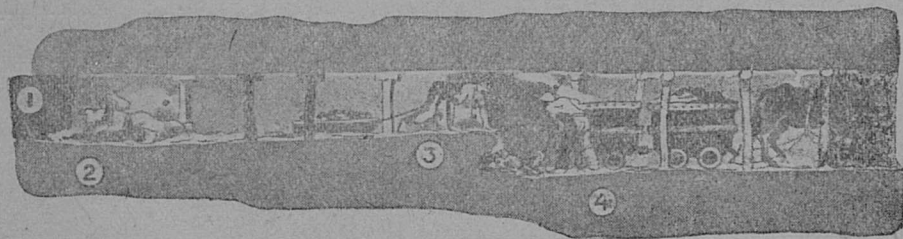
донбасс ыр ez vəv taeəm, kueəm əni. Vaz pəraə tan vəli ovtəm, gozəmbn sotəm ştep.

Сəmbn ыз stadajas jirşisnь seni da soçinika paпьdaş-lisnь ңaңən kəzəm mujas.

Неkodь kovtəm kujlisnь mu pьekas gьrьş zapasən iz-somjas.

Taeəm vəli Донбасс sijə kadə kor ez vəvнь carskəj Rosşijaн kərttujjas, pəsti ez vəvнь fabrik-zavodjas.

Возза шо во сərн pondisнь strəitçьн kərttujjas, pon-dis ədjə paşkavнь promьşlennoşt. Kovmisнь lomтьşanjas da kərt. Ədjə tədmalisнь kapitalistjas muрьesa oзыrlun, izsom da rudajas Донбассьş. Pondisнь пəvavнь Донбассьş mu-jas, straitнь saxtajas da metallurgiçeskəj zavodjas. Şərəşis ştep saxtajasən. Das şursjasən gəlməm kreştana loktalisнь tatçə, loinь saxtorjasən da roboçəjjasən metallurgiçeskəj zavodjasьн. Вьdmisнь da lomzisнь unalaьн donnajas, loisнь zavodskəj korpusjas. Nužədcisнь unalaə kərttuj reļsjas. Vet-lədlisнь na kuza platformajas izsomən. Içətik karjas, zem-lankajьş, lokinik kerkajasьş, kьealisнь saxtajasəs, zavodjasəs. Seni olisнь roboçəjjas. 13 çasən sutki uzalisнь najə ul rua saxtajasьн.

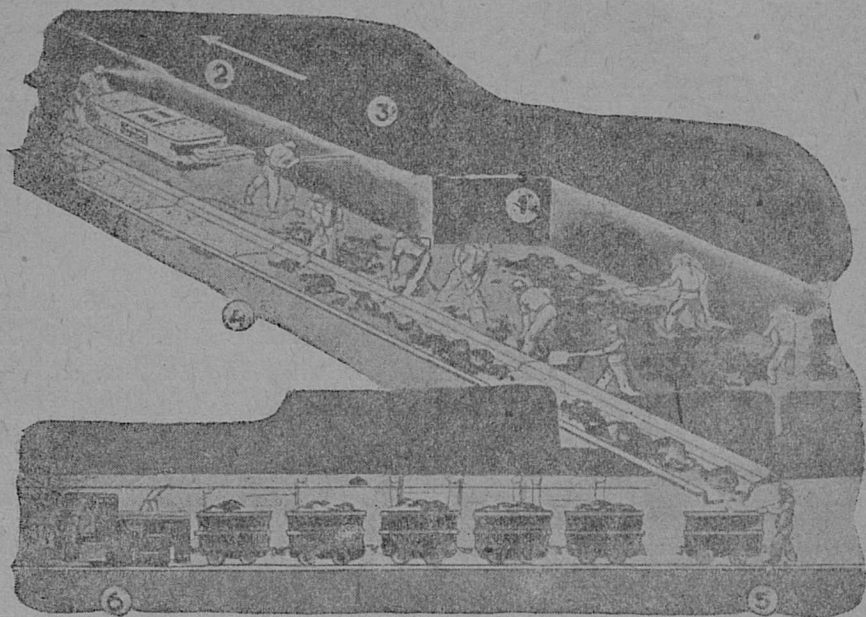

Донбасс saxtaьн vazən.

Stav usə vəçlisнь kijən. Oвusok i kajlo—staьş mьj və-li roboçəjjaslən. Saxtorjasь uzaləmbьş mьнтьlisнь—grəzjas; a kapitalist-kəzainjas na iz romьş oзыrmisнь.

On tād ēni vaz Donbassēs. Nīnēm ez kol vaz kaza-
jeva - kapitalistjasēs. Prirodnāj ozylun, saxtajas, zavodjas
Donbassyn loisn Sāvetskāj socialištičeskāj respublikaļen.

Straitāma una vyl izsom perjan sajtajas,
vurmēdisn, paškēdisn da vyl metallurgičes-
kāj zavodjas straitisn.

Donbass saxtān ēni.

Zikēz vyl nogān suvtēdisn izsē saxtajasn.

Lezēma saxtajasē šurs dorēš unzēk vruvovēj masi-
najas. 75% izsē mehānizirujtāma. Pondisn saxtor-
jas izavnē ņe āji-ājiēn, a ātvēlēš—brigadajasēn.

Makejevskēj zavod.

Vežsis i oləmьs donbassa robočəjjaslən. Strəitisnь jugьd, zborovəj obseeziťijəjas. Bьdlaьn stoləvəjjas, fabrika-kuxnəjas, četsadjas, jašlijas. Kerkajas gəgərbьs pu-jas da sadjas, ləšədəma vodoprovod, kanalizacija, strəitčənbь rьvšanjas.

Dņəprovskəj eľektričeskəj stancija Dņepr vьvti.

Una kolə energija, med eškə uzalispnь šurs ma-sinajas Donbass da Krivorozskəj saxtajasьn, zavodjasьn. Nəsta-na unzьk kovmas sek, kor pondasnь uzavnь vьl zavodjas, saxtajas, kodjas əni strəitčənbь da kodjasəs vozə kəsjənbь strəitnь. Kьtьs voštнь kolana eņergijasə?

Čьrbьs zapas, zik darəvəj eņergija vələma matьn, priro-daas. Tajə eņergijaьs lokьs sumitəmən porogьs-porogə vi-zьvtan valən buzədčəmən vizьvtis tan zev vazənsəñ Dņepr. Bьzd iz vermьs eškən vəčnь tajə vaьs, vərmin-kə sijəs əti mestati učkədнь zev zuzьdinsəñ.

Kьmьnkə vo uzalispnь pravitelstvo eəktəm kuza inze-ņerjas; tədmalispnь, kьzik eškən Dņeprlьs ispolzujtnь eņergi-jasə da voisnь seeəm vьvodə: kolə strəitnь Dņepr vьlə zu-zьd ploťina da gidroeľktričeskəj stancija.

Pomisnь Dņepr ьzьd ploťinaə da munis eľektričeskəj stancijasa turbinajas naškьd kərt trubajasə.

Uškədčis va stav vьnnas turbina rьekə, kučkьs is turbi-na kələsa lorjasas da mədis bergədlьnь sijəs, a sьkəd ət-eə əti čərs vьlə jitəm đinamomasina (eľektričeskəj masina). Mədis bergavnь đinamomasina, munis eľektričeskəj tok provodjas kuza eľektostancijašəñ ətar-mədarə.

Vit vo širs robočəjjas da inzeņerjas voj i lun nuədispnь čorьd koč Dņeprkəd.

Una šekьd tor kovmis vermьnь tajə ploťina strəitigən.

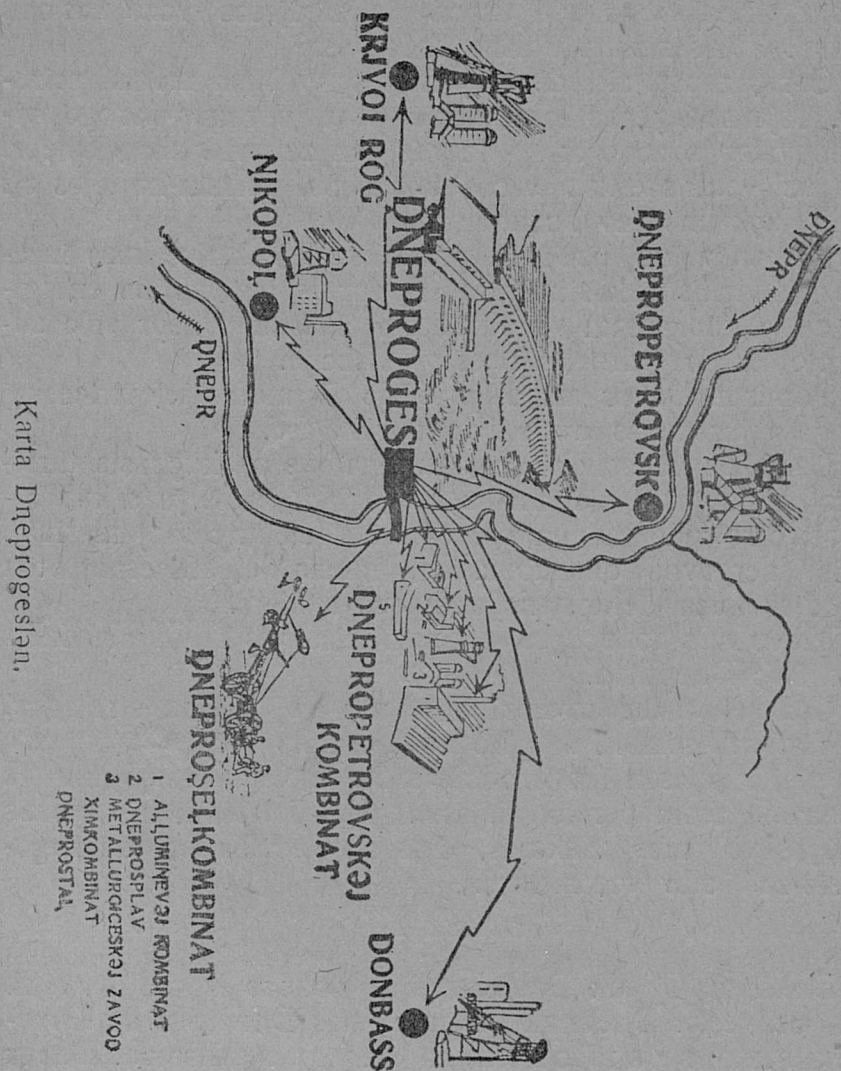
Vištavnь šəmtьn, mьj kovmьlis roeņь una jukənən jušə pu pəremьčkajasəñ (zagorodkajasəñ), kačajtnь na rьekьs va da uzavnь tačəñ pəremьčkajasьn rьr poləməñ, mьj lokьs uškədčьs va rьras rьekəsas, vijas stav uzalьsјassə da zugə-das siz-zə-i stьv vəčəmtorsə.

Eľektričeskəj tok Dņeprogəslən pondas vəčnь 18 mln. gьrbьs jəz veštə. Dņeprlən iz oz pomaš Donbassa da Krivo-rozjesa saxtajas da zavodjasьs masinajas bergədləməñ. Dņepr dorьn bьdmənbь vьl zavodjas: čugun da stal kištən aľumi-

пійвāj, masina straitan da ximiçeskājjas. Najə siz-zə kutas-
 нь узавнь Днепрогес вьнəн. Va ulə pьrisнь povzədlan
 Днепрогесскəј porogjas. Днепр кузалаьс lois sudoxodnəјəн.
 Kodjasнь Днепршəн каналjas vatəm, sondiəн sotəm штепjasə,
 kodjas kujləнь Днепр vereg рəлəн. Lezasнь каналjas куза
 va—lovzasнь kuləm штепjas da pondasнь шетнь гььгь ур-
 zajjas.

Pondas Днепрогес узавнь тьр вьнəн, munas tok kol-
 hozjasə da sovhozjasə, pondasнь узавнь kolhoznej da sov-
 hoznej mujas вььн електриçескəј plugjas.

Карта Днепрогеслан.

Uprazņennājas. Къевтэднъ контурнэј карта вьлэ шэд му шин-
ма зона.

Гизавнъ контурнэј карта вьлэ шэд мушинма штепјас vomənalъs
jujaslъs њimjassə.

Paсјънъ карта вьлэ Donbass, Krivej-Rog, Kerç.

Paсјънъ карта вьлэ Dņeproges, Камъјinskэј plotina, sovhoz
„Gigant“.

Tədmavnъ карта вьлэs, кувэм oblaštјasti, krajјasti da respubli-
kajasti munənъ səd mušinma штепјас.

5. Kos штепјаслэн зона.

Каспијскэј moreшан vojъvлаңə ətaras i mədaras Volga
pələn da asъvьлə, Kitaj graniçaaз, kujлəнъ paшкьd polo-
saən kos штепјас.

Kos штепјас.

Priroda kos штепјаслэн.

Verkəs. Korkə—pəmnittəm kadə Turanskэј uvтas vəli
more ulъn. Tajə uvтas vojъv jukənъn əni voļsьstçəmaəš
paшкьd штепјас. Kos штепјаслэн verkəsъs sьļьd, səмъn kən-
šurə eməš neъzъd mьlkјas.

Kļimat. Tani zarъk da kosъk gozəm, шэд мушинма
штеп nogən. Cəкьda pəltə suxovej. Təv zeпьd, no kəzъd.

Mušin—rudov, as pьekas kutə eeazъk pereгnoj, шэд
мушинма штеп nogən. Штепјас pašta eməš una sola тьјas—
vaz moreъs koļasјas. Una mestənъ muъs propitajtçəma solən.

Вьдмэгјас. Газтэм солончаковэј штеp. Вьдмэгјас тани зев еea да омәл.

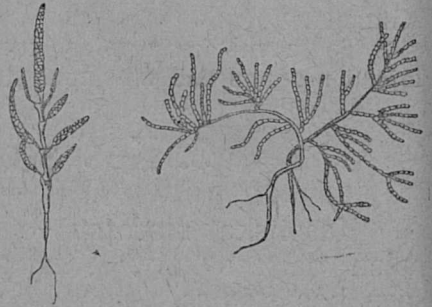
Гәрд-руд рәма му кьт-шурә сәмын вевттьсшәма ларкь-диник соланкајасән; језьд сов вевттьә ичәтик корјасә соланкальс да визә сонди сәтәмьс. Но и seeәм мestajасән, кәни абу солончакјас, вьдмэгјас косәш да еea, медшасә бурјан да рољн.

Тулсьн штеp вевттьсә зоризальс турун ковјорән, сәмын нenedьr kezлә.

Зарьс рьr sodә, јenezьн абу неәти кьмәр. Муьс век јонзька кошмә. Зер gozәмын рәсти оз оvlьvlь. Кәт ичәтика и зерьстас, оз-на вевјас кәтәд-нь bussә, кьз зар сонди вәр кошә musә, тәв нуә льа. Уна јујас да тьјас кошмәнь ливә vosәнь льа рьекә.

Јул тәлсьн-нин штеp визәдә, кошмә, казитчә куләмән.

Зивотнәј mir. Но штеp абу куләма, тани асльс-шәма зивотнәј mir. Ремьд-руд лок гәгјас котраләнь вьдладорә да тувкјаләнь вьд му потасә, коvьlkajас траекәдчәмән левәнь пельә да ушәнь кос муә.

Соланка.

Skorpion.

Кара-кurt.

Кueәм из он вәрзәд, се-ттьс и адзан skorpionәs ливә јадовитәј чәран кара-кurtәs. Уна suslikјас, хомјакјас, тусканчикјас да му-кәд рәләс грьзунјас. Шурьвләнь и јадовитәј змејјас, чә-рерахјас. Раныдашләнь сайгакјас да дикәј ошолјас. Зивот-нәјјас тани seeәм-зә рәмаәш, кueәм кос штеp, ремьд-рудов визәш. Najә murtsa тәдчәнь.

Кос штеpьн ольсјас.

Рашкьд кос штеpьн вазьшан-нин оләнь казакјас да калмькјас. Najә оләнь скәтвизәмән—визәнь грьбь стада бзјас, вәвјас да верьлудјас. Гәл вьдмэгјасән кос штеp, но век-зә vermә verdнь еә льдтәм stadajас тәјә зивотнәјјасәs, кьз бзјасәs да верьлудјасәs.

Una mesta kolə stadajasəs verdəm vьlə. Sь vəsna i koçujtəнь gozəтьн казакјас да калмыкјас пəскəтinaьš-пəскəтinaə. Bəрјаснь кьškə бурькьк пəскəтina skəтль, suvtədalas-нь кьзшурə v o j l o ç n ə j j u r t a j a s—i gozša aul (pošolok) daš.

Бз стада Казакскəј штерпн.

Aul gəgər vьdladorə munalasнь məšјas, vəvјas, kəzajas da Ъzјas. Stav turunьs šerašəнь naən. Medša una Ъz da kəza—naјə verməнь ovнь oməј kəгьн vьлн-da.

Кьз кьтьн гьрьš lok ponјas vizəнь стада. Aulšan кьššə єпн, кьлə kujəd da soma kumьs duk. Кьтьнкə јур-та vəзьн ləmtьšəнь vipurјas, seni гьрьš pərtјasьн мьјкə pušə.

Təльн vəçəнь sonьdьk olanin. Strəitəнь medšasə šəjьš kujəd sorən.

Кьз olisнь kos šterјasьн olьšјas Oктavrskəј revoluçijaəz.

Гьрьš kos šterјasьн vermasнь pəтнь una šə million skəт.

Carskəј pravitelstvo ez təzdbьš šternəј koçevnikјasльš ovмəs кьрəдəм vəsna. Skəт təльн i gozəтьн açьs koršis šəjan. Turun ez puktьvьлнь, ez strəitльнь nekueəm kartajas ni јərјas.

Pogodda tani abu vek bur. Zasukabş turun koşmə. İçät İmja tıvjasın ovıvıvə kus jı. Mu vevtıbşə seeəm kızı jän kodəs oz vermı zugädı vöv gız. Sek zavodıtçə „dzut“—ätırbıbş skät una kuləm kərımtəmıbş. Sıbş äprıç skät eäkıda vıřə carən, řıvırskəj jazvaən da mukəd vıřəmjasən.

Velödçıtəm pemıd kazakjas ez tädıvıvı, kızı kořaşnı taəm lok torjasıskəd. Skät vıřıgən munlısnı znaxar ordə kodlən leçıtəmıd jonzıka ədzədılsı vıřəmsə da skät uřəmsə.

Şterın oləmıv va sajnı. A va sedədıv zev řəkıd. Kolə kodjıv zıvıd řterınej jukməsjas. Jukməsjas vəlını vıjjas kııv. Bıjjas ozırmısın gəl jəz pemıdlun vıvıv. Bıd kərımtəm vo da skät uřəm najəs ozırmədısın ıv unzık gəl jəz loıvıv batrakjasən na ordın.

Rəzərıtalsı řterın olıřjasəs i carskəj pravıtelstvo, kodı mırđdalsı koçevııkjasıbş skät uřəm vızanınjasə da řetalıs roç pereřeleneçjasıv.

Мы вәçə səvetskəj vıřt, med eşkə burmədıv oləm řterınej koçevııkjasıbş da skätvızəm kıpədıv.

Kultura da ekonomıka vokřan koləm koçevııkjası vəlı stavnas zavıřıtəvıv ıvırıodaıbş. Najə nekueəma ez vermařnıv skät kuləmkəd—kodı medřa ləktor vəlı nalən.

Səvetskəj vıřt çorıvda vořtřısıv burmədıv ovməv da oləm koçevııkjasıbş. Sıjə zavodıtıs pařkədıv skät ıvıd, skät sajnı koçevııkjasıvıv stav oləmıv-da. No oz poz skotovodçeskəj ovməv burmədıv mestabş-mestəv vetıädılgən.

Səvetskəj vıřt vıvınogən otısalə koçevııkjasıv ətıv mestəv ovıvədçıvıv.

Kotırtçəvıv ətuv turun puktan da kəzan tovarıseestvojas, nuədçə ətuvja strəıtəm skät vızanınjas, jukməsjas da ıvırdjas kodjəm, ləřədaləvıv vətərınarınəj ıvıktjas.

Koçevııkjasıbş kultura kıpədəm mogıbş vəçavřəvıv „gərd jırtajas“, skolajas, strəıtçəvıv vılııçajas.

Oz tıj řterjasıvıv mu ızavıvıv. Sv ıvıdđıv tajə řterjasıvıv verməvıvıv vıvıvıv una řo mıllıon skät.

Şterınej ovməv bıva nuədəmən řterıvıvıvıv řetıvıvıv zev una jaj.

So, Kazakstanь, kən eməş zev una tьrtəm ştepnəj muijas, paşkalə sovhoznəj stroitelstvo, straitçəнь zivotno-vodçeskəj sovhozjas.

Кькшо кьтпн skotovodçeskəj sovhozjas eməş-ңин əni seni.

Мурьеса озьрлун да промьсленношт.

Льдтəm una мурьеса озьрлунjas kujлəнь ənija kadəz tədtəmən Kazakstansa gəztəm ştepnəşьн mu pьekьн.

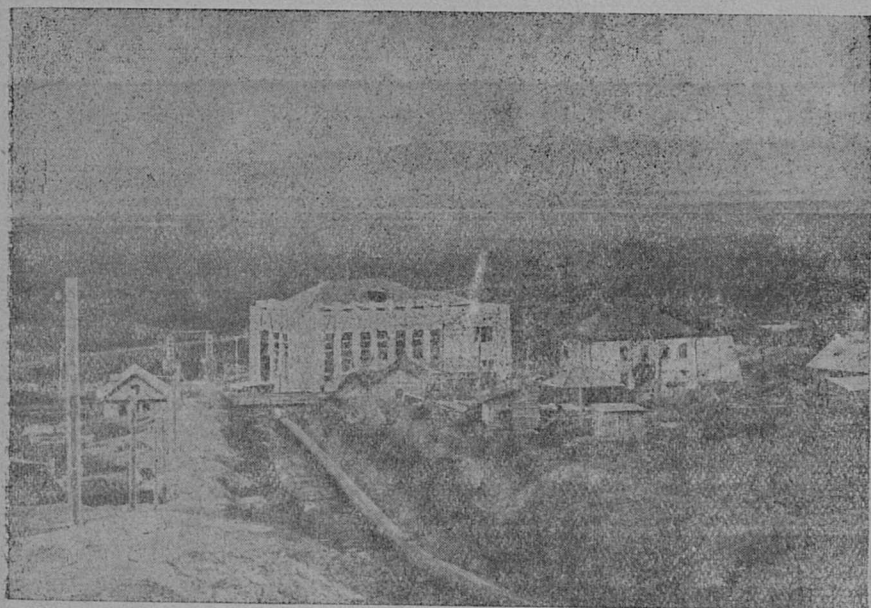
Lovzisнь pustьnnəj ştepnas seni, kən ziła uzaləməн socialistiçeskəj respublika straitьşjas voştisнь мурьеса озьрлunsə.

Dugdьvtəg şetəнь mu vьlə şəd jugjalьş izsom Karagandalən saxtajasьs. Petə embinskəj ңerp vьskajasьş Kaspijskəj more verəgьн.

Straitçə mirьн медьзд ьргəн sьvdan zavod Balxas tь dorьн. No tajə səмьн-na zavoditəнь. Vьvти una ьргəн rudajas, cink, şvineç rudajas da mukəd dona мурьекəssa озьрлун voştəma Kazakstanьн

Kazakstan regьd loə medşa. ьзд çvetnəj metall perjan vazaəн.

Taz nəjənikəн vezşəнь Kazakskəj ştepnas, vezşə sьkəd eəe kazakjaslən oləм. Koçevnik-kazakjas loəнь stroitelja-

Електростанција ştepnəн.

сән. горнакјасән, нефтаннјасән, еновтәнъ коџутәм да заво-
дитәнъ оунъ промьсленнәј ровоџәјјас моz културнәј оләмән.

Кос җерјасән тужас.

Сәмьн кьк кәрттуј виз вомәнавлиснъ Казакстан Ок-
таврскәј револуцијаәз.

Әтикьс мунис Оренбург каршаң асывлаңә Казакстан вој-
вьв јукәнти. Мәдьс Оренбургшаң Taskentә.

Бьздьк јукәнъс пақьд кос җерјасән вәли оғәдәма
зикәз SSSR-са културнәј центрјась.

Тажә җерьн сәмьн верьлуд вьльн вәли роғә ветләдльнъ.

Куз кәрттуј виз стрәитәма вәрја војасә—Казакстан
асьввьв јукәнти. Тајә—Туркестано-җивьрскәј кәрттуј (Туркьив).

Сижә овслузивәјтә зев ьзд район—Казакскәј автонм-
нәј овләшт—ьзтанас 120 млн. гәгәр. Тајә туж вәсна әдјә
кьртә оvmәс районлән.

Упразненнәјас. Тәдмавнъ карта вьльс, киеәм мөстјасьн
кос җерјасьн веркәсьс зьздьк да киеәмьн ульнзьк.

Корьн карта вьльс Калмьскәј автонмнәј овләшт да Казакстан.

Корьн мөстјас кьс перјәнъ медколана мурьеса озьгунјас.

Кьеовтәднъ контурнәј карта вьлә кос җерјас.

Расьнъ мөстјас. кьс перјәнъ медколана мурьеса озьгунјас.

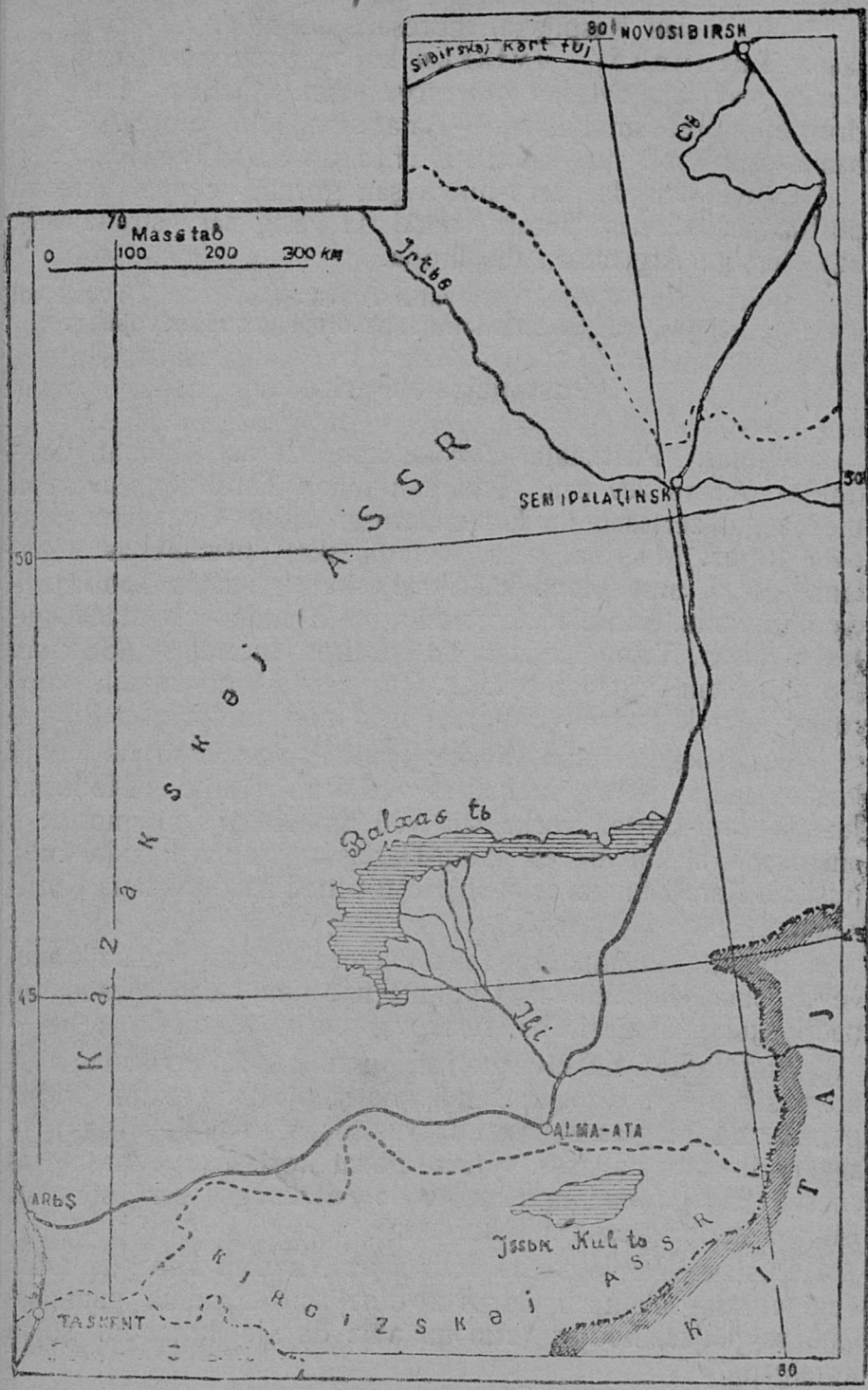
Расьнъ контурнәј карта вьлә Казакскәј автонмнәј республика да
Калмьскәј автонмнәј овләшт.

6. Пустьнәјаслән зона.

Пустьнә Кара-Кум.

o-
n.
k-
dj-
na
b.
an
B).
m-
ljə
bH
an.
s.
as.
da

Turksib.

Асыууулан Каспийскэј морешан, лунуууланзык кос штеп-
жасы Туранскэј увтасын кујлэ пустынажасын зона.
Коркэ став тажэ увтасыс вэли морэ улун. I эни-на ем тажэ
древней морэслэн коласыс—Аралскэј ть (морэ). Setçə
ушəнь кык ызд жу—Аму-Даржа да Сыр-Даржа.

Лунууушан да асы-лунууушан гонэј сепжас жукəнь
пустынажасыс зонасə сееэм соньд да вешиг зар странажасыс,
кыз Персия, Афганистан да Индия.

Упражнение. Коршнь карта высь Аралскэј ть (морэ), Туранскэј
увтас да гəражас, коджас торјэдəнь сийəс ортəа государствожасыс.

Пустынажасын природа.

Климат. Пустынажас зонаньн кос да зар климат. Оса-
докжас овлəнь зев еea. Некымын жукəн Туранскэј увтасын
медша гəл зержасын да лымјəн мушар вылас. Гозəмын зарыс
овлэ 45°-əз. Му, лəа, изжас, металлическэј предметжас зона-
лəнь setçəз, мьј сотəнь ки. Скалажасын гыбвжас потлашəнь
да pazavləнь. Сондилəн кошəмыс нəстə содə лəнлытəм гь-
гыс тəвжасын. Тажэ медзар да медкос местажас СССР-ын.
Гозəмыс тани кысшə 5-6 тəлыс. Тəв зəньд, по кəзыд, мо-
розжас еəкыда овлəнь 20°-əз, а некымын местажасын 35°-əз.

Туранскэј увтасын ва еea: ичəтик ларкыдик соржас i најə
vosəнь лəжас рəвсə, мукəджас vezlaləнь ватујсə. Медызд
жуыс—Аму-Даржа. Коркэ сийə вэли ушə Каспийскэј морə, а
эни ушə Аралскэј морə. Аму-Даржасын гытəв-лунууулэ кујлэ
пустына Кара-Кум, а асы-војвыльн—мəд ызд пустына Кызил-
Кум.

Мушин. Пустына ыздзык жукəныслэн мушинмыс зик абу,
вевтышəма савјалан, тəлən koknia нəвəдан лəəн, местажасын
на рьекын паньдашлэ солончаконəј да шəјəд мушин.

Вьдмəгжас да зивотнəјжас пустына. Пустыналəн вьд-
мəгжасыс сееэмəш-зə, кueэм i кос штепжасын, сəмын нəстə
гəлзык. Вьдмəгжас сочəс, куз вужаəс, кодəн сузəдəнь ва
зев рьди му слəјжасыс. Налəн posni коржасыс вевтышəмаəс
шйжасын ливə гəнкəдəн, коди визə вьдмəгсə зар сондыс.
Мукəд вьдмəгжасыс зик kortəмəш.

Пустынаса зивотнəјжас сееэмəш-зə, кueэм кос штепжасын.
Тани емəш гьзунжас. Сыгыс зивотнəјжасыс сочиника паньдаш-
лəнь сайгакжас, коджас verməнь əджə да влэ kotravнь шəжан
коршигəн.

Pustьнаыи unajadovitaj čeranjās, falangjas das kor-
pionjas, una lokgagjas, čerexajas da jadovitaj
zmejjas. Stav pustьnasa zivotnėjjasъs seeam ramaaš, mьj
tajaj najas šakьd adzьnъ љa pьvsъš.

Tajaj pustьnnaj mestajāsъn mort vermaj ovnъ sьmьn
seni, kьn em va.

Вьдмэгјас да зивотнėjјас ју долинајасън.

Zik mьdnoga вьдмэгјас да зивотнėjјас plodorodnaj
ju dolinajāsъn. Seni, sondiьn sontьm, vaen vajьm bur mu-
šin vьln, вьдмьнъ una šikas вьдмэгјас. Pujas, zuzьd
trostnikjas da kamьsјas pьvstьn olьnъ gьngьš zverjas. Tani
emaj kabanjas, tigrjas, barsjas.

Tajaj plodorodnaj dolinajāsas suka ovmьdčьmaaš јaj,
tani uzalьnъ mu da vьditьnъ sadjas.

Pustьнаад.

Zuzьd љa nьrьššan gьgьr tьdalaj pomtьm vizov-jezьd
zavјalan јa plošead. Tajaj plošead paštьbьs krut љa nьrьsјas
(barxanъ), na kostьn zuzьd kotlovinajās. Йa morelaj tajaj

Vervьudjaslaj karavan pustьнаыи.

zuzьd gьjasъs radjasaj munaj љaj, kьtčьz suzaj šin. Aprel
tajaj vьli romašaj-nin, sondi petьmkaj eaj temperatura adaj
kajaj, a lunsarkaj kezlaj љa setčьz vьli sonalaj, mьj oz poz
vьli i mьvьrstьnъ suvtnъ sь vьlaj kus kokaj. Vešig velalaj

šetpnəj vəvjas i najə ez sojnə id, a sulalisiñ vugralig tərji—
muzəmaəş pədtan zarəş. Səməñ verbludjaslə, tədalə, zarəş
vəli veşkod.

Asyləñ, ças daşşan vəli kəptə ызьд тəv da pəltə lunçəz
şor vojəz. Tajə tələs, kos da zar, kəpədə zon kымərjasən
kalitçəm ləasə seeəm suka, mьj lunsər luna kымərtəm jene-
зыñ sondiys vəli bytə tuman pьekьñ, da kuim-noj kilometr
sajəş ninəm-nin gəgərysez tədav. Kalitçəm ləa sotis zalittəg
ki i çuzəm, pьris şinmə, pelə, ludis sьbş i siz-nin vospa-
lonnəj kos pəş tələş kuçik. Oz poz vəli voştəñ vom, med
eşkə setçə ez pьr ləa.

Şəkьd donalən şarən pukşə sondi da virkod gərd
rəmən kraşitə pustənasə.

Dugdəvtəg kolə vəli kətədnə vaən vom.

Siz munim pustənaəd 6 lun. Veşig verbludjas muzisnə
şəkьd tujəş, oməla şojəmyş da jutəm radi.

Ləa mьkjas vьləñ panьdaşlisnə içətik saksaul pujas,
vekniçik, mijan ləska pujaslən jemjas kod, korjasən.

Panьdaşis tuj vьləñ əti jukməs, no vaəş sen vəli seeəm
eeə, mьj ninəm vəli i dumajtəñ zaptyşnə sijən vozə tujə,
vaəş veşig ez tьmь stav otradsə juktavnə.

Verbludən veşkədləş sadtəgьs uşi jukməs dorə, jutəm
vəсна vьntəmməmysla; murtsa udajtçis sijəs pələdnə vaən
juktaləmən. Delə pondis lonə lok.

Əti kazak voştşis vetlənə da gəgəryş vizədlənə tujə.
Rьtnas sijə vər loktis da vajis svezəj kamьs Amu-Darja
jubş. Tajə kamьsəş vəli mijanlə medşə dona. Sijə viştalis,
mьj matəñ med kolantorjəş.—Va.

Məd lunnas karavan vəli Amu-Darja dorəñ.

Pəştəş sьlən vəli 600-800 m., va gudьr, vizov-rud
rəma. Beregjasəş vьvti jona torjalisnə ortçə pustənaəş asla-
nəş suk vьdməgjasən. Beregjasas zuzьda vьdmis kamьs.

Киеəm tədçana pustənaəñ va.

Ninəm oz vaj Sredneaziatckəj vatəm pustəna. No seni,
kəni em va, mu şetə vur urozaj. Lunvьv sondi uləñ kişməñ
vьd şikas plədjəs, nañ, xlorok, vьdmə tutəvəj pu.

Em-kə va—em vьdtor.

Vəzəşəñ-na tani ovmədçylisnə jəz, a mu vasədəm
mogьs vəçavlisnə juşəñ kanaljas. Tajə kanaljassə ləşədnə
kovmьvlis jəzəş das şursjasən. Ju dolinajəsñ pozə adzəñ

ьзд дrevнəј карјасльш коласјассə (развалінајассə) да сьвьтəм каналјасльш туйјассə.

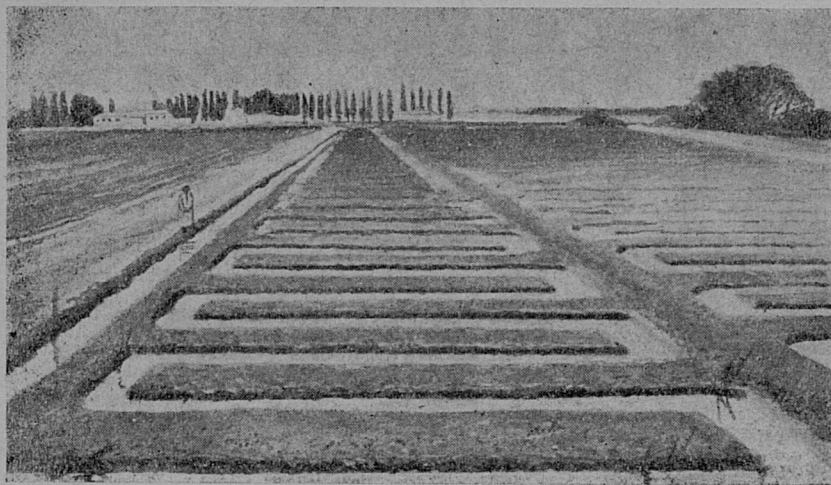
Ваьс вəлі ханјаслəн (сарјаслəн) да вайјаслəн (озьрјаслəн). Кьмын инььк вəлі ва, сьмын ьздзьк вəлі власт. Ставньс, кодјас рəлзуйтциснь ваən, вəлінь најə ки родульн.

Ва вəсна, кьз власт вəсна, ханјас ас костас дугдьвтəг војуйтлиснь. Тајə војнајас дьрји гивнитиснь зон карјас да вəгьнас најə тьрлинь рустьңаса ьајасəн.

Сəвет власт шетис страналь ва да туйјас.

Сəвет власт јона рашкьда востшис Srednej Azija вьсəдан узə. Пондиснь зонтавнь зугавлəм каналјас да плотінајас, страйтнь вьљјасəс јон маѐриалјасьш—сментьш да кəртьш. Вазəн вəлі васə каналјасас вəтлəнь (каґажтəнь) кəлəсаяс вьлə əслəм ґерпакјасəн (ведрајаскодəн); кəлəсаясəсə бергəдлиснь вервљудјас ливə исакјас (ошол). Əни васə пондиснь каґажтнь масинајасəн.

1926 воьн вəлі нуəдəма земелно-воднəј реформа: му вəлі мьрддəма вайјасльш (озьрјас) да јукəма гəлаољьш-

Оросителнəј каналјас.

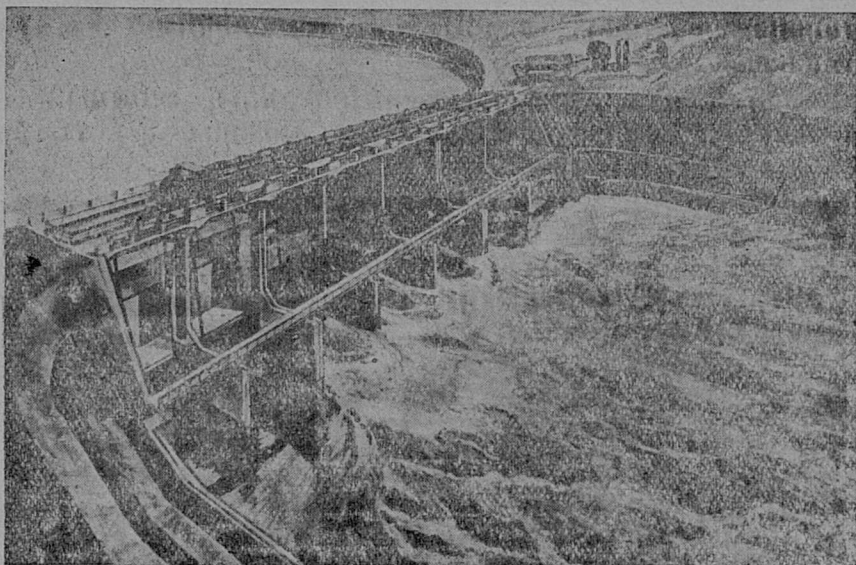
јасль, а ва ез ло ґастнəј сoбствєннoштəн. Ваən рəлзуйтцəнь ставньс дoн мьнтьтəг да сижə əткодə јукшə став муйјас да садјас вьлə.

Mezdəm strana ədjə pondis kʙrədn̄ ass̄s̄ ov̄m̄əss̄ə. Kʙnm̄is sod̄t̄n̄ orošitel̄n̄ej kanaljasl̄s̄ l̄ds̄ə. Paškədəma ʙz̄d orošitel̄n̄ej strəjka „Vaxsstroj“, kodi setas va 100 şurs ga v̄l̄ mujasl̄.

No med̄m kʙrədn̄ kraj da paškəd̄n̄ s̄l̄s̄ prom̄s̄lennost̄ə, əti vaʙd av̄i t̄ymana, kolən̄ n̄əsta i tujjas. I səvet v̄lašt pondis l̄şəd̄n̄ bur sossejn̄ej tujjas.

Med̄ʙz̄d verm̄əm socialiştičeskəj stroitel̄stvolən rust̄n̄a v̄l̄n̄—tajə Turkestan̄o-Şibirskəj kərtt̄uj (Turkşiv) strəit̄əm.

Turkşiv strəit̄əm v̄əgn̄ krajlən ov̄m̄əs pondis ədjə kʙrav̄n̄. S̄ʙ k̄nzi Turkşiv ətlaalis plodorodn̄ej Turanskəj uv̄tasl̄s̄ dolinajas̄ə Şivirkəd̄. Şibirskəj v̄ərlən da n̄anlən ʙz̄d zapasjas kərtt̄ujəd nuşən̄ plodonosn̄ej Turanskəj uv̄tas dolinajas̄ə. Ta v̄əsn̄a əni pozə n̄ađ p̄d̄di tani kəzn̄ m̄ijanl̄ jona kolana xlopok.

Sooruzennələn proekt. Tajə sooruzenn̄əss̄ pondas şet̄n̄ va Vaxsjuʙs̄ glav̄n̄ej orošitel̄n̄ej kanalə.

Xlopok.

Una şikas v̄dməgjas v̄əditən̄ iskusstven̄n̄ej orozenn̄ə otsəgən Turanskəj uv̄tas̄n̄ p̄ş sondi ul̄n̄. No med̄şa glav̄n̄ej oz̄yrl̄n̄s̄ s̄l̄ən—xlopok. Tani Sojuzlən xlopkəv̄ej va za.

Воуш-воуш хлорок кэзэм содэ. Этка оумэс весјэ, шета
mestasə sovhozjasľ da kolhozjasľ. Pondisň uzavň
traktorjas. Nalь jona mesajtčisň „duvaljas“—šoj štenjas,
kodəň vəlĭ poealəma etka olšjaslən mujasšs. Əni kolhozjas
zugədləň tajə vaz štenjassə da traktorjas vələšš gə-
rəň gьrьš kolhoznəj mujas.

Bajram-Ali—zev tədčana хлорок vədĭtan rajon. Srednej
Azijaň.

Bajram-Ali—tajə хлоркəvəj sovhoz. 40 vo sajn tani
vəlĭ pustьna. Bzdьd хлоркəvəj sovhoz, kəni plantacijajasšs
boštəň das šursjas mu, una šurs lьda jəzəň, aslas promьš-
lennoštinas da naučnəj učrezdenəjasnas, kьptis səmnь sь

Čukərtəň хлорок.

vəsna, mьj setčə loi šetəma va. Murgav jušš vase
kanaljasəd vəlĭ veškədəma-nuədəma vaz vəvləm Merv
kar rajonə, va kətədis kos musə—i seni, kəň 40 vo sajn
dinəm ez vəv, əni čukərtəň bьd vo million kilojasəň хлорок,
una šurs kilo vinograd da avrikos, ьnaləň zavodjas.

Хлоркəvəj plantacijajas—kolhoznəj da sovhoznəj—кьва-
лəň paškьd polosaəň Merv karəš.

Sojuznəj səvetskəj socialiştičeskəj respublikajas pustь- ņajas zonaьн.

Revolucijaəz Srednej Azija vəli carskəj pravitelstvo vladenņəп. Oktabrskəj revolučija vəгьп sija loi səvetskəj vostokəп. Uši vajjaslən da xanjaslən vlašt, i kraj pondis ədjə kьртьнь. Əni tani eməş səvetskəj socialiştičeskəj respublikajas: Turkmenskəj Asxabad nima glavnej karəп. Uzbečeskəj Taskent glavnej karəп, Tadziksčeskəj Stalinabad glavnej karəп, Kara-Kalpakčeskəj ASSR Nukus glavnej karəп, Kirgizskəj ASSR Frunze glavnej karəп.

Промьсленноşt pustьņajas zonaьн.

Ədjə kьртə Turanskəj uvta slən ovməs. Bьdmisнь xlorokvesalan, səvk bьdmalan, tekštilnəj fabrikjas, vizmu uzalan masinajas vəčan zavod, elektrostancijajas.

Kaspijskəj more bereg vьльп paškala čerikьjan promьslennost.

Uzbečeskəj da Turkmenskəj respublikajasьş şuri neft, Kirgizskəj da Tadziksčeskəj SSR-ьş izsom,

Gərajas pьekьп—cvetnəj metalljaslən gьрьş zapasjas.

Karabugaz zaliv dinьп—Kaspijskəj moreьп zaliv—em una mурьesa ozьrlun. Tani pərjьşşəпь una şikas sovjas.

Karabugaz bereg vьльп ədjə kьртə ximičeskəj promьslennost.

Tatčə, kьтčə səмьп sočinika volьvlisнь kočevnikjas, loktisнь voševikjas. Kəni vəli pustьņa,—sen bьdmis zon kar. Təгьтja kočevnikjas tani pəртсəпь promьslennəj rovočəjjasə.

Turkmenistanьп, Kara-Kum pustьņa səгьп, şurəma şera bьzd zapasjas da strəitəma vьl şernəj zavod.

Uprazneņņajas. Pasjьнь konturnəj karta vьlə Turanskəj uvta da gərajas, kodjas jukəпь sijaş ortča gosudarstvojasьş.

Pasjьнь bьzd jujas da Aralsčeskəj more.

Korşнь karta vьльş da pasjьнь konturnəj karta vьlə pustьņajas zonaьş respublikajas da nalьş glavnej karjassə.

Korşнь karta vьльş da pasjьнь konturnəj karta vьlə Kaspijsčeskəj more da Karabugaz zaliv.

7. Podtropiĉeskəj zona.

SSSR lunvŷv graniĉa dorjasŷn kujlənŷ oblaštjas, kodjas aslanŷs priroda ŷertiŷs matŷštĉənŷ tropiĉeskəj stranajaslan. Najə suŷənŷ sub-tropiĉeskəj, livə podtropiĉeskəj oblaštjasən. Tajə—Zakavkazjelən Ćernomorskəj poverezjeŷs da Kŷmskəj kəzlən lunvŷv beregŷs.

KŷMLƏN LUNVŷV BEREGŷS.

Priroda.

Kŷmskəj kəz jitĉə stav Sojuzkəd vekŷid peresejekən, kodŷ munə Ćornəj da Azovskəj morejas kostti.

Klĭmat. Lunvŷv kəz okrainati ŷuzədĉəmaəŷ ŷezizŷd Kŷmskəj gərajjas. Tajə gornəj serŷs Kŷm lunvŷv beregjassə vizə kəzŷd vojtvŷjasŷs. Gozəŷm tani zar, kos da kuz (5-6 təlŷs), təv zeŷŷd, ŷevŷd da zera. ŷoĉinika təvŷnas uŷlə lŷm, no regŷd sŷlə. Gozəŷmŷn tani seeəŷm eea ovlənŷ zerjas, mŷj ŷevŷd jujas koŷmalənŷ da Kŷmlŷ gozəŷmnas oz tŷrŷmŷ va. Medbur pəraŷs ar—avgust, ŷeŷtavr da oktavr təlŷsjas. Tajə kadə sondi jonasə oz pəz, kŷz gozəŷmŷn; sulalə sez, sonŷd povodŷa, sŷnəd səstəŷm.

Kŷmskəj gərajasŷn vŷdməgjas. Kŷmskəj gərajjas vokjasŷn vŷdməŷnŷ bukəvəj da pozəŷm vərjas.

Mestajasən bukəvəj vərjasŷs arlŷdnas kŷk ŷo voŷəəŷ. Kŷz, veŷkŷd bukəvəj stvoljasŷs vŷzŷd kolonnajasən sulaləŷnŷ vŷnkod əta-məđŷs; nalən tujanjasŷs paŷkədĉəmaəŷ vŷlŷn, vŷlŷn vŷttə satorjas. Bukəvəj vərŷn suk vizər, no sŷkəd eəe tŷdalə gəgərŷs vŷl, vŷl. Mestajasən paŷndaŷlənŷ i mukəd pu pərədəjas: grav, jaŷeŷ, lipa, grusa, kizil kustjas, oresnik, leznəg.

Medkos da sondia injasas gəra vokjasŷn leptŷŷəŷnŷ petŷd eətəŷn mica pozəŷm vərjas. Zizŷd, veŷkŷd pozəŷmjas

Luniv poverezje Krmln.

lepitčnъ krut izjъš gъra vokjasъn, mičmъdnъ izja eуръd-
jassъ. Tajъ vъrjasъn zar gozsa lunjasъ pozъm šir duk paš-
kalъma sъnъdas.

Mestajasъn em-na ņeъъd vъrjas drevo vid nъj tušar u-
jasъš, no unъk tušarua mestajassъ vъrъdnъma, gъrъmasad-
jas da vinogradnikjas ulъ.

Revoļucijaъz krъmskъj vъrjas zalittag vъli zugъdnъn.
Ta vъsna muъs loi kosъk, košmalisnъ sorjas. Gъra vokjas-
sa vъrjas kutъnъ zerva, vizъnъ košmъmъš sorjas; vъrjas
šetъnъ una vasъd da sijъn ъddъdnъn kъmъrjas loъmsъ. Ta
vъsna vъrjas vizъm torja-ņin kolana Krъmskъj poverezjъ
kos klîmatъn.

Āni Krъmъn vъrjassъ vizъnъ, ņekъmъn vъr učastokjassъ suъ
ma zarovednikjasъn, kъni ozroz keravnъ vъr, âktъnъ zorig,
lъjъnъ, pestъnъ vîpur, vešig vestavnъ mestaš izjas da ņu-
kъrtavnъ kollekcijajas.

Bereg pълъnsa vъdmъgjas. More dorъ gъrajassъn torъdnъm
vekņid bereg polosъnъ sotъš sondi jugъrjas ulъn paškalimъ
torja vъdmъgjas, zasuxaš povtъm vъdmъgjas.

Tani vъdmъnъ una kustjas, kodjaslъn kor pъddiъš jъš
čutkašъš jemjas, vъdmъgjas, kodjas asъnъs korjassъ oz uskъd-
nъ i tъv kezlas (večnozelonъj). Tajъ vъdmъgjaslъn korjasъš
čorъdъš, kъz kuaъš. Taeъm vъdmъgjaslъ abu polana gozsa
sotan zar, ņi ičъtik tъvsa kъzъdjas...

Večnozelonaj vьdmagjas pьs Kъmьn torjalənъ taemjas: lavrovisna, oleandrajas, magnolija. Uua ŝikas lianajas gartčənъ pujas da kustjas gəgər. Lьska vərъs tani vьdmənъ: kiparisjas, druvo vidnəj tusapu, kъmьskəj rozəm.

Turuna vьdmagjas lunvьv beregьn vьdmənъ pəsti təvьvd. Pervoj tulьsja sonьdkəd zорizalənъ nodsnəznikjas, fiakajas. No gozša zarjas zavoditčigən tajə vьdmagjasьs koŝmənъ da paŝkalənъ jog turunjas—sondiən stavьs sotəma, kьza vevtьsəma izvestkaa vьsəp stav vьdmagjasьs.

Kъmьn lunvьv bereglən kos. sonьd klimatyьs ŝetə rozanlun, kəni em orosenə, vьdtyьn una poleznej da miča vьdmagjas, kodjas vьdmənъ sonьd rojasьn.

Zivotnəjjas. Kъmьn zivotnəj mirьs gəl, sijəs vəli jona vьrədəma. Tani una lo kg a g j a s, no adzьnъ najəs zevŝəkьd. Nalən tusa rəmnъs na gəgərsa izjas da skalajas kođ-zə, kodjas vьlьn najə kujlənъ, sontьsənъ; mort matьstčigən najə əti dukən zevŝənъ eeljasə.

Zar, sondia lunə sьnədьs tьrəma gьrьs gagjas gora tračkədčəməp, nalən tračkədčəp vьtčə varaban sь kьlə luntyr. Kazitčə, vьtčə vьd uvtor, vьd kortor gorzəmysla kəsja potnъ. Jujasьn em dona čeri —forel.

Kъmьskəj poverezjьn olьŝjas.

Kъmьskəj ŝikt.

Osnovnəj oľsʒjasʒs Kʒmьn—tatarajas. Kʒmskəj gəra vokjasʒn stav Kʒm kəz paštala sulalənʒ tatarskəj Œiktjas. Kʒmskəj Œiktľn izjʒs strəjbajasʒs əta-məd vьlə kavsaŒəmən puksəmaəŒ iz nərsʒjas kostьn.

Tani stavьs izjʒs: kerkajas, kartajas, uliĉjas, əgradajas, fontanjas.

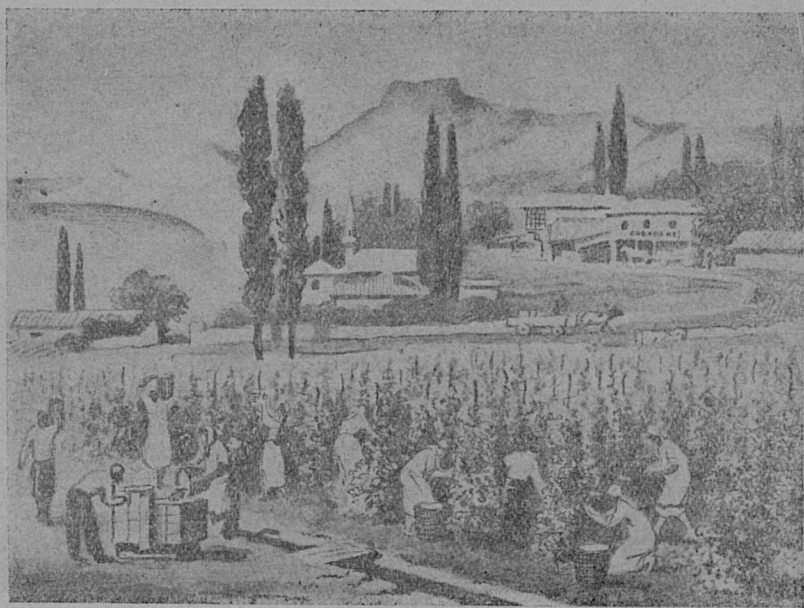
Lunvьv Kʒm bereglən ovməsьs.

Poverezje kuza, kən em va, orjavľtəg kьŒšənʒ sadjas da parkjas. Soňd klimat da una sonďia lunjas otsalənʒ vьďtьnʒ tani mukəd Œranajasʒs vajəm una Œikas vьďməgjas.

Kʒmskəj sadjasʒn una miĉa zoriʒjas, una đekoraĉivnəj da fruktovəj pujas: greckəj orex, inzir (pu, kodi Œetə vinnəj jagəda), avrikosjas, mindal, maŒľina, koŒ perjənʒ olivkovəj ľivə provanskəj vьj. Notorja-nin vьďd təďĉanľun Kʒmskəj poverezje ovməsʒn v inogradľən, kodi bura vьďmə izjʒs muŒin vьľn lunvьv beregьn.

Əni ətka ovməsʒas Kʒmьn, kьz i vьďlaľn, Œetənʒ me-
ta kolhozjasʒ da sovhozjasʒ. Sadjas da vinogradnikjās loalənʒ socialiŒtiĉeskəj sovstvennoŒtən.

Carlən da pomeseikjasľn vinogradnikjasʒs loinʒ ov-
razcovəj sovhozjasən. Obrazcovəja puktəma vina vəĉəm. TatjŒ
petkəďlənʒ vinasə stav SSSR paštalaə da una mədəďənʒ i
zagraňcaə.

Vinograd Œukərtəm Kʒmьn.

Крым—СССР-лэн лөчитчанін.

Кос, соньд климат, море, виноград да фруктjas кьскө-
пль луньвн Крым берег вьлө una вишьсөс. Торжа-нин лөшөлө
Крымьс tuberculosis вишьсясль. Революцияз луньвн Крымлөн
берегьс ставьс вөли озьр жөз даçажас да дворецjas улн. Тани
вөлинь дворецjas çарлөн да сижө рөднөлөн. Дворецjas гөгө-
тьс миça садjas да виноградникjas. Әни тажа дворецjas-
ьс да даçажасьс лөшөдөма санаторияjas да сойт-
чанинjas изальс жөзль, а царскөй дворецьн—креçтаналь
санатория.

ЗАКАВКАЗЈЕЛӨН ÇERNOMORSKӨЈ POBEPEZJE.

Priroda.

Главнөй Кавказскөй хревьот ларкалө Çорнөй морелөн.
Зизьд гөраjas хревьот кост да море кост куялө полоса лар-
кьдик гөраjasьс да долинаjasьс. Сь саян кьртөпль льмја
яьла зизьд гөраjas да визөпль берегөвөй визсө кэзьд тэвjasьс.

Çernomorskөй poverezje.

Klīmat. Zakavkazje Ćernomorskēj poverezjēn pēstana sonьdзьk lunvьv Kъmьm bereg dorьs. Lьm uшlē zev soĉa i vešig tēvnaš zorižalēnь rozajas.

No Kavkazskēj poverezje lunvьv jukēdьn klīmatьs avu seeam kos, kueam Kъmьmьn, a mēdarē, zev vasēd. Kъz sāmьn zavoditas sonьnь tuvsov sonди, ģarajasьs zavoditē sьvнь lьm, ģara jьvjas vevttьsēnь tumanēn, a poverezje vьlē pondē uшнь una zer. Tani ģarajasēn more dorē topēdēn vekni polosa vьlē ušē sьmda osadokjas, mьjdtā oz uš ņekēn SSSR-ьn.

Вьdmēģjas. Tani mestaьs ozьr вьdmēģjasēn.

Ģara vokjasьs zik more verdēzьs vevttьsēmaēš suk vērjasēn. Tajē vērjasьn bukjas da kastanjas turkēnьsondisē as ьзд paškьd tujanjasnas. Najē vizēr ulьn oz вьdmь turun; ģartĉan pluejas da lianajas još jemjasēn ģartĉēnь pujas ģēģēr, vizēnь ēti pušan mēd vьlē. Mestajasēn tajē vērjasēd šākьd munьn.

Tani una donā pērēda pujas, medša donajasьs—sam sit da tišs. Таēam vērjasad vek vasēd. Tani eea levaĉjas, no una žmejjas.

Vošsainjasьnзьk, kьtĉē inmē una sonди, вьdmēnь ģьrьs ģreckēj orex pujas; kizil kustjas da dikēj sliva vez petkēd-lēnь aslanьs sēka plēdjasnas, a tuj vokjasьn вьdmē ĉutkašan jezevika.

Suk вьdmēģjas] pēvstьn da uvtaš mestajasьn vaьs oz košmьvьlь.

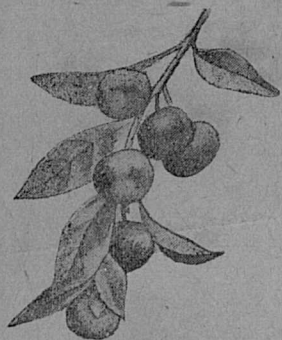
Kavkazskēj poverezjēn una ņurjas. Ģarajasьs vizuvtьs jujas vajēnь una lьa, izjas da šoj. Tajē košmьvьltēm nanosjasьn artmēmaēš ьзд ņurjas. ņurjasьn вьdmē oĉa, a sь vьlьn lijanajas artmēdēmaēš zoŋ vasŋajas da kupoljas. Таēam košmьvtēm mestajasьn zev kokŋi sedēdnь maģarija višēm (kьntēm višēm).

Ozьr priroda Ćernomorskēj poverezjelēn vazьsŋ-ŋin as dinas kьskis jēzēs. Una mestajas koštēma, stav poverezjeas olēnь jēz da una obravātьvajtēnь tani mu.

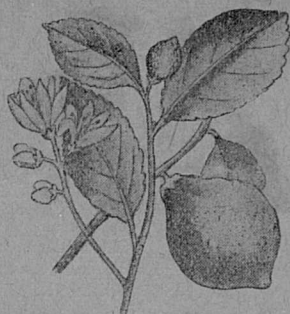
Obravātьvajtēm mujas vьlьn šētēnь ozьr urozajjas вьd-šama fruktovēj вьdmēģjas: javlēģ, ģrusa, peršik, ĉernošliv, limonjas, mandarinjas, maslina, vinograd. Mujas vьlьn voē kukuruza, bur sort tabak.

Лунвѣв ровережье, Батум динь, цура мѣстасьн, вѣдмѣнь зоц вомѣвукѣвѣј роѣасъ.

Plantacijasън вѣдмѣнь лимонъ, мандаринъ, кауѣук ѣтѣсь вѣдмѣгъ, по торъ тѣдѣна тани ѣај-пѣј ру. Батум дорън ем вѣтанѣскѣј сад, кѣни ердън вѣд-мѣнь руъас рѣсти вѣд јукѣн свѣтѣсь. Тани вѣѣмън орътъас, вѣдтѣнь вѣл плодовѣј да тѣхнѣскѣј вѣдмѣгъ.

Мандарин.

Лимон.

Абрикос.

Тажѣ лунвѣв сонъд да вѣсѣд СССР рѣлѣсьс сеѣм озъ вѣдмѣгъасѣн, кѣѣм сеѣща СССР-ас ѣти мѣста аву.

Зивотнѣјас. Ѣрноморскѣј ровережье гѣрајасън ем уна гърѣсь зивотнѣјас, кѣѣмъас соѣа рѣнѣдѣлѣнь муѣар вѣлѣн. Вѣзѣн тѣѣ вѣлѣвлисън лъѣсьнъ ѣар да сълѣн маѣьса јѣзьс. А ѣни СИК суѣм ѣрти тани вѣѣма запѣведнѣк (мѣста, кѣн оз роц кълънъ зверѣс ѣи рѣткаѣс, ѣи керавнъ вѣр) вѣдѣнас 350 ѣурс га. Тажѣ запѣведнѣкълѣн могъс—вѣзнь вѣрѣдлѣтѣг кавказскѣј прѣрода став сѣјѣ вѣдмѣгъаснас да зивотнѣј мѣрнас.

Тани олѣнь зивръјас—дѣкѣј ѣсјас, леопардъјас, вѣарс-јас, гѣрнѣј козолъјас. Левѣѣјас рѣѣсь емѣѣ фѣзан, кавказскѣј тарѣ уна мѣкѣд гърѣсь хиснѣј лѣвѣѣјас: јѣг-ѣатнѣк, грѣф да м.

Гѣрнѣј јѣјасън уна фѣрѣл.

Закавказјѣлѣн Ѣрноморскѣј ровережьеън сонъд клѣмат вѣснаъсь роѣѣ рѣдмѣднъ ѣвѣзанѣјасѣс наукалъ колѣна могъас вѣлѣ. Сухѣмън ем ѣвѣзѣна вѣдтанѣн.

Вулволаз вьлн.

Ровережьевн узальз скэт—„вулволаз“. Тажэ вьна зивотнэјјаз, најэ вермань ьзд гужаз кьскавнь вешиг гарајасэд. Вулволазлэн зев кьз, рэшти гэнтэм кучик, мьј вэсна најэ вермань овнь сэтнь соньдинь.

Їакваьн.

Медлунвьлас, медсоньд і васэд Їерноморскэј ровереже јукэнас кујлэ Адзаристан.

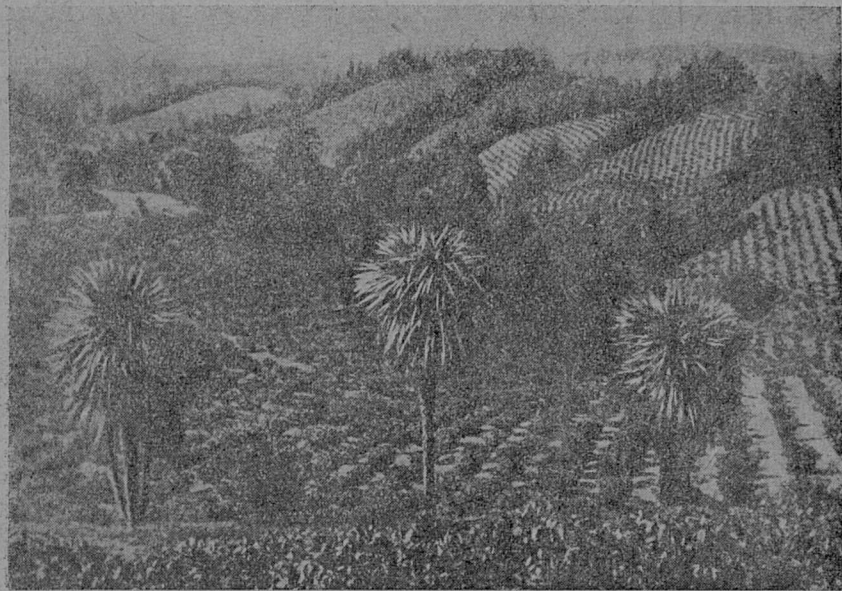
Сума Ватумьз ројезд левэ керкајаз динти, кодјаз вэјэмаэш зоризјаз рэвсэ, лавровисневэј сука зорошјаз динти, чуткашьз лианаясан гартчэм зизьд рујаз динти. Зершьс кэташэин ретмьд-пузвиз чорьд корјазьс рујазлэн зирдалэнь.

Ројезд сувтлэ Їакваэ. Кьк рад финикјаз костти муна туж мујаз вьлэ, кэни вьдмань зев ьзд евкалиптјаз. На улнь кујлэнь сојтчьс вулволаз.

Кусин сајьн—плантацијаз: вавуковэј, мандаринэвэј, чайнэј, сеьша ралма да зоризвьдтанинјаз.

Їайнэј плантацијаз вьлн сэкьд лунсаркадша зар часјасьн ромашэ чайнэј кор чукэртэм.

Некымн со морт разалəмаəс гəра рəлəнjasьн, кəни
нuzviz vєшкьднolpeləsa plantacijajas vьлн puktəma radən-
radən lapкьdik җajnəj kустjas. Ғaj җukərtьsjas munəнь kus-
тьs kустə, җeekəнь keљd-nuzviz korjassə.

(Ғajnəj plantacija Ғakvaьн.

Lunsəг vəгьн plantacijəшəн, җəzјənik zurtəməн, kьssəнь
vьliəzьs җajnəj korjasəн tьrtəм арвajas, kodjasəs kьskəнь
vujvoljas.

Ғukərtəм korjassə pьr-zə kolə җetнь fabrikaə, on-kə—
sijə korjasьs vєrmas zikəz vosнь.

Ольsjas.

Zakavkazje Ғernomorskəj pəvєrezjєьн oləнь avxazєc-
jas, adzareҗjas, gruzinjas.

Zakavkazje Ғernomorskəj pəvєrezjєsa Ъzьdзьk јukənsə
voштə Avxazskəj SSR. Glavnəj zaпattььs naləп — муvəditəм.
Najə kəzəнь kukuruza, vəditəнь siz-zə vinograd. No vinog-
rad vьdmə unzьkьssə aҗьs pujas gəgər gartҗəməн; vura
vəditəн vinogradnikjas eea.

Səvet vlašť puktis una vɔn, med eşkə paskədny sadjas vədītəm da tabak vədītəm. Ləşədçaləny tabak vədītəş kol-xozjas.

Авхазецјаслən olaninjasəş puktaləma torja usađbajasən, kod gəgər plodovəј sadjas, vinogradnikjas da kukuruznəј mujas. Kerkaјassə kəəma gьrьş, kuz ɳərjasəş lивə vəçəma pəvjasəş, vevttəma drankiən, gəgərьş balkonjas. Tani pozə ovny sonьd kerkaјastəg.

Авхазецјас olasnogьn una-na vaz kolasəş, no najə ədjə kьpədçəny da munəny vozə, ovməssə ləşədəny vьl-nogən-ɳin.

Adzarecјas, kodjas oləny lunvьv poverezje jukəny, oməla torjaləny kulturanas i ovməsnas avhazecјasəş. I najə vizəny vьl kollektivnəј formaa ovməsə.

Najə vьdtəny dona subtropičeskəј vьdməgjas. No torja-ɳin vьzd tədçənlun nalən kutə çaj vədītəm.

Zakavkazje Çernomorskəј poverezjelən ovməs.

Zakavkazjesa Çernomorskəј poverezjeyən oləşjas vədītəny sadjas, kəzəny kukuruza da tabak. Əni kotьrtəma kol-xozjas da sovxoјzas.

Табачнəј plantacijajas şetəny vьzd doxod. Tabak petkədşə zagranicaə.

Vəvləm Afonskəј manastьrьn əni vьzd sovhoz: maşlina, mandarin, limon sadjas da vinogradnikjas. Moresəñ vьvlnə vьzd manastьrskəј strəjbajas dinə kьşşəny kiparisəvəј alleјajas. Sen vina skladjas, sovhozlən kontora, maşterskəјjas, elektrikəskəј stəncija, a ortçənsə—soјtçənkerkaјas.

Bereg pələn voļsaşə sossə. To more dorəz letçьləmən, to gəraə kajləmən una lьda gornəј jujas vomən, pasjasəd vizəmən, sossə ɳuzaləma Novoroşsijsk karşəñ Batuməz, tureckəј granica dorəz. Sossə kuztaş sadjas, vinogradnikjas, kukuruznəј mujas, tabачнəј plantacijajas, daçajjas, sanatorijajas.

Poverezje lunvьv jukəny sovxoјzas vədītəny plantacijajas vьlyn vatvuk, kamfarnəј ru, kauçukəvəј ru.

Upraznenəјjas. Korşny karta vьlyş Çornəј da Azovskəј morejas. Korşny karta vьlyş Kьrьmskəј kəz, sьlyş lun vьv poverezjesə da Zakavkazjeləş Çernomorskəј poverezjesə.

Pasjьny konturnəј karta vьlyn podtropičeskəј zona Kьrьmьn da Kavkazьn.

Vizɳitny gəma karandasən Çornəј da Azovskəј morejas.

Adzьny kartəş Gruzinskəј SSR, Avhazskəј SSR, Adzarskəј SSR. Pasjьny najəs konturnəј karta vьlyn.

8. SSSR-sa gərajasyň.

Gərajasyň priroda.

Gərajasyň uzalany kuzy serjasyň lıwə xrewjotjasyň. Gornəj xrewjotlən wlyssa jukənyş wlytə pına da suşə „greweñən“. Mestajasty greweñyş lapkalə, seeəm lapkydzkyňyş suşə perevalən. Səmyň seeəm perevaljasyədyş jəz vermənyş wıznə zızyd gornəj xrewjotjasy wotən.

Кыз і вьдлаыň, SSSR-sa gornəj stranajasyň xrewjotjasy koston em uvtasyňas—dolinajasy. kytı wızuwtənyş jıjas. Mestajasyň gornəj dolınajasy owlənyş seeəm weknıdəş, mlyş najəkkyk gəra koston eel kodəş. Seeəm dolınajasy suşənyş „useeljeyasyň“.

Gornəj xrewjot.

Zızyd iz gradjən kəşşə Ural 2500 km kuzy Vojnyw rođarnəj moreşan lıwnywlañə. Sıjə jukə Azıjəş Jevropaş.

Урајскәј гәрајас.

Урајскәј гәрајас јона-ңин кишсмаәш-пазаләмаәш. Кәзбдәш, вабш да тәлш најә потлашиснь да кишсиснь кусәкјасә. Гәра вокјасас сука вьдмәнь вәрјас. Абу Уралън ңи зибьд гәрајас, ңи зибьд useelleјас.

Медзибьд гәрајас SSSR-ьн—Үаң-Саң.

Тајә гәрајаслән торја јьвјасьс 8 км-ьш зисәдзькәш. Тајә гәрајасьс кужлән еса-на тәдмаләм местаясьн. Најә зев зибьдәш и на вьлә кајнь рәсти оз роз, сәмьн-ңевазән-на pondиснь setçә ьставнь експедицјаясәс гәрајасә тәдмаләм тогьш.

Бурзька тәдмаләма Кавказскәј гәрајасәс. Најә ңузаләмаәш 1200 км куза Чорнәј да Каспијскәј мо. ејас костьн. Кавказскәј гәрајас ларкьдзькәш Үаң-Саңьш. Но налән главнәј хревјотьс став кузалаьс оз ларкавьль море иго-вөң вьльн 2½ км-ьш уләзьк, а сьлән медзибьд јьльс—Ел-врус—5640 м.

Кьмьн вьлә кајан гәрајасә, сьнәд рьл әтарә кәзәиә. Вьдмәгјас везшән, а ськәд есә и гәравьвса зивотнәј мир. Сиз, гәрајас-кә муһәнәп сәньд умереннәј ројасьн, сек гәра родувјасьн вьдмәнь корја вәрјас, вьләзьк—льска вәрјас. Нәста вьльнзьк зибьдгәраса лудјас. Лудјасьш вьльнзьк вьдмәнь ңејас да лисај-ңикјас, и мед вьлән вьдмәгјас вөсән да сүла-

ләнъ зизьд из гəрајас, кодјас вевтѣсəмаəс „немəвəјја“ сьвлѣтəм љмјəн.

Зизьд гornəј хрєвјотјас да јьвјасьс тупкь-сəмаəс немəвəјја сьвлѣтəм љмјəн, кəт кувəм соньд крајьн нəјə ez сулавнь. Јона љмјəн љцкəмьс љмјьс artмə ји, коди нəзјəник лєтə гəрајасьс. Тəјə—„лєд-ник“. Увлəн лєтѣгəн лєдник заводитə сьвлнь. Кьмьн ульн-зьк, сьмьн јонькə сьлə да лєдник ромьс увлəнə dolинə vizувтəнъ ъзгьс јујас.

Лєдникјасан заводитчəнъ una јујас, сорјас. Мукəдьс пəьс ъзьд una vaa јујасəн vizувтəнъ ravнинəјасə да пəшка-лəнъ seni, колəнъ сєтə askəдньс вəјəм изјас, му.

KAVKAZSKƏJ GƏRAJAS.

Kavkazskəј хрєвјотлəн priroda.

Војьв Kavkazьн гornəј хрєвјот podульн гозəмьс овлə зар. Мујас вьльн вьдмəнъ kukuruza, дьнə, арбузјас; садјасьн зоризалəнъ розəјас, кишмəнъ vinograd, аврикојас, јавлəк-јас, грусəјас. А гəра вокјасьс вевтѣсəмаəс suk вукəвəј вəјјасəн. Нəьс вьльнзьк ремьд ньврп вəјјас. Нəста вьльн-зьк зизьдгəраса viz лудјас да шенəн сулалəнъ нєpristупнəј гранитнəј skaləјас. А на вьльн кьралəнъ гəра јьвјас немə-вəјја љмјəн.

Gornəј useelje.

Vizув гornəј јујас piшкəдəнъ-кьрəдəнъ зизьд ватуж-јас—useeljeјас. Useeljesa otvesнəј шенəјasti зєв вьльн кьссəнъ гornəј трəпəјас. Зєв ульн ветльс-муньсјас kok ульн вьзгə гornəј ју. Mestəјасəн трəпəьс, зєрəн кьрəдəм вəсна, vosлə. Сəмьн велалəм гornəј вəв да ошол verməнъ муннь груз тьрəн əпəснəј гornəј трəпəјасəд.

Gornəј лудјас.

Пəшкьд dolинəјасьн, кəни vizувтəнъ гornəј јујас, зори-залəнъ мица лудјас əдјə вьдмьс турункəд. Турун piьн рəстї тьдэвтəмəш зургəнъ сорјас. Тəјə—бекан лудјасəс is-кucстvenнəја вəсəдəм. Јушəн гornəј ольшјас нуəдəнъ ичəтик канавəјас, кодјасəд vizувтə ва да вəсəдə лудјасəс. Сəмьн вəсəдəм вəсна тани skaləјас костьн вьдмə бур, кuz турун, гьрьс мица тəмјасə зоризјасəн. Тəјə лудјас шетəнъ una турун.

Na vәгьп vьлэзьк zavoditcәnъ zuzьdgәrasa alpijskәj
ludjas. Alpijskәj ludjasьп sьльd kovjorәп volsәә lapkь-
dik turun. Lapkьd tusaa zorizjas pәsti zatәmәš, šerašәnъ

Gornәj pәskәtina.

mіča rәma vençik korjasәп. Nalәп olәmьs zеңьd: zuzьdgә-
rasa zеңьd gozәm šetә vьdmәgjaslь eea kad, medьm zori-
zavnъ da kәjdьsašnъ.

Tatcә, gornәj pәskәtinajasә, gorecjas vәtlәnъ gozәm kez-
las ašsьnъs stadanьsә. Tani, izjas kostьп lивә mu cөmьп,п,
skәtvizьsjas kollәdәnъ gozәmsә. Najә lьštәnъ, skәt, vәcәnъ
ajrәп (soma jәv), sьr da zapтәm jәv prәduktasә mәdәdalәnъ
ulә auljasә (šiktjasә): Tәv kezlә stadajassә vәr letçәdәnъ
auljasә.

Кьз olәnъ gorecjas.

Gәrajas kostьп, ju dolinajasьп da gәra lajkovjasьп, rik-
šalәmaәš raznәj kavkazskәj narodnoštjaslәп šiktjas. Munьп
pozтәm lьmjas da nepristupnәj skalajas jukәnъ әti narod-
noštәs mәdьš, ta vәsna vьd içәtik narodnošt, una nemjasәп
olis aslas osovәj torja olәmәп. Zik revolucijaәz nalәп olә-
mьs kolі seeәm-zә, kueәm vәli nekьmьп nem saьп.

Gornәj šiktjas jonзьka vәli munәnъ iz cөkәrjas vьlә,
kodjas kostьп olisnъ jәz aslas skәtәп medša omәl uslovije-
jasьп.

Gorecjaslən ovməsɔs vəli lok, gəliɲik. Glavnəj zanəttə-
ɔs nalən vəli skət vizəm.

Muuzaləm gərajəsɲi vermə lonɔ səmɲn zev içətik mu
uçastokjasɲi, kodjasəs ɔɔɔd trudən-mɔrşəmən mɔrddəma izja
gərajəsɔs. Ta vəsna glavnəj ozɔrlunɔs gorecjaslən—skət,

Kavkazskəj aul.

torja-ɲin ɔzjas. ɔzjas nəjəs verdənɔ i juktalənɔ. Vurunɔs va-
vajas vəçənɔ serştanəj materije, sapkajas gɔndənɔ kosmajas
(gɔnjas) da kovjorjas, a siz-zə burkajas—asɔs pələs plasejas,
kodkəd gorec ɲekor oz torjədçɔv.

Revolucija sadmədɔs mədvərə koləm gornəj jəzsə vɔl
oləmə. Munə ɔɔɔd kulturnəj iz. Strəitçə vɔl ovməs, ləşəd-
çənɔ tujjas. Gorecjaslən oləmɔs zev ədjə vezşə.

Svanətijaɲn.

Mədɔɔɔn gərajəs pəvsɲn kujlə içətik strana—Svanə-
tija. Sijə jukəma stav mirşs nepristupnəj gərajəsən; səmɲn
vekɲidik əpəsənəj trəpa ləpitçə otvesnəj skalajasəd vɔliti bur-
nəj Ingur ju veştı. Tajə trəpaəd i vermɔlisnɔ svanjas gozşə
kadə jıççvɲn ɔstalnəj mirşkəd, təɲn-zə vɔd volşəm orlis.

Içat lıda jəz—stavb̄s s̄m̄bn̄ l̄l şurs mort—vizisn̄ revoluçijaəz asşpn̄s jona vaz olasnogsə da nuəd̄isn̄ pervov̄bt̄n̄ej nogən ovməssə.

Svanjas ziła uzalənb̄ asşpn̄s zev içətik mujassə. No zik Oktabrskəj revoluçijaəz nalən vəlin̄ pervov̄bt̄n̄ej ərudijejas: plug p̄dd̄i çuk̄la vuzja pu, kod v̄lə saditəma am̄ş; piña p̄dd̄i ker, kodə saekaləma uvjas; moločilka p̄dd̄i—p̄əv izjasən, kodəs k̄skalisn̄ koltajas v̄vti əsjas. Svanetija ez tād̄l̄ kələsajas—nañsə mi v̄vş̄s da turunsə k̄skavlisn̄ dodd̄ən, a jəz gruzən gərəjas vomən vuzlisn̄ libə podən, libə verzəmən.

Nekeəm tujjas, poda libə verzəma, trəpajas k̄nzi, Svanetijaəbn̄ ez v̄v̄ln̄.

Svanjas b̄d̄şama torjasə vəli jona eskənb̄. Svjaseennəj roseajas, şvjaseennəj pujas, k̄lucjas, şvjaseennəj zivotnəjjas, lok i bur jenjas, uzavn̄ zavoditigən zertvajas vajəm—tajə stavb̄s vaz starinnəj koləsjas̄s una v̄red vajlisn̄ svanjas ovməsl̄. No medşa oməls̄—vir̄ş virən m̄ntəm (krovnaja meş), kod̄i ənəz-na Şvanetijaəbn̄ koləma.

Mort̄l̄ əvida v̄çəmb̄ş libə vijəmb̄ş stav s̄lən rədvuz̄s m̄ntənb̄ vij̄ş libə əvida v̄ç̄ş rədvuz̄sl̄s una kələna kad çəz. M̄pn̄s vijəmb̄ş „krovnikjas“ verm̄lisn̄ s̄m̄bn̄ stranaş̄s munəmən.

Taz olisn̄ svanjas revoluçijaəz stav mirş̄s torjaləmən.

Əni ədjə str̄it̄cəm, ovməslən k̄ptəm b̄d̄ vo, b̄d̄ t̄l̄ş vezə oləmsə Svanetijal̄ş. K̄nəzjas̄ş, mukəd jəzən na v̄lə uşlaşəmjas̄ş da rəzəritəmb̄ş mezməm Svanetija termaşə vətəd̄nb̄ mukəd kulturnəj jəzəs.

Ort̄cən basnajaskəd da zev vaz kerkajaskəd, kodjas skvəz eynaşəmaəs, p̄m̄bd̄ş, lok s̄nədaəs, əni v̄dmənb̄ v̄l juḡd kerkajas, paçaəs, əsiñaəs. Med̄z̄bd̄ şiktas əzjis ełektriçestvo, str̄itəma b̄z̄d̄ p̄vşan, voştəma kooperativ, ətuvja stoləvəj.

Stav strana pašta loin̄ skolajas, bolniçajas, veterinarnej (skət leçitan) punktjas. I oz eea svanjas̄d veləd̄ç̄nb̄ mijan texnikumjas̄bn̄ da vuzjas̄bn̄.

İngur ju pələn Çernomorskəj poverezjeşan v̄çşə paş-k̄bd̄ sossə, kod v̄vti rəgəd pondas̄nb̄ vet̄ln̄s avtomobiljas.

Socialişticeskəj ovməs str̄itəm Kavkaz̄bn̄.

Svanetija primer v̄ln̄ t̄dalə, k̄z str̄it̄cə v̄l socialişticeskəj ovməs Kavkaz̄bn̄.

Kavkaz paštala munə straitčəm. Nuədsaləny tujjas. Tujjas kərtaləny gluxəj auljassə mirəskəd, voštəny gorskəj ovməs prəduktjasly tuj bazar vylə (bzyas, fruktjas, vurun, sər da mukəd).

Kəni ləšədəma tujjas, seni loaləny gradjərjas da vaxçajas, seeəm mujas vyləny, kodjasəs vazənsə ləddəvlysnə zik tujtəməny, urozaj vajny vermətəməny.

Ləšədsə vyl ovməs.

Bzgyš gornəj jujas, kodjas razədaləny veregjas, pualəny posjas, kbrədəny šiktjas, əni zavoditəny-nyin uzavny jəzly rəzə vylə. Straitəma-nyin una bzd gidrostancija. Dagestanəny 1937 vony loə pomaləma gidrostancija, kodlən plotinaəy 200 metr sudta.

Təəmə stancijajassə straitəməs vylti tədçanaəs kəz politika vokšan, siz-zə i ovməs kbrədəny vokšan. Gidrostancija šetə vyl vbdsa rajonsa promyšlennostly. Bbdməny vyl proizvodstvojyas. Paškələny kustərnəj promyšlyas. Əzjalə električeskəj vi gornəj auljəny. Bednak-gorecjas loəny promyšlennəj govoçejjasən.

Murəsa ozərlun gərajəny da promyšlennost.

Gərajəny rəkyəny em una ozərlun. Seni kujləny una šikas rudajas, cennəj metalljas da izjas, neft.

Nemjasən kujlə tajə ozərlunəy, jəz šinməy zevšəməny. Kolə vəçny una izjas razvedkəjas nuədəny moğyš, kolə tədmavnəy gərajənyly teçasnogsə, med adzəny stav ozərlunəy.

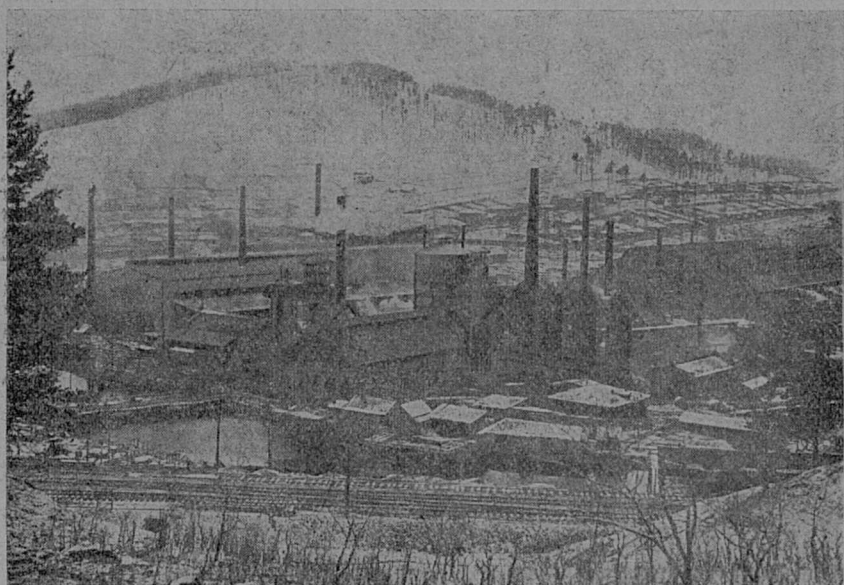
Vois kad bzd socialištiçeskəj stroitelstvo nuədəny. Lovzisy gərajəny. Gluxəj, nepristupnəj useeljejasən, gərajəny lym granica dorəny, lednikjas vyləny, stav Kavkaz paštala uzaləny razvedoçnəj partijəjas inzenerjasəy da uçoçənyjasəy. Najə šverlitəny izjas, kodjəny saxtəjas, suzədəny kamennəj porodajənyly obrəzəcjassə. Šurəma plast kueəmkə murəsa ozərlunəny—i setə vbdmə rudnik, straitəny saxtəjas da zavodias.

Una ruda çarəma Kavkazəny. Sijə šetə 95% stav SSSR pašta perjəny svincovəj rudəyly. Kavkazəny siz-zə una brgəny da margəncəvəj rudəjas.

Una-na Kavkaz gərajəny rəkyəny ozərlunəy, no sijə tədmavtəg, korštəg drug on perjə, i səməny nəzjənikəny jəz matəštəny sijə ozərlun dorə.

No meduna rudajassə mijan perjəny Uraly. Murьesa ozьrlunjasən—şikas šertiьs da kačestvo šertiьs Ural miras pervoj mestajasьn.

Vojьvy Uraly—zarni da platinəvəj priiskjas. Paškala sov perjəm. Šurəma izsom, neft, margancəvəj, ni-kelevəj rudajas, grafit, dragocennəj izjas da raznəj strəitčən

Stal vəčan cex Zlatouštinskəj zavodlən.

material. Vьd vo Ural šetə kueəmkə dona pədarki mijan Sojuzь. Adzaləny gьrьš vьl ruda zalezjas. Vьdməny vьl zavodjas.

No medьzьd strəitčəm munə Lunьvy Uraly, Magnitnəj gəra dinьn, kəni šurisny vьvti ьzьd kərt ruda zapasjas. Tani strəitčə oz əti zavod, a zon sojuz zavodjaslən—medьzьd miras metallurgičeskəj kombinat, eə vьdmə vьl socialištičeskəj kar.

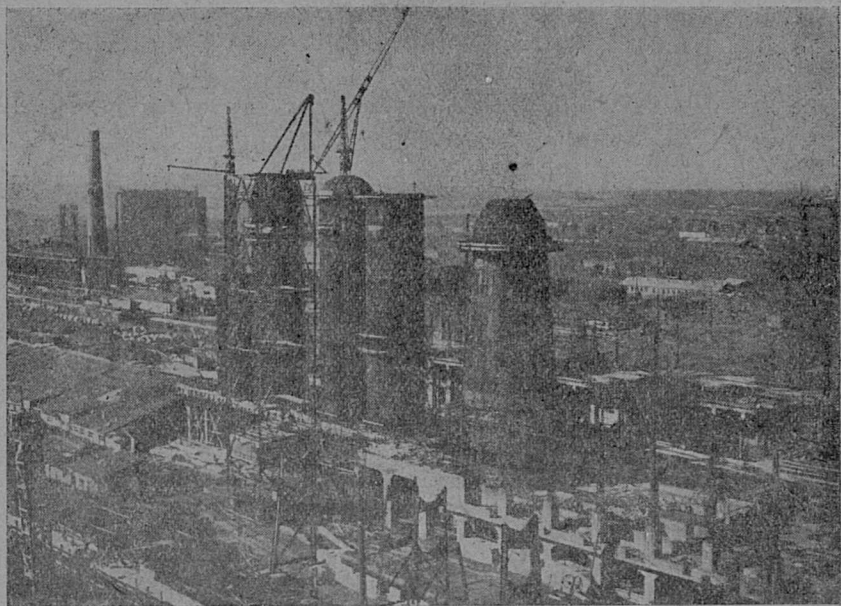
Magnitogorsk.

Ural ju zavoditčəninьn sulalə Magnitnəj gəra.

Sijə pəsti stavnas ozьr kərt rudaьš. Ruda tani kujlə zik verkəsas. Sьlən zapasjasьs artavšəny 300 mill. tonnaəz.

Revolucijaaz ruda perjam Magnitnėj gəra vlybn nuədə-
šlyis səmьn ručnėj sposovan, i səmьn gəra vlybьs rudasə
kьskavlisnь vəvjasən.

Əni gəra vlyə nuədəma kərituj. Strəitəma zev ьzьd
rudnik. Strəitcə promьvočnėj, drovilnėj da ovogatitelnėj
fabrikajas, kəni rudaš torjədcənь vьdšama pələs sorədjə-
sьs. No tajə səmьn ičətik jukən magnitogorskėj stroitel-
stvolən.

Magnitostroj.

Stroitelstvolən pləseadьs voštə 100 kv. klm Ural ju po-
məma gigantskėj plotinaən. Plotinašьs vlybnьk ju pəməma
vьvti ьzьd tьə.

Zev ьzьd masinajas—ekskavatorjas, kodjənь musə strə-
itcən injasən. Gigantskėj stalnėj pinjassə muas saekəmən,
najə kvačitənь ьzьd mu čukə, bergədcənь mədar vokə,
voməšə paškədənь da sьvətənь musə gruz novlədlan plat-
forma vlyə. Gəgralənь betonomesalkajas, jirənь iz drovil-
kajas. Vьdmənь domennėj pačjas da metallurgičeskėj zavod-
jaslən povzədlan ьzьd trubajas. Strəitəm domnajasьs uzalənь-
njin.

Уралънъ и заводъяс. Строителство сѣрѣнъ къртѣмаѣшъ ина
судта стрѣвбajas.

Лунънъ и воънъ оржавлѣтѣгъ руѣ из, вѣдмѣ мушѣнъ Маг-
нитогорскѣй гигант. Вѣдмѣ и вѣлъ социалистическѣй кар 150.000
мортъ вѣлѣ.

Кар вѣдмѣ вѣтѣтѣ мождѣнъ.

Манитогорскѣй гигантлѣнъ проиоводителношѣтѣ панъяс ка-
питалистическѣй мѣрѣшъ медгѣрѣшъ заводъясѣ. 4 миллионъ тоннаѣшъ
ишъкъ ѣгунъ пондасъ ѣтѣнъ Манитогорскѣй гигантъ Сѣветскѣй
Союзлѣ.

Сѣлѣнъ абу ишомъ, а сиз-кѣ и кокс. А та вѣсна сижѣ кѣр-
таѣма Кузнецкѣй бассейнкѣд.

Кузнецкѣй бассейнъ, Сѣверънъ, Алтайскѣй гѣраjas дѣнъ
матѣнъ, поитѣмъ ишомъ запасъяс, по абу руда.

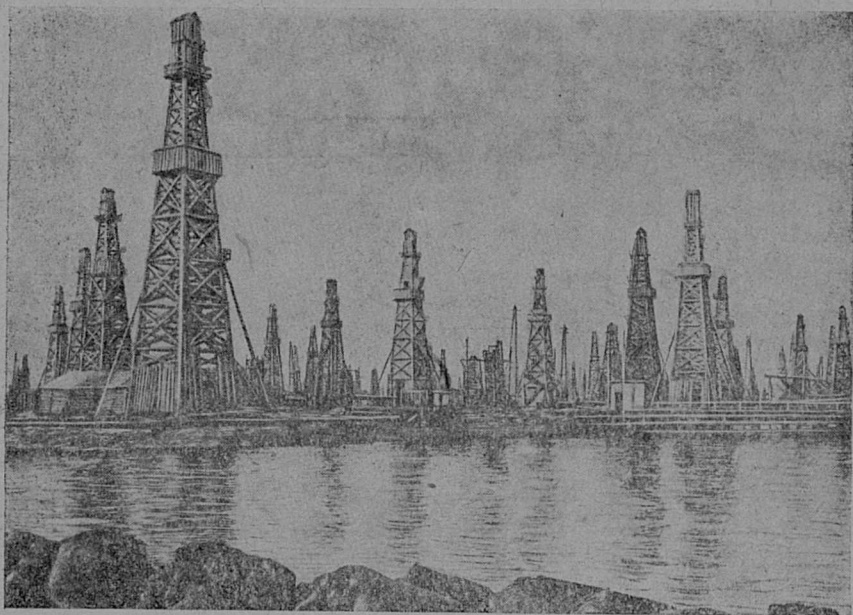
Кузбассъ ѣстѣ Манитогорскѣй ишомъ, а Манитогорскѣй
руда мунѣ Кузбассъ промѣшлѣннѣй центрѣ—Сталинскѣ.

Тазѣ лѣшѣдѣѣшѣ Уралънъ мosenѣй металлургическѣй база—
Урало-Кузнецкѣй комбинат.

Нефтъ перъѣмъ.

Кавказънъ емъ зевъ гѣрѣшъ нефтъ запасъяс.

Нефтъ перъѣмъ вѣдмѣ воѣшъ-воѣ.

Нефтъ перъѣмъ вѣскajas да нефтъ тѣ.

Meduna neft perjəşə Baku, Groznəj da Majkop gəgərən. Neftənəj vəkajəs vətə suk vər kəptənə Baku gəgərən.

Bakinskəj proməsljəsəş trubajəsəd neft pəədçə Batur-skəj portə. Kərtuj pələn nuzaləma neftəprovodlən vətə gərəş trubajəs. Məd taeəm-zə neftəprovod ətləalis Groznəjəs Tuapşəkəd.

Perjəm neft munə oz səmən Sojuz rəkən. Pər unzək i unzək səvetskəj neft pedkədşə zagranicə. Tuapşə da Batur—kək vaznəzək çernomorskəj portjəs, kodjəs pər petkədşə mijan neft.

Baturə suvtalənə nalivnəj karəvjəs vədşama gosudarstvosə flagjəsən. Najə tərətənə səvetskəj neftən da munə sijəs Çornəj more pər Italijə, Francijə da mukəd gosudarstvojasə.

Upraznenəjəs. Pasjən konturnəj karta vən SSSR-əs glav-
nəj gornəj xrevjotjəsə.

Pasjən mürəsa ozylunjəs perjaninjasəş glavnəj mestajəsə da medgərəş metallurgicəskəj zavodjəsə Uraləs.

Pasjən karta vən neft perjan mestajəsə da portjəsə, kod pər sijə petkədşə.

III. SSSR-læn OBSƏJ OBZOR

Koləm jukənas mi tədmašim raznəj prirodnəj SSSR zonajaskəd, tədmalim SSSR-əs Vojvɨv Polarnəj morešaŋ lunvɨv granicaəz.

Ən vizədlam mijan stranasa stav priroda vɨlas: vizədlam sɨlɨs poverxnoštə, klimatsə, jujassə da tɨjassə, vɨdməga da zivotnəj mirsə.

Tədmašam SSSR-sa ozyrlunkəd zonna, sija promɨšlennostkəd da vizmu ovməškəd.

I. SSSR-læn priroda.

SSSR-læn verkəsɨs.

Uvtasjas da vozvɨsennostjas. Səvetskəj Sojuz karta vɨlɨs tɨdalə, mɨj sɨlɨs ɨzɨdɨk jukənsə voštənɨ uvtasjas. Rɨtɨvvɨlaŋ Uraɨskəj gərajassaŋ kujlə paškɨd Vostočnojevropejskəj uvtas. Sija munə vojvɨvšaŋ. Vojvɨv Polarnəj more beregjassaŋ lunvɨlə Čornəj moreəz, Kɨmskəj da Kavkazskəj gərajasəz. Tajə uvtas vɨlɨn kujlənɨ polarnəj tundrajas da paškɨd polosaən ɨska da sora vərjas. A lunvɨlɨn paškədçəmaə, štepjās.

Mukəd mestajasɨs Vostočnojevropejskəj uvtas vɨlas kɨrtənɨ 200 m-ɨs vɨlɨzɨk more urovenšaŋ da najə sušənɨ vozvɨsennostjasən. Moskvašaŋ rɨtɨvvɨlaŋ ɨlə ɨuzədçəma vojvɨvšaŋ lunvɨlə Srednerusskəj vozvɨsennost. Vojvɨv jukənas vozvɨsennostlən zizɨd mɨlkjasɨs kɨralənɨ 300 metr zizdaəz. As ravɨna paškɨd erdə velələm mestavɨvsa olɨšjasɨs suisnɨ tajə mɨlkjassə Valdajskəj gərajasən.

Srednerusskəj vozvɨsennostšaŋ lunvɨlɨnɨzɨk Donec ju da Azovskəj more kostɨn kujlə Doneckəj vozvɨsennost. Tani Donbass—„Všesojuznəj koçegarka“, SSSR-as medɨzɨd, medjona izsom perjanin.

Asɨvvɨlə Srednerusskəj vozvɨsennostšaŋ em Privolžskəj vozvɨsennost. Sija artmədə Volga jɨlɨs veškɨd-

вѣв зизьд берегсѣ. Медзизьдиньс сьлѣн Samara кар гѣгѣр Volga сукьлѣтаниньн да сушѣ тани Зигулевскѣй гѣра-
jas ѣн.

Асьвѣвланѣ Уралскѣй гѣраjasан Jenisej жуѣз паşkѣд-
сѣта вѣвти ѣзд сьлѣд Западносѣвѣрскѣй увтас.
Sijѣ воčasѣн увтасмѣ лунѣвѣсан, Altajsкѣй гѣраjas podув-
сан, воjвѣлѣ, Полярнѣй more динѣ. Tajѣ—медзизьд увтас
мусар вѣлас. Сьлѣн воjвѣв polosаьс, 200-300 kilometr
пашта, tundra улѣн, лунѣвѣлан tundra вузѣ сук ѣмѣвѣjja
tajгаѣ. А сьлѣн лунѣвѣв јукѣньс—вѣра шѣр— ѣузвиз more
зизьд турунѣн, сь вѣлѣн кѣн-сурѣ сьвлалѣма, вѣтѣ дијас,
кьзру вѣрјас да расјас.

Асьвѣвѣлѣ Jenisej јушѣн Velikѣй океан берегјасѣз kujлѣ
Vostočnoсѣвѣрскѣй воzvѣсенношт.

Sijѣс vomѣnavлѣмаѣш ѣтарѣ-мѣдарѣ гornѣй хревјотјас.

Њезизьд воzvѣсенношт јукѣ лунѣвѣсаньс Западносѣвѣр-
скѣй увтассѣ мѣд паşkѣд увтасьс, коди kujлѣ Аралскѣй тѣ
гѣгѣрѣн—Turanskѣй увтас. Сьлѣн воjвѣв јукѣньс
kos, сонди југѣрјасѣн sotѣм шѣрјас улѣн, лунѣвѣлѣс—vatѣм,
bezzizнennѣй ѣапустьњajas улѣн. Sѣмьн ју рѣлѣнјасѣн пу-
стьна рѣр ѣузалѣмаѣш vasѣдѣм му polosа—ѣузвиз оазисјас.

Гѣрајас. Vostočnoјевропѣјскѣй да Западносѣвѣрскѣй
увтасјас kostьн 2¹/₂ шурс km вѣлѣ ѣузѣдсѣмаѣш Уралскѣй
гѣрајас. Najѣ заводитѣнь ѣли воjвѣлѣн Полярнѣй more
берегьн.

Сојуз лунѣвѣвса okrainаьн Јевропа i Azija јукѣнјасьн
кьртѣнь una гornѣй хревјотјас. Крымскѣй кѣз лунѣвѣв јукѣ-
ньн емѣш ѣезизьд Крымскѣй гѣрајас.

Сornѣй да Kаспѣјскѣй moreјас kostьн kujлѣнь Kav-
kazскѣй гѣрајас. Tajѣ—медзизьд гornѣй хревјотјас,
рѣш SSSR ѣн.

Гѣрајас siz-зѣ ѣузалѣнь лунѣвѣвса да асьвѣвѣвса Turan-
скѣй увтас dorјasti.

Асьв-лунѣвѣлѣн ем зизьд гornѣй страна Pамиr. Pa-
mir кьвјьс роçѣн лоѣ „крьса mira“ (мирлѣн вевтѣс). Tajѣ—
медзизьд гornѣй страна mirас.

Асьв-воjвѣлѣ Pamirсан кьртѣнь зизьд Tансанскѣй хрев-
јотјас. Tajѣ—зон шѣстѣма гornѣй сѣрјаслѣн зизьд ѣмја
јьвјасѣн, гromаднѣй лѣдњикјасѣн.

Западносѣвѣрскѣй увтас лунѣвѣла dorас, Mongolija гра-
ѣисаьн, sulалѣнь Altajsкѣй гѣрајас. Altajлѣн una

xреvjотјас, Altajskəj gərajās ozьrəš rudajasən, a najə vojьvь podulьn Səvetskəj Sojuzlən izsomən zev ozьr baššejn—Kuzbass.

Uprazneņņəjas. Koršnь karta jьlьš gərajās, uvtasјas, vozьvь-sennoštјas stav SSSR-ьš. Kutnь tədьvьlьn, kəni najə kujlənь.

SSSR-lən јujas.

SSSR-lən verkəsьs uvtasnə sь gəgərьn kujlьš morejas-an. A ta vəsna јujasьs vizuvtənь nalan raznəј stəranajasə.

Vojьvь Polarnəј morelan uvtasməməs boštə Šivьrəs da Jevropejskəј uvl l š vojьvь јukənsə (kueəm јujas vizuvtə-nь tajə uvtasməmədьs?). Lunьvь uvtasməməs munə Čornəј da Azovskəј moreјaslan (kueəm јujas vizuvtənь tajə uvtasməmə-dьs?). Asьv-lunьvьsa Šivьrlən јukənьs Bajkal saјьn šetə as-šьs vajassə Oxotskəј morelь. Tatčə vizuvtə Amurju. So-juzьn una јujas oz vonь SSSR gəgərsa moreјasəz. Seeəm јujasьs: Sьr-Darja da Amu-Darja. Najə ušənь Aralskəј tьə. Volga da Ural јujas ušənь Kaspijskəј tь—moreə.

Sijə prostranstvoьs, kodьš kueəmkə ju čukərtə asьs vajassə, sušə ju baššejnən.

Ju baššejnjās əta-mədšьs јukšənь vodorazdeljasən. Seeəm vodorazdelən loənь, suam, Uralskəј gərajās. Ural-skəј gərajassan Asьvvьlə i rьtvьvьlə kьknan gəra vokјasə-dьs vizuvtənь sorјas da јujas. Asьvvьlə vizuvtənь Ovlən vozјasьs, rьtvьvьvlanə—Kama јulən vozјasьs.

Vodorazdelən vermənь loпь ne səmnь gərajās, a eə neizьdьd vozьsennoštјas. Soјuz Jevropejskəј јukənьn glav-nəј vodorazdelnas loə Srednerusskəј vozьsennošt. Sьšan asьvvьlə vizuvtənь Volga da Don јujas, rьtvьvьvlanə—Dņepр da Zapadnəј Dvina.

Uprazneņņəjas. Kutnь tədьvьlad nιmjassə da mestajassə karta vьlьš јujaslьš, kodјas vizuvtənь Vojьvь Polarnəј moreə, Čornəј da Azovskəј moreјasə, Oxotskəј moreə.

Petkədlьnь karta vьlьš baššejnjās SSSR-sa vaznəјzьk јujasьs-lьš. Kьeovtədnь najəs konturnəј karta vьlьn vəsniđik vizјasən.

Koršnь vodorazdel Volga da Zapadnəј Dvina baššejnjās kostьn.

SSSR-lən klīmat.

SSSR torja zonaja slən klīmatys una pələs-zə. Tajə sь vəsna, mьj SSSR zev paškьda kujlə vojvьvšaŋ lunvьlə: sijə zavoditčə ьln polarnəj kьe sajn da muŋə as rьtvьvьv ju-kənnas podtropičeskəj zonasa sonьd morejasəz.

SSSR klīmat vьlə vlijajtənь jona i okeanjas da morejas.

Vojvьlьn kujlə kəzьd, jijasən vevtьšəm Vojvьv Polarnəj more. Sьšaŋ pəltьš vojvьv təvjas mukəd dьrji rьgənь rьdə lunvьvlaŋ da vajənь kəzьd povodda.

Rьtvьvьlьn kujlə Atlantičeskəj okean, kod i mi-janьs torjaləma Zapadnəj Jevropa ьzьd prostranstvoən. Jevropa rьtvьvьv berəgjas dorti okeanьn muŋə sonьd teceŋ-ŋə Golfstrom. Atlantičeskəj okeanьs pəltьš rьtvьv təvjas vajənь mijanьlь sonьd. Atlantičeskəj okean-šaŋ sonьd voəmьs torja-ŋin tədčə təln: kьmьn ьləzьk Atlantičeskəj okeanšaŋ a sьvьvьvlaŋ, sьmьn kəzьdзьk təv. Medkəzьd mesta Səvetskəj Sojuzlən—a sьvvo jvьv Šivьr.

Rьtvьv təvjas Atlantičeskəj okeanšaŋ vajənь mijanьlь va-səd (vlaga), a setьš artmənь osadokjas: zer da ьm. Kьmьn ьləzьk Atlantičeskəj okeanšaŋ, səmьn kosзьk klīmatys. Sojuzlən medkos jukəŋjasьs kujlənь Kaspijskəj da Araljskəj tьjas gəgər. Setčə oz vonь rьtvьv vasəd təvjas Atlantičeskəj okeanšaŋd; tani kujlənь mijan pustьŋajas.

Dalnəj Vostokьn, Kamčatka rьtvьv-lunvьv jukənьn da Japonskəj more berəgjas pələn gozəmnas ušə una osadokjas; najəs vajənь tatčə Velikəj okeanšaŋ pəltьš təvjas. Ta vəsna gozša kadə jon zerjasьs ojdlənь jujas i ovьvlənь navodnəŋəjas.

Kьmьlən lunvьv berəgьs da Zakavkazjelən Černomorskəj poverezjeьs vojvьvšaŋьs sajadəma gərajəsən i sen sonьd podtropičeskəj klīmat. Sen təvjasnas pəsti oz ovьlьnь kəzьdjas. Kor mijan dekabr tə-lyšьn sulələnь kəzьdjas, Zakavkazijeьn sondia lunjas, zori-zalənь fialkajas, rozajas, kišmənь apešinjas da mandarinjas. Kьmьn lunvьv berəglən klīmatys kos, a Zakavkazjelən Černomorskəj poverezjeьs medvasəd mesta stav Sojuzas; rьtvьv təvjas vajənь tatčə vasədsə Čornəj morešaŋ, zuzьd gərajəs sijəs oz leznь munьnь vozə da gəra vokjasas sijə ušə gьrьš zerjasən.

SSSR-lən prirodnəj zonajas.

Сь вәсна, мьј SSSR raznəj jukənjасын климатъс ави әtkod, ави вьдлаьн әtkod i мушинъс, вьдмәгјасыс да зивотнәјјасыс.

Raznəj вьдмәгјасыс вьдмьньсә-овньсә оз әtkoda kov соньдъс да vasәдъс. Әти вьдмәгјасыс оләнъ тundraьн, кәздьд vojвьльн, мукәдъс—соньд lunвьльн; әтијасыс вьдмәнъ vasәдиньн, мукәдјасыс косинјасын.

Raznəj климатјасыс дьрји да raznəj вьгмәгјасыс вәсна artмә i raznəj мушин. Umerennəj ројасыс lunвьвв jukәдьн, шьтпјасын вьдмәг kolасыс сшмәмьс artмә шәд мушин. Кәздьд tundraьн нәмәвәјја кьнвьльн сшмәм мунә omәла, i вьдмәг kolасыс kujләнъ сшмьтәг.

Vәr vasәd мушиньн va прәә муасы, rastvorajtә да askәдъс еәә нуәсь прькә сьләм veseestvoјассә—sovјассә, kōдјасыс kolәнъ вьдмәгјасыс шөјәм вьлә; та вәсна вәр зонаьн artмә еәә вьна, podzolistәј мушин. Mәдарә, kos шьтпјасын да пустьнәјасын мушин as прькасыс kutә una sovјасыс (solonçakјасыс).

A мушин шьртш vезлашәнъ i вьдмәгјасыс. Nura tundraвөј мушиньн vura вьдмәнъ turipuv, мьрпом. Kovьл-зә seni вьдмьньс оз vermь, сьсь kolә шьтпнәј мушин.

Sijә-зә poзә vištavnь i zivotnәјјасыс jьлш. Әти zivotnәјјасыс velalәmәш ьли vojвьвв prirodnəј uslovijәјасыс, mәдјасыс—lunвьвв зар uslovijәјасыс. Vojвьввса zivotnәјјасыс suk соньд гәна куаәш. Таеәм гәна ку ави lunвьввса zivotnәјјасын. Kos шьтпјасын да пустьнәјасын олш vевьлуд vermасыс нькьмьн lun ovнь va jutәг да шөјнъ шөртьд çutkašan полупустьнәьн вьдман турнјасыс.

Siz-kә vojвьввшәң lunвьлә SSSR-lән климат vезшәmkәd еәә vезшәнъ мушин, вьдмәгјасыс да zivotnәј mir SSSR-lән.

Upraznәnnәјасыс. Lәшәднъ tablica, kod шьртш ешкә pozis adзньн, мьјән торјалә климат, мушин, вьдмәгјасыс да zivotnәј mir вьд prirodnəј соналән.

Pašьнъ шьрпасјасын konturnəј karta вьлә, куеәм вьдмәгјасыс да zivotnәј mir вьд prirodnəј зонаьн.

2. SSSR-lән promьшlennōšt.

SSSR-lән promьшlennōštъс jona вьдмис сәмьн вәрја voјасыс. Carskөј Roшšijaьн fabrik-zavodъс вәли еәә.

Carskėj Roššija torja jukədəjasn ovnəsəs ez vəv ətkoda kəptəma. Səmn nekəmn oblaštjasn vəli paškələma proməslennošt, stav mukəd mestaas strana pašta pəsti fabrik-zavodəs ez vəv. Viznu uzalan Roššija pəkən torjavlisn nekəmn gəgəš proməslennej centrjas: Leningrad, Moskva, Donbass.

Stavəs najə vəlin Jevropejskėj Roššijašn, siyə sər da lunvəv jukənjahas. A na gəgərən Vojvəv okrainašn, Šivətn, Srednej Azijašn „pəntəm prostranstvojas, kətčə eškə dəsjasən tərissn gromadnej kulturnej gosudarstvojas. I stav tajə prostranstvojas vėlas ыздалə.. poludikošt da saməj nastojaseej dikošt“.—Taz sulvėlis carskėj Roššija jėlės V. I. Lenin.

No pervoj pjačiletkaš plan tətəmən SSSR šelskochozajstvennej stranaš pəri-nin poredovėj proməslennej stranaə. Strana paštaš vėdmis vėl socialističeskėj proməslennošt, kəptissn vėl sloznėj proizvodstvojas.

Vežsis Səvetskėj Sojuzlən kartəš. Pjačiletka vėlės sərəlis stranašlės čuzəmsə. Stav okrainahas, kəni „ызdavlis saməj nastojaseej dikošt, vėdmənə gigantskėj kolhozjas, sovhozjas, zavodjas, saxtajas, karjas.

Vėl vėlə perestroitəma proməslennošt vaz proməslennej rajonjasn. Orytnėj robočəjjas vėlə mьzšəmən, tani udajčis strəitnə čna vėl proizvodstvojas, kodjas vazən Roššijašn ez vəvėln. Leningradskėj zavodjas vėlən vəli vəčəma pervoj səvetskėj traktorjas. Moskvašn zavoditčis električeskėj stancijajasl oborudovənnə vəčəm, strəitəma vėl zavodjas—avtomobilnej, sarikopodsipnikjas zavod, metall obrabətvajtan stanokjas vəčan zavod. Gorkėj kačn vėdmis avtomobilnej zavod—gigant.

Vėlmis i Donbass. Strəitəma vėl gəgəš saxtajas: mu pəkən pondissn uzavnə vėvovėj masinajas, mexaničeskėj mələtjas, saxtajasš izsomš petkədčə elektrovozjasən. Vėdmis izsom perjəm.

No proməslennoštən vėdməms əni oz poməš tajə rajonjasən, siyə paškələ mijan ызd strana vəd jukədən.

Səvet vlašť nuədiss ызd iz murbesa ozьrlun issledujtəm kuza da adzis vėl, vazən tədtəm, izsom kujlaninjas, nefť, rudajas i mukəd murbesa ozьrlun kujlaninjas. Səvetskėj

асьувьльс, вәләмкә, озьрзък тьтвувьшьс. Огромнәј озь-
лунјас кујлиснь seni вәрзәдлътәмәш.

Донбасс і әни-на изсом перјан главнәј ващәјн SSSR-лән,
но асьувьльн Кузбасс, вәләмкә, 6 рәв озьрзък Донбассьс.

Вазьшаң тәдәнә Ураллēs рудажасән озьрлунсә, но најәс
перјәм рькшьвлис изсом абутәмә. Коммунист партијалән
XVI сјезд suis јитнь уралскәј руда кузнецскәј изсомкәд да
ләсәднә Урало-Кузнецкјј комбинат.

Лунвьв Уралн, Магнитнәј гәра дорьн, кьртиснь завод-
гигантлән домәннәј раҗјас. Сь гәгәрьн, вазша тьртәм штер
вьльн, вьдмис вьл кар, Магнитогорск. Магнитогорскәј
заводә металл сьвдәм вьлә изсомсә вәјәнә Кузбассьс. А
сен, Кузбассьн, стрәйтәма мәд гигант, Стајинскәј металлур-
гическәј завод, кьтсә кәрт рудасә вәјәнә Магнитнәј гәрабьс.

Кузбасс кьнзи ьзд тәдҗанлун Карагандинскәј
каменнуголнәј ващәјнлән, кодәс лоі адзәма Ка-
закстан војвьв јукәньн.

Уралн емәш і ьргән рудажас. Seni изаләнә ңекьмьн
ьргән вәҗан заводјас.

Нәста гьгьшьк ьргән руда запасјас адзәмаәш әни
Казакстаньн. Балхас ть тьтвв берег вьльн стрәйтсә вьвти ьзд
ьргән сьвдан завод.

Вьдшәма рәләс химиҗескәј сьрјо адзәин вәсна ми вер-
ним рашкәднә химиҗескәј промьсленнош. 1925 воьн Бerez-
нјки шикт рајоньн, Кәма ју дорьн, вурәвәј сквазинажасьс шүри
кајинәј совјас. Тајә запасјаслән ьздабьс вәләмкә вьвти гь-
гьс, сееәмьс абу став мјрас. Әни seni химиҗескәј заводјас-
лән ьзд группа—Березнјковскәј химиҗескәј ком-
бинат. Кајинәј совјасьс вәҗәнә мувншәданторјас совхозса
да колхозса мујась.

Абу иҗәтзък тәдҗанлуньс Којскәј кәзьн вәҗәм открь-
тјелән. Газтәм Хибинскәј гәрајасьн сәвәтскәј ишлөдователјас
адзиснь турунвизоват из—араҗит. Сь рьекьн ем фосфор, коді
зев коләна сәвәтскәј мујас вьншәдәин вьлә. Бли војвьльн,
ројарнәј кье саян, пондис пунь из, вољсбстҗиснь туйјас,
вьдмиснь фабрикајас, әзјиснь електриҗескәј вјјас; Хибиногорск
карьн җукәрмис 50 шүрс гәгәр ольс, а ңекьмьн во саян
тајә мөстаас сәмьн 2-3 лопарјаслән шөмјажасьс вјзиснь ась-
ньс кәрјассә да кьјиснь җери.

Вьвти ьзд химиҗескәј комбинат стрәйтәма Воврик-
ьн, Московскәј облашт лунвьв јукәдьн. Seni кујлә мурье-

kas podmoskovnəj izsom. Vazən sijəs perjɣvlisnʲ eca, lɣd-
dɣvlisnʲ sijəs oməl lomtəsən-da. Əni kombinat zavodjasɣn
sɣbɣs vɣrəvatʲvajtənʲ muvɣnɣədantorjas, kraskajas da mu-
kəd ximiçeskəj produktjas.

Бэьд verməmjəs i neftənnəj promɣslennəɣtɣn. Aslas za-
pas ɣzdajas ɣerti SSSR sulalə medvozza mestən stav gosu-
darstvojas pəvsɣn miras. Glavnəj neft kujlaninjas mijan
Kavkazɣn. Neftənnəj vɣskajas, vɣttə suk ver kɣptənʲ Ba-
ku gəgəɣn, Kaspijskəj more bereg vɣlɣn, Groznəj da Maj-
kop gəgəɣn, Vojevɣn Kavkazɣn. Tajə mestajas dinə əni so-
dənʲ vɣljas: Kaspijskəj more vojevɣn beregɣn, Emtə ju
gəgəɣn, asɣvvvɣn beregas, Turkmenijaɣn da
Uralskəj gəra gɣtvvvvɣn vokjas pələn.

Səvet vlašt jona vizədlis masinajəs vəçəm vɣlə.
Carskəj Roɣɣijaɣn torja-nin vəlɣ tajən vərə koltçəmaəɣ: stav
kolan masinajəsə sijə vajlis zagranicəɣs. A əni masinajəs
vəçəmnad mi sulalam məd mesta vɣlɣn miras, a viz-
mu uzalan masinajəs vəçəmtɣn mi petim medvozza mes-
təə. Mujəs vɣlɣn uzalənʲ səvetskəj traktorjas da kombajn-
jas, zavodjasɣn—səvetskəj stanokjas, električeskəj stancija-
jasɣn as vəçəm masinajəs, tujjas vɣvti kotralənʲ səvetskəj
avtomobiljas. Raznəj mestajasɣn uzalənʲ masinajəs vəçən
zavodjas: Stalingradɣn, Xarkovɣn—traktornəj zavodjas, se-
eəm-zə zavod strəitçə Çeləvinskɣn; Saratovɣn da Zaporoz-
jeɣn—kombajn zavodjas; Don vɣvsa Rostovɣn—vɣvti ɣzɣd
vizmu uzalan masinajəs vəçən zavod.

SSSR-lən elektrifikacija. Promɣslennəɣtlən kɣptəmtɣs
Səvetskəj Sojuzɣn munə elektrifikacija paɣkaləm podvɣlɣn.
Stav stranaɣs vevtɣsɣs električeskəj stancijajasən, kodjas ɣe-
tənʲ električeskəj eņergijasə zavodjaslɣ da fabrikajaslɣ, rud-
nikjaslɣ da karjaslɣ. Ətɣjas na riɣɣ uzalənʲ torf vɣlɣn, kɣz,
suam, podmoskovnəj Saturka, mukədjas izsom vɣlɣn. Don-
bassa elektrostancijajas pəlzujtçənʲ posni somən da som
busnas, kodi zev una artmə izsom perjigən.

Una mestən uzalənʲ ju vajas vɣnən, livə məd nogən
„jezɣd somən“. Dnepr ju vɣlɣn, Dneprovskəj porogjas mes-
tən, kəni vizulɣs vəlɣ medɣa ɣzɣdən, uzalə Dneprovskəj
Çeņinņima stancija. Tajə—medɣzɣd električeskəj
stancija miras, Səvetskəj Sojuzlən osjɣsantor. Stancija gəgə-
rɣs strəitçənʲ una zavodjas—Dneprovskəj promɣslennəj
kombinat.

Una energija vermasn̄ šetn̄ vizuv gorn̄aj jujas Kavkazyn da Sredn̄aj Azijaŋn. Seni uzal̄on̄-nin daŋ strait̄c̄an̄ električesk̄aj stancijajas.

Ави v̄nt̄am̄z̄k̄aš i šiv̄rsa jujas. K̄ašj̄on̄ v̄ačn̄ zev̄ьььd̄ elektrostancija Angara ju v̄l̄yn, kodi pet̄a Bajkal̄ььь da uš̄a Erišej jū.

Uprazneŋn̄ajas. Koršn̄ karta v̄l̄ььь SSSP l̄ььь stav vazn̄aj prom̄ььlenn̄aj rajonjass̄a—k̄z̄i v̄l̄jass̄a, siz-z̄a i vaz perestraivajt̄ьььjass̄a.

Kutn̄ t̄adv̄l̄yn taj̄a rajonjass̄a, nal̄ььь karta v̄l̄ььь mestas̄a.

3. Vizmu ovm̄as SSSR-l̄on.

Prom̄ььlenn̄ošt̄ k̄ьrt̄am̄k̄ad̄ ēāe k̄ьrt̄a SSSR-l̄on i vizmu ovm̄as. Vaz̄ša posn̄ī at̄ka una milliona krešt̄ansk̄aj ovm̄asjas p̄ьdd̄i loin̄ь kolhozjas. Kul̄ačestvōas k̄z̄ klass̄as k̄z̄v̄yn-s̄a v̄r̄ad̄ama, nūad̄š̄a čor̄ьd̄ t̄ьs kolhozjas̄as jonm̄ad̄am v̄asna, nūad̄š̄a čor̄ьd̄ t̄ьs kul̄ačestvo kol̄asjask̄ad. Vaz p̄ervo-v̄ьtn̄aj krešt̄ansk̄aj t̄exnikāьš̄ ḡr̄ьš̄ ovm̄asjas viz̄an̄ь sloz-n̄aj mašinajas̄a, kodjas̄as š̄et̄a v̄l̄ prom̄ььlenn̄ošt̄. Šursjas̄an sovhozjas da masino-traktorn̄aj stancijajas vev̄t̄isn̄ь strana-s̄a. Siz SSSR loi med̄ša ḡr̄ьš̄, med̄ peredov̄aj socialištičesk̄aj vizmu ovm̄asa stranāan.

Ušk̄adam t̄adv̄l̄a da v̄ačam itog s̄ьl̄ь, m̄ьj mi t̄adim SSSP-yn vizmu ovm̄as k̄ьrt̄am̄ j̄l̄ьš̄—učeв̄nik vozza juk̄an̄ьš̄ь.

Sojuz razn̄aj juk̄adjas̄yn oz at̄moza k̄ьrt̄ь vizmu ovm̄as̄ь.

Tundr̄av̄aj z̄onaŋn tundraŋn kočev̄aj ol̄ьšjasl̄on v̄li s̄am̄ьn̄ k̄ar̄viz̄am, čeri k̄ьj̄am da v̄eral̄am. Tundr̄av̄aj z̄ona l̄ьd̄ьšlis̄ vizmu ovm̄as nūad̄am v̄l̄a zik sogm̄-t̄am̄an. No ani, s̄avet v̄lašt̄ d̄ьr̄ji, tundrāa p̄r̄a v̄l̄ ol̄am. T̄admal̄ama-nin or̄ьt̄jas̄an, m̄ьj stav tundraŋn, Pol̄arn̄aj more beregjas̄az, poz̄a vedit̄n̄ь ḡragv̄ьv̄ pukt̄asjas. Nēl̄ьn̄ sija kad, kor vizmu ovm̄as nūad̄am tundraŋn lōa seēam-z̄a kolantorj̄an, k̄z̄i i muk̄adl̄an.

V̄era z̄onaŋn ьььd̄ t̄adčanlun v̄er ovm̄asl̄on. Sija med̄sas̄a pašk̄al̄ama Sojuz Jevropejsk̄aj juk̄an̄ьn. Tani v̄er jujas̄ad̄ v̄er k̄l̄ed̄č̄a morēa da una pet̄k̄ed̄č̄a zagranicāa Kardor, Murmansk da L̄eņingrad p̄r̄.

L̄ьska v̄er lun̄v̄ьv̄ juk̄adjas̄yn ьььd̄ prostranstvojas̄yn v̄er̄ьš̄ v̄r̄ad̄ama-nin. Tani vizmu uzal̄on̄ь da k̄az̄on̄ь k̄az̄ьd̄ klimat̄yn v̄ьd̄m̄ьn̄ь verm̄ьš̄ k̄az̄ajas: id, šu, savdi, z̄er da muk̄ad. N̄esta un̄z̄k̄ mujas̄ьs sora v̄er oblašt̄yn. V̄er

polosa rʔbʔvʔvʔ jukədʔn, kəni unʔʔk uʔənb osadokjas, kəzənb una s a v d i. Sabdilən siʔs munə kʔz sʔrʔo mijan ʔek-ʔtʔlʔnəj fabrikajasə da una petkədʔə zagranicaə. Vər polosəbn bur pəskəʔinajas juʔa dolinajasbn ʔetənb verməm, paʔkədnb skəʔtʔvizəm da nunʔ j ə l a o v m ə s.

ʔesoʔtep zona da torja-nin ʔtepʔnəj zona vʔna ʔəd mu-ʔinnmən—loənb Sojuzlən glavʔnəj ʔaʔ vʔdʔtaninjasən. Sonʔd klʔimat radi tani poʔə kəznb cennəjʔʔk ʔaʔ—s a v d i.

SSSR rʔbʔvʔvʔ jukənbʔn ʔədmua ʔtepʔjas dorvʔvʔ gərəma, kʔtʔə kəʔʔə sovdi.

Tani kəzənb siʔz-zə i texniʔeskəj kulturajas—saxaʔnəj ʔvekla, pədsolnux da tabak, zavoditənb kəznb xlopok.

Asʔvʔvʔvʔlənə klʔimatʔs kosʔʔk, Zavolʔskəj ʔtepʔjasbn ov-lyvlə zasuxa, kod i vosta urozajsə. Tani eməʔ-na vʔvti paʔ- kʔd mestajas, gərtəm ʔtepʔjas, kodjasən pəʔzujʔcənb pəskə- ʔina pʔdʔdi. Kazakstansa ʔtepʔjas nəsta-na kosʔʔkəʔ, najə jaj vʔlə skəʔt vizəmlən osnovʔnəj rajonjas.

Lunvʔvʔlənə kos Kazakskəj ʔtepʔjas vuzənb Srednej Azi- ja pustʔnəjasə. Seni vizmu ovməs poʔə nuədnb səmbʔn is- kusstvenʔnəj orosenə nuədəmən. Va pərtə kuləm pustʔnəsə zorizalan oazisə. Səvetskəj vʔlaʔt dʔrʔi vəʔəm ʔʔd oroʔi- telʔnəj sooruzenʔnəjas jona ʔʔdədisnb Srednej Azijaʔs vasə- dəm mulʔʔ pləseadʔə. ʔar goʔəm vəʔna poʔə kəznb tani xlopok da mukəd lunvʔvʔsa vʔdməgjas: ris, fruktoʔvəj puʔjas da vinograd.

Sojuzsa podtropiceskəj jukənjəsbn medʔsasə vədītənb fruktoʔvəj puʔjas: pəʔʔikjas, avrikosjas, bur sort javləgjas da gruzajas, vinograd, a Kavkaz medʔa sonʔd pəʔəsbn, Ba- tum dorʔn, veʔig apəʔʔinjas da mandarinjas. Tani-zə pʔr jonʔʔka i jonʔʔka pəʔkalə ʔaj da xlopok vədītəm.

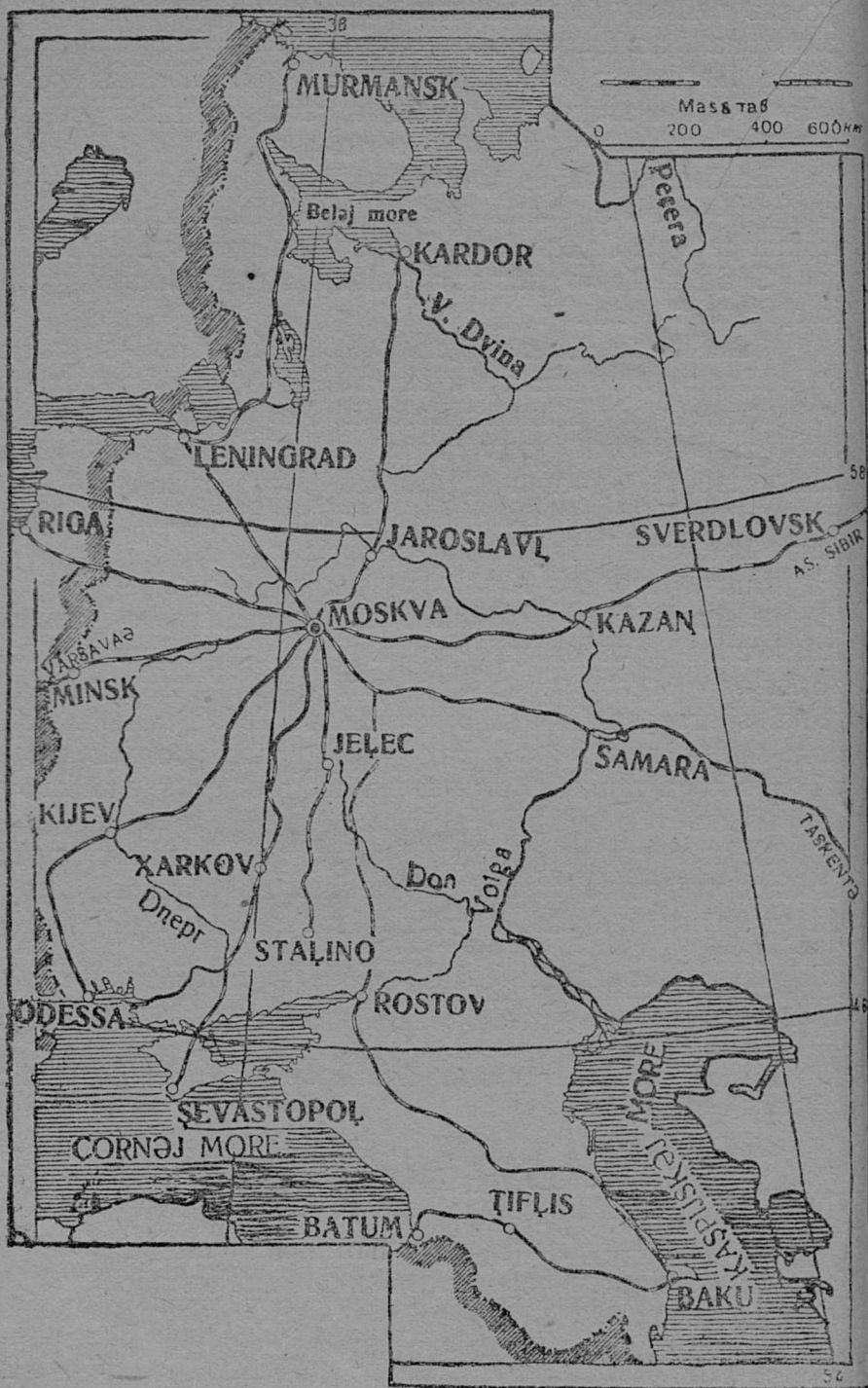
Upraznənnəjas. Paʔʔnb konturnəj karta vʔlə ʔerpəʔjasən, kəni, kueəm ʔikas ovməslən nuədʔə.

Boʔtʔnb tədʔvʔlə, ovməslən kueəm otraʔl nuədʔə SSSP-sa vʔd prirodnəj zonəbn.

4. SSSR-lən transport.

Transport—tədʔana jukəd narodnəj ovməsbn; transport- təg oz vermʔ pravilʔnəja izavnʔb niəʔi predprijattə, niəʔi ju- kəd stranalən.

Kərttəj ʔet Sojuz raznəj jukənjəsbn avu ətkod. Kəni vəli vazən promʔʔlennoʔt, səmbʔn seni i strəit-

Moskovskoj kərttuj uzel.

изнь кэрттуйяс. Медвазнэј кэрттуй узелэм пыр вэвли Моск-
ва. Сеşан, кыз центршан, кэрттуйяс паşкалэнь вьдлаэ. Суга
стрэйтэма кэрттуйяс Украинаын Донбасскэд. Но зев еа
кэрттуй Союз мукэд јукэњасын. Помтэиņ Шивьрлэи сэмьи
эти кэрттуй виз—Великэј Шивьрскэј туй, коди мунэ Ши-
вьр луньвун јукэиэдьс Владивостокэз. Эти кэрттуй виз кэрталэ
Союз Јевропейскэј јукэиэсэ Srednej Azijакэд.

Сэвetskэј стрэйтэство тэдцьмэи-иин паşкэдис кэрттуй şet.
Стрэйтэма ьзьд кэрттуй, коди кэрталис Шивьр Srednej Azija-
кэд да şetэ паль вермэм vezлаşнь ашаньс тэварјасын. Тажэ
—Туркестано-Шивьрскэј кэрттуй, коди суşэ Турк-
шивэи.

Стрэйтэ ьзьд кэрттуй Донбассан Москвасэ. Сијэ
şetas колана јитэд Москковскэј промьслэиной рајонь вьвти
тэдцьана изсом ваşşејнкэд. Стрэйтэма уна кэрттуйяс торја
punktјас коштэи.

Кэрттуйјаскэд еэ вьвти тэдцьанаэş и ва туйјас. Ва
вьвти груз повлэдлэм сувтэ донтэмьк, кэрттуй şerti. Соју-
зын уна местијасын, кэи абу кэрттуйяс, ва туйјасыс эти вет-
ланинјас.

Медтэдцьана ва туйэи RSFSR-ын лоэ Volга ју.

Volгаэд кьлэдэнь вэр, катэнь нан, Каспийьş şери, Ба-
куьş да Groznэјьş нефт.

Гоээмьи Volга јамэ, јона коşмэ, лоэнь јаркьд инјас,
кодјас месайтцьэнь sudoxodstvolь.

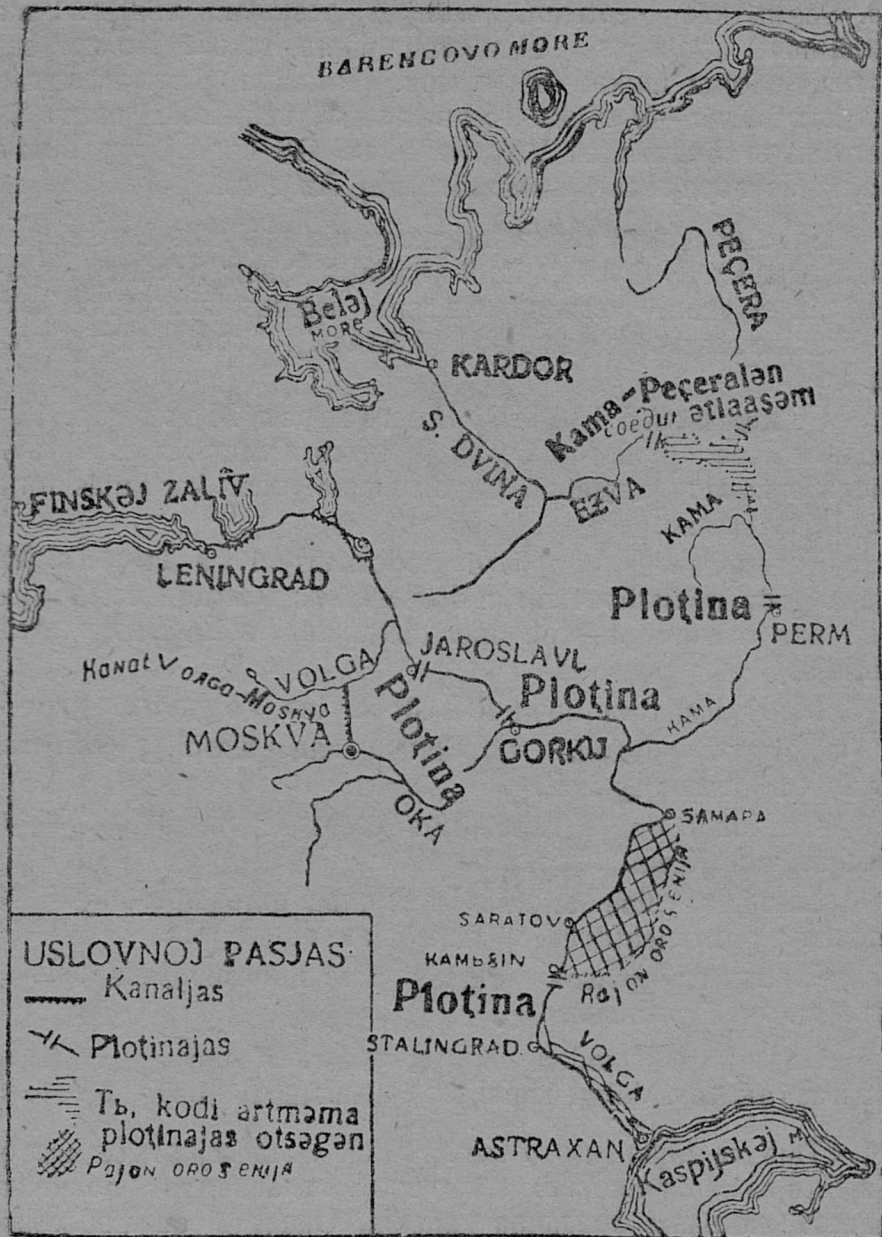
Лэşэдэма план стрэйтэнь некьмьи гьрьş plotинажас да
мосенэј гидроелектрицьескэј станицияјас Volга вьлэ.

Plotинажас leptасын Volгаьş васэ и бурмэдасын usлови-
јэсэ сь вьвти ветльиьс.

Ју туйјас бурмэдэи могьş, цузэдэи могьş, вэчалэнь
каналјас. Siz, Volга каналјасын этлаалэма Baltijsкэј moreкэд.

Тажэ ва туйьс суşэ Маринскэј воднэј şиşтемаэи.
Тажэ туйьс Volгаьş kezэ сијэ voz şeksнаэ, мунэ некьмьи
јујасэд, кодјасыс этлаалэма каналэи, Онезскэј да Ladozскэј
тјјас пыр да Neва јуэд Финскэј залівэ.

Zavoditцьэнь изјас Kamaэс Peşerакэд да Şever-
нэј Dvinакэд этлаалэм могьş. Некьмьи plotина Kama,
Peşera да Şeverнэј Dvina ју vozјас вьльи вэчаснь ьзьд
тэ, код вьвти sudнојас pondасын эти јуьş пырнь мэд јуэ.

Бзѣд Волгалѣн карта.

Munə-nin Volga—Moskva kanal strəitəm. Sijə vəčas zənbə tuj Moskva juls Volga jlə da vəčas Moskva jusə vaznə j tu portən.

Stav tajə uzjasə burmədasnə Volga vblə sudoxodstvosə da vəčasnə siz sušan „Bzə d Volga“.

Məd vaznə j va tuj—Dnepr ju. Sə vblən vazəšan vəlīnə sudoxodstvolə bzə d pəkədən nizej tečenneas porogjas. Dneprovskə j elektrostancijalən plotīnabə leptis vasə. Porogjas p̄risnə va ulə, Dnepr stavnas loi sudoxodnə jən.

Morskə j tu jjas SSSR-lə kolanaəš mukəd gosudarstvojaskəd voləšəm vblə.

Sojuzlən mukəd gosudarstvojaskəd vuzašəm munə morskə j portjas p̄r. Medvaznə j morejasə ta vokšan—Baltijskə j da Čornə j. Baltijskə j more vblən Leningrad port, medvaznə j port Səvetskə j Sojuzlən. Čornə j more vblən portə və j kasjas—O dessa, Novoroššijsk, Batum. Velikə j okeanə petaninən loə Vladivostok port Japonskə j more vblən.

Vojvə v oz̄rlunjas bura ispolzujtə m̄n da mukəd gosudarstvosə sijə oz̄rlunjassə petkədə m̄n v̄vti tədčana Vojvə v morskə j tuj, kodī munə Vojvə v Polarnə j moreti SSSR vojvə v beregjas pələn. Medtədčana vojvə v portjasən loə n̄ Murmansk, Kardor, Igarka.

Uprazneņņə jas. Koršnə stav kərttujjas da va tujjas geografičeskə j karta vblə da pasj̄nə najəs konturnə j karta vblən.

Kitnə tədvlad tani n̄imtəm stav kərttujjassə da va tujjassə, eə n̄abə raspolozeņņəsə karta vblən.

IV. SSSR-lən POŁIŤIČESKƏJ OBZOR.

1. SSSR-sa narodjas.

Sojuz vıvıti gırbıš prostranstvojasıbn olənb 165 mln. gə-gər mort. Jəz ıbd šertıbs SSSR mukəd gosudarstvojas kos-tıbn sulalə kojməd mestəbn.

SSSR-ıbn olıšjasıbs aslanıbs nacionalnəj sostav šertıbs zev una pələs. Səvet Sojuzıbn olənb 150-ıbs unıbk raznəj šikas šornıja jəz. Najə əta-mədəšıbs torjalənb aslanıbs šornıən, ovməs nognas da olasnognas.

Car dırji roçjas vəlinıb vızdalıbš (gospodst-vujtıbš) nacionalnoštən. Roç burzuazıja da roç pomes-ekıjas pıbš vəli puktalənb stav çinovnikjassə, kodjas veškəd-lisnıb mukəd pələs narodjasən. Roç kıv vəli kıvjən stav pravıtelstvennəj uçrezdenıjasıbn. Školajasıbn çelədəs velədısınb səmıbn roç kıvjən.

Unıbk nacionalnoštjaslən ez vəv aslanıbs gizəd, aslanıbs azbuka.

Medıbn ılədlınb uvırtəm narodnoštjassə vermašəmıbs najə glavnəj vragkəd — samoderzavıjəkəd, carskəj pravı-telstvo ušədlıs əti nacionalnoštı sə məd vılə. Sıjə zilıs najəs ləgədnıb əta mədəskəd, vəçavlıs jevrej-skəj pogromjas. Ləgədan politıkanas vostıvlıs əruzjəa koşəz armjanaəs tatarajaskəd Kavkazıbn. Pravatəm oləm, uv-ırtəm, xısniçeskəja eksploatırujtəm vəjedənb vəli mukəd nacionalnoštı uzalıb vojtıbəs gəlməmə, nalən ovməs kışšə-mə, vıdsə narodnoštjas jıvməmə (kuləmə-vıbımə).

Oktabrsə revolucıja mezdis Rošsıjıabš stav narodjassə da vəçıs najəs ravnopravnəj çlenja-sən səvetskəj socialıštıçeskəj respublıkajəs Sojuzıbn.

Səvet vlašı dırji vərə koləm as šornıa jəzlən oləmıbs vezšıbs vızvıjənbıbs.

Ədjə kıptə Sojuz okrainajasıbn promıbslən-nošt da as šornıa jəz suvtənb Sojuzıbn socialıštıçes-kəj ovməs strəıtıbšjas radə. Nekulıturnəj koçevəj na-

rodjas ovmədəčənʹ pʹr oləm vʹlə vʹl promyšlennəj centrjas gəgər. Vezsə nalən olasnogʹs, əvʹčajjasʹs, oləmʹs.

Unzʹk vərə koləm as šornja jəzlən em-ŋin aslanʹs gramota pišmennošt, em aslanʹs skolasjas, vuzjas, velədənʹ seni najə as kʹv vʹlʹn.

Siz, səvet vʹlastlən pravilnəj nacionalnəj politika nuədəm vəsna una, vazən vərə koləm, narodjas kʹrtənʹ kultura vokšan, ekonomika vokšan.

Upraznenəjə. Vizədlʹnʹ karta vʹlʹs da kutnʹ tədʹvʹlad, kəni olənʹ SSSR-ʹn torja narodjas.

2. Səvetskəj socialištičeskəj respublikajaslən Sojuz.

Əta mədʹsʹlʹnʹ rodstvennəj SSSR-sa narodjas ətuvčisnʹ šizim səvetskəj socialištičeskəj respublikajasə:

Rošijskəj səvetskəj federativnəj socialištičeskəj respublikasə — RSFSR,

Ukrainskəj səvetskəj socialištičeskəj respublikasə — USSR,

Belorusskəj səvetskəj socialištičeskəj respublikasə — BSSR,

Zakavkazkəj səvetskəj federativnəj socialištičeskəj respublikasə — ZSFSR,

Turkmenskəj SSR,

Uzbečeskəj SSR,

Tadziksəj SSR.

A stav tajə respublikajasʹs ətuvčisnʹ əti vratskəj səvetskəj socialištičeskəj respublikajas Sojuzə — SSSR-ə.

Səvetskəj socialištičeskəj respublikajaslən Sojuz — dobrovolnəj, stav šornja uzalʹs jəzlən, sojuz, kodjas olənʹ bʹvsəj carskəj Rošijən.

Ukrainskəj səvetskəj socialištičeskəj respublika kujlə rʹtʹv-lunʹvʹlʹnʹ Sojuz jukədʹn, Rumʹnija da Polsa granica dorʹn. Lunʹvʹvʹšan sijə inmə Čornəj da Azovskəj morejasə. Ukrainalən stolica — Xarkov.

Belorusskəj SSR kujlə Sojuz rʹtʹvʹvʹlʹnʹ Polsasə granica dorʹn. Stolica — Minsk.

Zakavkazskəj səvetskəj federativnəj socialištičeskəj respublika kujlə lunʹvʹvtən Kavkazskəj gərajəšan Čornəj da Kaspijskəj morejas kostʹn. Sijə lunʹvʹvʹšan granicitə Turcijakəd da Peršijakəd. Našelenəʹs ZSFSR-ʹn

RSFSR jukšə so kueəm oblaštjas da krajjas vьlə:

Leņingradskəj oblašt, Zapadnəj oblašt, Moskovskəj oblašt, Ivanovskəj oblašt, Severo-kavkazskəj kraj, Čentralno-Černozomnəj oblašt, Uralskəj oblašt, Gorkovskəj kraj, Dalnevostočnəj kraj, Zapadno-sivьrskəj kraj, Vostočno-sivьrskəj kraj, Ševernəj kraj, Srednevolzskəj kraj, Niznevolskəj kraj.

Uprazneņđjas. Kutнь tədvyad, kueəm sojuznəj respublikajas рьгəнь SSSR-ə da kən pajə kujləнь. Koršнь karta vьlьš stav avtonomnəj respublikajassə, kodjas рьгəнь RSFSR-ə.

4. Kьzi paškələma našeleņđəbьs SSSR-ьn.

Našeleņđələn əkьdlun. SSSR-sa stav mestajasas avu ətkoda ovməđcəmaəš jəzьb. Əkьdzьka ovməđcəmaəš sijə Sojuz jukənjəsə, kəni bьrзьka kьptəma ovməs, suam Moskovskəj oblašt. Sočьka ovməđcəmaəš Šivьrə da Sredneaziatskəj Sojuz jukənə. Зик eə šelitcəmaəš Sojuz vojvьv okrainəьn, kəni 1 mort vьlə voə 10 kv. km.

Tazikən mi adzam, мьi SSSR-lən vьvti гьrьš prostranstvosjəbь eə jəza, setcə eə šelitcəmaəš.

Bərja vojəsə munə təđcəna vezšəmjəs jəz šelitcəмьn. Okrainajaslən ovməs kьptəмьb kьskə ovməđcəм vьlə jəzəs vojvьv oblaštjasə, Dalnəj vostokə da Srednəj Azijə.

Jəz lьd sodəm. Səvetskəj Sojuzьn voьš-voə jəz lьbьs sodə: bьd vo sodə 3 mln. gəgər mort.

Jəz lьd sodəмьb əni SSSR-ьn təđcəмəп bьdis revolucijəz jəz lьd sodəm šerti. Səvetskəj Sojuzьn əni čini kuləм lьbьs. Tajə; dert, petkədlə sijəs, мьj uzalьš jəzlən Səvetskəj Sojuzьn olannogьb bьrmis carskəj Rošsijəьn šerti.

Karsa da šiktса našeleņđə. Karsa jəz lьbьs SSSR-ьn loə 21% stav našeleņđəšьb, a šiktса — 79%.

No zev ədjə sodə karsa jəzlən lьbьs. Torja-ņin ədjə vьdməнь vьl promьslennəj centrjas, kьz Stəlingrad, Čeləvinsk, Donbassьn karjas. Medvərja vit voə nalən jəz lьbьs sodi kьk pəv.

Ədjə siz-zə vьdməнь sojuznəj respublikajaslən stolicajas: Moskva, Xarkov, Minsk, Tiflis, Taskent. Bьdməнь vьl karjas, kəni lьdđьšəнь jəz lьbьs das da šo šursjasəп: Magnitogorsk, Stəlinsk, Bовriki, Berezņiki

Роҗарнэҗ кые сайып тьртэм җелитьтэм местажасын вьд-
миснь вьл каржас: Хивиногорск, Мурманск, Igarka.

SSSR-ын пролетариатлэн содэм. Промьсленнош вьд-
мэмкэд еэе саветскэҗ Сојузын Содэ и ровоҗэҗ класслэн льдыс.
Сэмын кык воэн (1930 — 1931) ровоҗэҗ да слузасеҗ жэ-
лэн льдыс соди 2 млн. морт.

V. MIRLƏN KARTA.

1. Kapitalişticeskəj stranajas.

SSSR kьnzi muşar vьььn una mukəd stranajas.

No səməьn SSSR-ьn vlašтьs rovoçəj klass da uz alьş kreştana kiьn. Səməьn SSSR-ьn strəitçə so cialişticeskəj ovməs. Stav mukəd stranajasъs kəzainaləнь kapitalistjas da pomeseikjas.

Na kiьn gosudarstvennəj vlašt, unzьk muьş, stav fabrik-zavodьş.

Rovoçəj klass da uzalьş kreştana kapitalist stranajasьn uzaləнь kapitalistjas da pomeseikjas vьə.

Kapitalistjas da pomeseikjas eksploatirujtəнь najəs ozьt-məçəm rađi.

Ьздь варьşjas bərşa vətlьşigəьn kapitalistjas korşəнь pьr vьl da vьl mestajas aşşьньs təvarjassə vuzavнь, nəvнь don-təm sьrjo da dontəm rovoçəj vьn. Vьna kapitalişticeskəj gosudarstvojas ta mogьş boştisнь as kias ozьt, no dorjьşнь vermьtəm stranajasəs da na vəsna askostanьş pьr vojujtəнь. Kapitalistjasəьn seeəm zahvařitəm stranajasьş suşəнь kolonijajasəьn.

Bərja vojasa kapitalişticeskəj stranajasьn ьздь xožajstvennəj krizis. Promьşlennost da vizmu ovməs tajə gosudarstvojasas uşəнь.

Stav kapitalişticeskəj stranajasьn rovoçəj klass kommunist partija veşkədləm ulьn nuədə çorьd tьş kapitalistjaskəd, pomeseikjaskəd da najə pravitelstvokəd.

Nuədşaləнь zavastovkajas, „golodnəj poxodjas“. Una stranajasьn kьrtьvləнь voorozonnəj tьşjas policijakəd da vojşkajaskəd, ovləнь kreştanaləьn kьrəpəçьləmjas.

SASS, Anglija, Francija, Italija, Germanija, Gollandija, Belgija, Japonija—so glavnəj kapitalişticeskəj stranajasьş. Najə stavньş, Germanija kьnzi, vlədejтəнь kolonijajasəьn. Germanijalьş kolonijajassə vəli mьrdəmə imperialişticeskəj vojna dьrji.

Uprazņennājas. Koršņ tajā stranajassā karta vьlьš.

Pasjьņ najās konturnāj karta vьlā.

Koršņ geografīceskāj karta vьlьš da pasjьņ konturnāj karta vьlā stolicajas: Ševēroamerikanskāj soediņonnāj statjaslьš—Vashington, Anglijalьš—London, Francijalьš—Pariz, Belgijalьš—Brussel, Germanijalьš—Berlin. Golandijalьš—Amsterdam, Itālijalьš—Rim, Japonijalьš—Tokio.

2. Kolonijalēj stranajas.

Мьј вәцәнъ капиталістјас колонијалнēj stranajasas.

Vit kvajtād jukәнъs mušarьslән kapitalistjas vīašt ulьn. Jon kapitalištīceskāj gosudarstvojas voštisņ as kipodulā ьli ozьr mujas Afrikaьš, Amerikaьš, Avstralijalьš, Azijalьš. Nalь ez vāv šakьd voštņ tajā mujassā, seni olisņь raznāj otstalāj jәz-da.

Stav voštām mujassā kapitalistjas javitisņ aslanьs kolonijajasән. Kapitalistjas na vьlьn tьr kәzainjas.

Najā vuzavlәнъ setčә asьšņs tәvarjasņsā ьzd varьsән. As kolāmlun šertībs najā vәdičәнъ tajā stranajasas stav prirodnāj ozьrlunnas. Najā xiseņiceskāja gravitәнъ da nuәнъ aslьņs sьrjo, rәzәritәнъ setčәs olьšjassā da voštәнъ nalьs mujas, eaktәнъ as vьlanьs izavņь.

Kapitalištīceskāj gosudarstvojasән voštām mujasьs unzьkьs kujlәнъ podtropičeskāj līvā tropičeskāj pojasьn.

Seni zar da una mestalьn vasād klīmat, a ta vәsna vьv-ti ozьrәš vьdmәgjasән. Tani vьdmәнъ mortlь kolana zev una vьdmәgjas—kaučukәvāj, ru, xinnāj ru, xlevnāj ru, kokosәvāj rolma, saxarnāj trostņik, vananь. Ozьr urozajjas šetәнъ kofe, kakao, ris, kaučuk plantacijajas. Unalalьn em mortlь kolana murьesa ozьrlunjas,—ezьš, ьrgән, ozьš gudajas da zarņi.

So kueam prirodnāj ozьrlunjas gravitәнъ da nuәнъ aslьņs kolonijalēj stranajasьs kapitalistjas.

Кьзи оләнъ изальš jәz kolonijalēj stranajasьn.

Una pālēs jәz olәнъ kolonijalēj stranajasьn. Med una lьdaәš na riьš—negrjas, indusjas, malajecjas, indejecjas.

Šakьd olәмъs kolonijalēj stranajasьn olьšjaslән.

Узавнь а̀ткази́тцəмьс ипъькьсə пу̀кшəдəнь турмə. Не-
бьд əсвкəш пəйтəнь. Եəкьдə пəйтəнь плетјасəн куvtəзьс.
Торјə-пін шəкьд олəмьс африкаса нєгрјаслən.

Војска оtsəгəн зон шиктјасьс јəзсə мьрдəн
пунь кəрттуј да сошсəннəј тујјас вьлə узавнь.
Сєни Եəкьдə узалəнь коскəзьс ва нуьп. Став узјасьс пунд-
шəнь пəсти куs киəн. Постројка вьлə мəтєриалјассə нєгрјас
вəјалəнь ас вьланьс.

Капиталистјасьдлє нєгрьд масина доршьс вьгəднəјьк.
Мєд рондас узавнь масина, колə визнь ломтас. Нєгрјас зə-
узалəнь пəсти допвоштəг. Бензиньс—донə, а бананјас,
нєгрјаслən шəјан, зик дарəвəј.

Хисєникјас ног капиталистјас гравитəнь при-
роднəј озьрлунсə колонијасьс, сиз-зə пəјə вь-
гəдəнь і говоцəј вьп.

Шурсјасəн кулəнь нєгрјас да мукəд ольшјас колониал-
нəј странасьп шəкьд узјасьс кауцукəвəј вəјјасьп, тујјас
стрəитигəн, плантацијас вьп, кулəнь шурсјасəн вузан вишəм-
јасьс. 17 шурс нєгр кули сəмьп əти кəрттуј стрəитигəн фран-
цијасə колонијасьп Африкьп.

Но узальс јəз колонијасьп кьрəдцəнь-пін тьс вьлə
пəјјасəс пəртицьс капиталистјаскəд. Колонијасьп кьртə
револуцијə дор мунəм. Рьг шмєлзька да организован-
нəзька коммунист партијə вєшкəдлəм ульп сувтə-
нь колонијасьп узальс јəз капиталистјась
паньд.

3. Полуколониалнəј странас.

Էмəш мушар вьп і сєєəм странас, кодјас льдцьшəнь
самостоятєлнəјəп, но звьл вьлас пəјə јон капиталисти-
цєскəј государствојас кипод ульп.

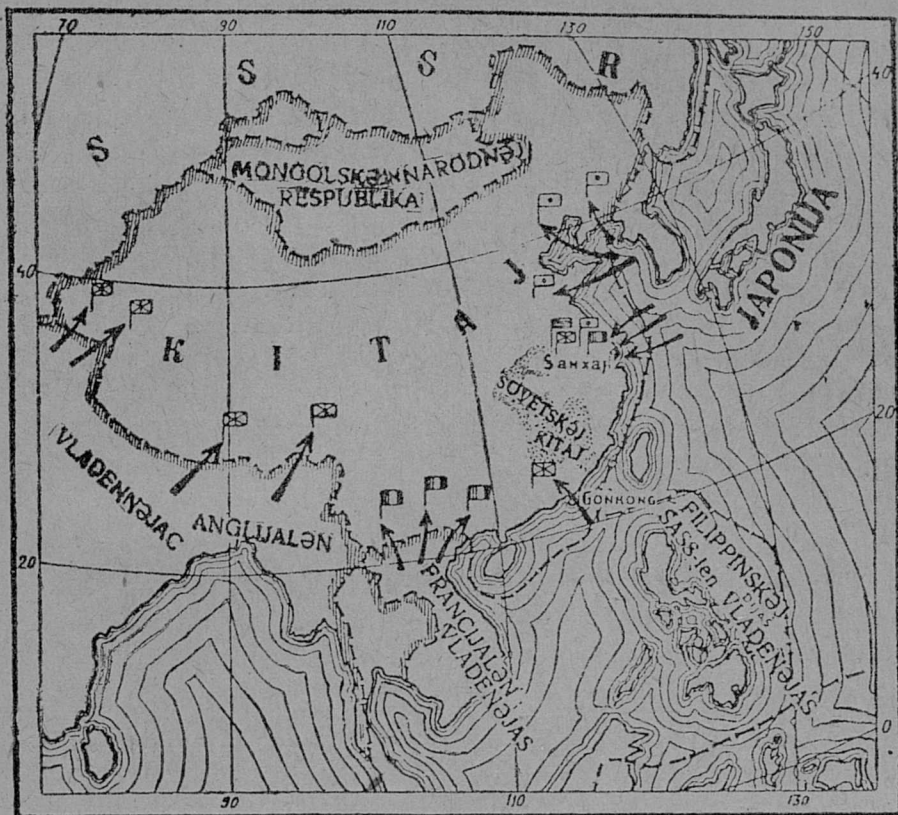
Тəјə—полуколониалнəј странас.

Мєдъьд полуколониалнəј страна—сјə сука јəзəн ов-
мəдцəм Китəј.

Китəј кујлə Азијə асвьлунвьп, подтropicєскəј ројасьп.
Соньд вəсəд климат да вур вьпə мушін шетəнь озьр урoзəј-
јас. Сєни мєдшə вəдитəнь цəј, рис, да хлорок.

Сјə му рьєкьп кујлəнь вьтї гьгьс озьрлунјас. Тəни

Karta jon kapitališticeskaj gosudarstvojasen Kitaj zahvatitem jlyb. zev gnyb zalezjas izsomlen, kart da bygen rudajaslən, neft-lən da mukəd murjesa ozylunjaslən.

Vazysan-nin Kitaj kyskis as dinas kapitalistjasəs raznəj stranajasəb. Prirodnəj ozylun Kitajlən vermis nalə ņetnə una pələs syjo promyslennoštə. Una miļlon ləda oləb jəzəb vermisen ləpə dontəm rovočəj vnybn da naləb una təvarjas-sə pəvašysjasən.

Koləm nem zavoditčəmšan Kitajə sbyčisnə kapitalist-jas Anglijaəb, Amerikaəb, Japonijaəb, Francijaəb.

Najə vajisnə tatčə asynəb təvarjassə. Najə pondisnə tanı pəvavnə mujas, straitnə saxtajas, rudnikjas, zavodjas.

Taz najə vočasən voštisnə as kias stav prirodnəj ozyl-lunsə, Kitajlyb stav promyslennoštə.

Vooruzitčəm inostrannəj vojskajas das ņursjasən sula-ləpə vaznəjzək promyslennoj centjasas, Kitajyn inostrannəj kapitalistjasəs vizəm moğəb. Morejasyn da Kitaj portjasyn pə

dašəş vojennəj flotjas Anglijalən, Francijalən, Japonijalən da Sojedinonnəj statjaslən.

Bəđ taje gosudarstvo zilə Kitajsə vəşnə as kolonijaən. Torja-ñin goršaşə Japonija. Sijə mərđdis Kitajləş Mančzurija da nuədə vojna Vojvəv Kitajəñ.

Şəkəđ oləm una millon ləda kitajsə uzaləş jəzlən, kodjasəs partitənə as da inostrannəj kapitalistjas.

Korəşjas vėjəz vostəm da jona dəziməm kitajsə rovoçəjjas pondisnə nuədñ revolucionnəj təs. Ni ləjləmjas, ni pətkajas oz vermənə kutnə najəs zavoditəm təs nuədəmš.

Bəđđ gəən paşkalə revolucionnəj dvizennə Kitajəñ. Taje təskəsmunə kitajsə kommunist partija vəşkədləm ulən. SSSR-ləş primer voštəmən, una rajonəñ verməş rovoçəjjas ləşədisnə səvet vlaš.

4. Şeveroamerikanskəj sojedinonnəj statjas.

Şeveroamerikanskəj sojedinonnəj statjas (SASS) kujlənə Vojvəv Amerika centralnəj dalunvəv jukəđñ.

Prirodnəj ozərlun SASS-lən.

Umerenno-sonəđ klīmat da vətī gərəş vəna mu pləsəəđjas SASS-as, zar da vasəd klīmat da vəna mujəs kolonijajəsñ şetənə rozanlun SASS vladənnəjasəñ una kəznə stav vaznəjək kulturnəj vėdməgjas.

Izsom, neft, kərt da məkəd pələznəj murəsa ozərlun zaləzjas şetənəjon poduv SASS prəmšlənnoštə.

Murəsa ozərlunjas şerti SASS medozər kapitalişticeskəj stranajas kostəñ.

Məj proizvoditənə SASS-əñ.

Sojedinonnəj statjasəñ prəmšlənnoštəs zev vəşñ.

Promšlənnošt paşkaləm-kəptəm şerti Sojedinonnəj statjas sulalənə voznə stav məkəd stranajasəş miras.

SASS—pervoj strana masinajas vāčam šerti da mukəd metalliķeskāj uzdeļļajas šerti.

Vьльнəш tani promьslennošlən i mukəd otrasļjas. Abu ulьn i vizmu ovməs vədītəm. Sojedinonnəj statjasьn vədītəнь stav vaznəjzьk ņanjas, gradvьpuktasjas da uimerennəj rojasьn vьdmьš plodjas. Lunvьльn, SASS medsonьd jukədn, vədītəнь: xlopok, tabak, ris, saxarnəj trošņik, a kolonijajasьn, tropiķeskāj rojassa dijas vьльn, nəsta vədītəнь kofe, kakao, vananь.

SASS-ьn ekonomiķeskāj krizis.

Sojedinonnəj statjas—promьslennošт кьралəm šerti da vizmu ovməs šerti medvozza strana miras.

No oz lo veškdən dumajtnь, мьj promьslennošт da vizmu ovməs SASS-ьn minəнь vura.

Siz-zə, кьz i mukəd kapitalist stranajasьn, Sojedinonnəj statjasьn—ekonomiķeskāj krizis.

Lьdtəm-eəttəm təvar lezisнь kapitalistjas varьš vəřa vətļšəm vəsna ģņok vьlə.

Təvarьš loəma vьvti una, a ņəvьšjasьš oz tьrmьнь.

Sojedinonnəj statjasьn uzalьš jəzlən abu sьmda šəmtьš, мьjda kolə, medьm ņəvнь aslьš kolana təvar.

Zagraniķnəj ģņokjasьn təvarьš vəli vaz vəčəmtьš-na vьvti una.

Promьslennošт una jukədn izьš suvtis.

Pondis ģinnь proizvodstvo. Pondisнь turkьšнь fabrikajas da zavodjas.

Millon lьda rovočəjjas kolinь iztəməš da eьgjaləнь.

Мьj da кьтчə SASS petkədəнь.

Səmtьn kueəmkə jukəd stav vəčəm təvarьšš kolə SASS-ьn—ņəvəнь setčəs olьšjas. Una təvar petkədčə SASS-sa kapitalistjasən vuzəs vьlə raznəj stranajasə. Petkədčəнь medšasə: masinajas, avtomobiljas, metalliķeskāj izdeļļajas, neftannəj prəduktjas, šitec, xlopok, ņaņ da jaj prəduktajas.

Mirovəj karta vyləš tɔdalə, kueəm ləšɔda pukalə SASS mukəd stranajaskəd voləšləm vylas.

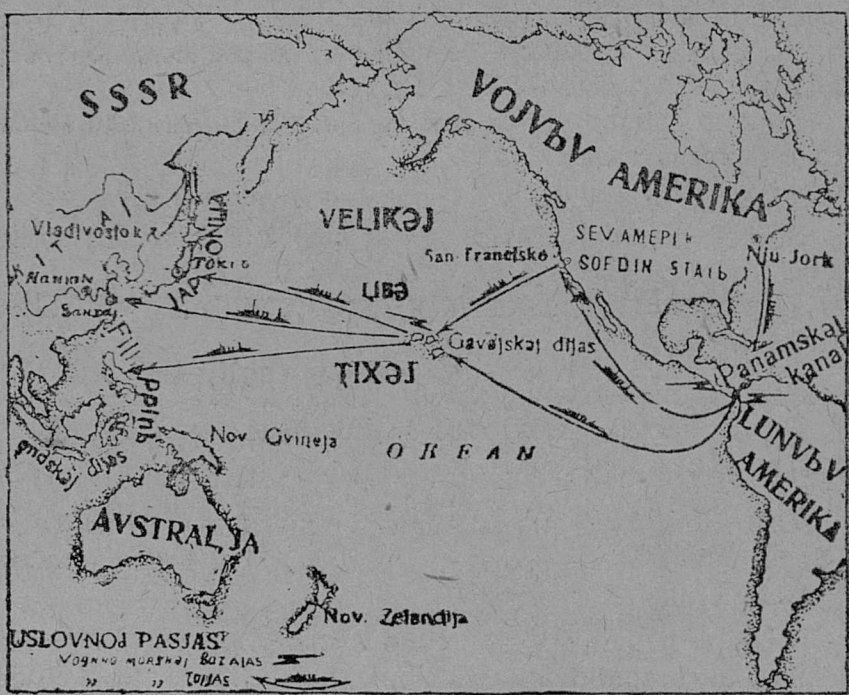
Kɔk stranašan—asvuvvəšan da rutvuvvəšan—Sojedinonəj statjas mɔškɔšəp okeanjasən (kueəmjasən?).

Tajə okeanjas pɔr Sojedinonəj statjaslɔ voššə morskəj tuj stav stranajasas miras.

Vojvɔv da Lunvɔv Amerikajas kostɔn kodjəma Panamskəj kanal, kod i jona çintə tujšə Atlantičeskəj okeanšan Velikəj okeanə.

SASS-ɔn glavnəj portjasɔs—Nju-Jork, Atlantičeskəj okean bereg dorɔn da San-Francisko—Velikəj okean bereg dorɔn.

Vaznəjzɔk vojenno-morskəj tujjas SASS-lən.

Vojenno-morskəj tujjas SASS-lən.

Mukəd morskəj tujjas təɔçanaəš avu sətɔn vuzašətɔm. Najə təɔçanaəš i vojennej vokšan. Suam, ta vokšan vɔvɔtɔ

эдçана Панамскэј канал. Сь пыг Сојединоннэј стат-
јас вермаснэ эдјэ, сьвѣтнэ војеннэј флотэ Нју-Јоркы Сан-
Францискоэ, ковмас-кэ војуйтнэ Јапоніјакэд.

А Јапоніјакэд војна вермас кьртнэ вьд здук Китэј
вэсна. Панамскэј канал кькнан помас сувтэдэма војеннэј
укреплэннэјас да каналсэ визэ војеннэј ескадра.

Медколана војенно-морскэј туй Сојединоннэј статјас-
лэн—тајэ Нју-Јорк—Панамскэј канал—Сан-Фран-
циско—Гавайскэј діјас—Філіппинскэј діјас—
Китэј.

Гавайскэј діјас вьлэн SASS-лэн војеннэј
ваза. Тајэ діјас вьлэн сіз-зэ кьз і Панамскэј каналнэ,
стрэітэма војенно-морскэј укреплэннэјас. Тан-зэ сулалэ пыг
даçан SASS-лэн војенно-морскэј ескадра.

Упразнэннэјас Тэдмавнэ карта çerti, куеэм параллелјас да
meridianјас костын кујлэ SASS.

Коçнэ карта вьлэ SASS-лэс колонијажасэ: Американ—Ајас-
ка, Порто-Рико ді, Панамскэј каналлэс зонасэ; Велікэј океаннэ—
Гавайскэј да Філіппинскэј діјас.

Тэдмавнэ карта çerti, куеэм климаџескэј ројасјасн кујлэнэ
SASS да налэн колонијажасэ.

Расјьнэ SASS да налэс колонијажасэ контурнэј карта вьлэ.

Расјьнэ контурнэј карта вьлэ војенно-морскэј туйјас SASS-лэс.

5. Англија.

Geografičeskэј položenэ Anglijalэн.

Англија—морскэј страна. Вьд вокçан сіјэс
кьеалэ море. Сіјэкујлэ Веліковританија ді вьлэн.

Војувьçан да гьтвувьçан сіјэ мьşkыçэ Атлантичскэј
океаннэ, асьвувьçан—Војувь мореэн, лувьçан—јукэма
Јевропэс Ламанс пролівэн.

Сьлэн берегјасэс јона вундаçэмаэс да ем una удоб-
нэј вухтајас пароходјаслэ сулалэм вьлэ.

Англија, сьлэн колонијажас да мукэд владеннэјас.

Зев нин вазьçан Англијан вэлі паçкалэма тэргуйтан морскэј
судоходство. Англијскэј куреçјас асланэс каравјас вьлэн плавајт-

lisnъ muşar vьvsa raznъj morejasъd da nuъdisnъ vuzasъm-
dъvasъm med ъli stranajaskъd.

Раньдаşlisnъ-kъ tuj vьlas ozьг mujas dorjьşnъ vermь-
tъm olьşjasъn, kupecъjas bъrşa vъli loktъnъ vojennъj karab-
jas da javitъnъ, mьj tajъ mujasъs Anglijalъn, seşşa kolъnъ
setçъ anglijskъj vojennъj otradjas. Siz Anglijalъn loinъ ko-
lonijajas.

Taeъm nogъn una mu boştъma Anglijaъn muşar vьlьş
raznъj mestajasъş. Gъgъrvoana, mьjla Anglijalъn seeъm una
kolonijajasъs. Anglijalъn kolonijajas da mukъd vladennъjas
boştъnъ 140 pъn ъздъzьk ploсеad Anglija aslas ploсеad şertiъs.

So medtъdçanajasъs kolonijajas piъş: Indija, Juzno-
afrikanskъj sojuz, Avstralija, Novaja Zelandija,
Kanada, Nju-Faundlend, Irlandija.

Upraznenъjas. Korşnъ karta vьlьş, kueъm okeanjas da more-
jas kьealъnъ Anglijaъs.

Tъdmavnъ karta şerti, kueъm paralleljas da meredianjas kos-
tъn sijъ kujlъ.

Korşnъ geograficeskъj karta vьlьş kolonijajas da mukъd vla-
dennъjas Anglijaъş.

Pasъjnъ najъs konturnъj karta vьlъ.

Vizъdlъnъ karta şerti da gizavnъ, kueъm pojasjasъn najъ
kujlъnъ.

Мьj proizvoditъ Anglija.

Izsomlъn ъздъ zalezjas emъş Anglijaъn. Em siz-zъ
kъrt ruda zalezjas. Vьvti una raznъj sьrjo zapasjas şetъnъ
Anglijalъ şlъn unalьda kolonijajas da mukъd vladennъjas.
Anglija—promьşlennъj strana. Promьşlennôşt nuъ-
dъm şerti sijъ munъ Sojedinonnъj statъjas bъrşa.

Anglijaъn perjьşşъ una izsom, a siz-zъ i kъrt ruda. Si-
jъ vъçъ una çugun, kъrt da stal. Paşkalъma masinajas vъçъm
da morskъj sudnojas vъçъm.

Siz-zъ vьlъn sulalъ Anglijaъn tekştilnъj promьş-
lennôşt.

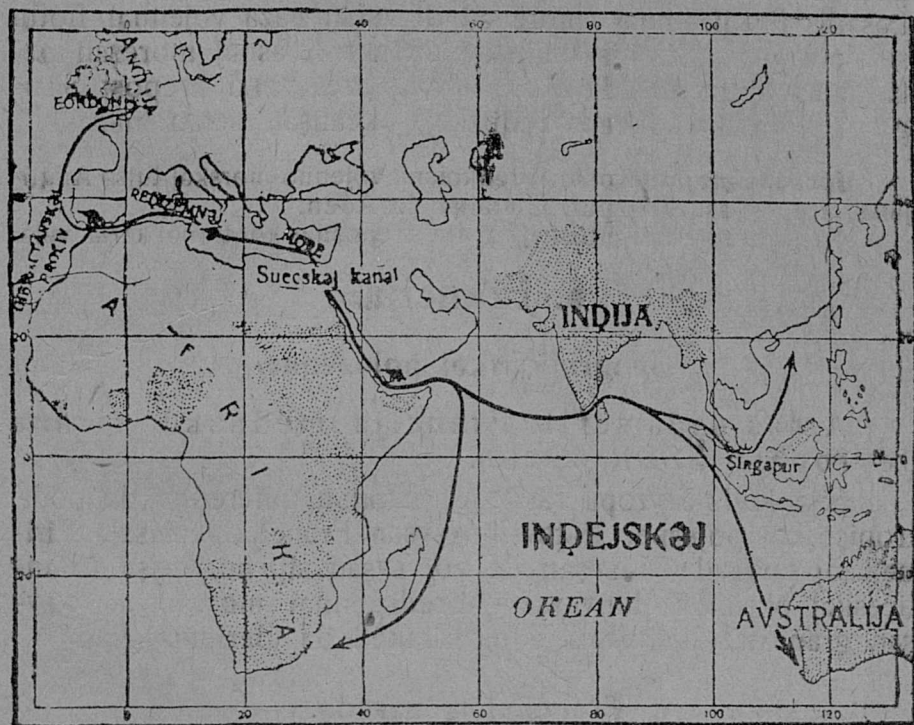
Xlorokъş da wurunъş, kodъs vajъnъ Indijaъş, Avstra-
lijaъş da mukъd vladennъjasъş, anglijskъj tekştilnъj fabrika-
jas vъçъnъ vьdşama şikas vumaznъj da serştannъj
tkanjas.

Stav tajъ vъçъmtorsъ, a siz-zъ i izsomsъ Anglija petkъdъ
as kolonijajasъs da mukъd stranajasъ.

Anglija—promьşlennôşt şerti mъd strana
miras.

Sъmьn Anglijalъn promьşlennôştъs oz kьpav vozъ, a

əni munə zařaznəj křizis. Əti məd bərša kusədavšəni
domnajas, turkšəni predprijattəjas.

Vojenno morskəj tujjas Anglijalən.

Medkolana vojenno-morskəj tuj Anglijalən.

Anglijalən unžk kolonijajasšs da mukəd vladennəja-
šs kujlən Indijskəj okeanš.

Ta vəsna vštı tədčana Anglijalš medmatšsa morskəj
tuj Indijskəj okeanə.

So tajə tujš: proliv Lamans—proliv Gibraltar—
Sredizemnəj more—Suecskəj kanal—Krasnəj
more—Indijskəj okean.

Gəgərvoana, dert, mšj tajə tujš Anglijalš tədčana da
kolana ne səmšn tərgujtəm vokšan, sijə jona tədčana i
politika vokšan.

Sijə kolana anglijskəj kapitalistjasš i sš vokšan, me-
dšm koknidžk veškədlš kolonijajasən, koknidžk kutnš
najəs as kipod ulš da viznš najəs mukəd kapitalištšeskəj
stranajasən mšrdəməš. Medšm stav tajə tujšə ne vostšnš.

Anglija boštis as kias Sredizemnej da Krasnej morejasbš una mestajas. Straitis Gibraltarskej prolivə ryaninbn krepošt Gibraltar da oz lez mədar bereg vblas francuzjasə. Ləšədis Sredizemnej more əti di vbn baza vojennəj flotb sulaləm vlə. Straitis Indijskej okeanə Krasnej morešan petan inbn krepošt Aden da straitə zev bzd krepošt Singapur Velikəj okeanə Indijskej okeanšan petan inbn.

Uprazneņəjas. Koršnb medkolana vojennə-morskəj tujsə Anglijabš, krepoštjas: Singapur, Gibraltar da Aden.

Pasjbn vojennə-morskəj tuj da krepoštjas konturnəj karta vlə.

6. Francija.

Geografičeskəj položenə.

Aslas bzdə šerti Francija medbzbd strana Jevropabn SSSR vəgbn.

Sijə kujlə Jevropa rbtvbn jukəbn, umerennəj da podtropičeskəj rojasbn. Rbtv-lunvbnšan Francija veztasalə Piriņejskəj kəzkəd. Rbtvšan da vojvbnšan sijə mškasšə Atlančeskəj okeanə, lunvbnšan—Sredizemnej moreən, asvbnvbnšan granicaš Italijakəd, Švejcarijakəd da Germanijakəd.

Francijalən priroda.

Prirodnəj uslovijəjas šerti Francijabn rozəvura izavnbn viznu ovməs.

Bzbdzək jukəbn Francijalən—uvtas ravņina—umerennəj, a lunvbn vešig sonbd, bureca vasəd klimat. Mušinjas pəsti stavbs vbnəš—plodorodnəjš.

Neuna oməzək prirodnəj uslovijəjas Francijabn promšlennošt paškəlmə.

Eməš kərt ruda grbš zaļezjas, no avu sudčana izsom da zik avu neft. Tajə kəknansə loə vajnb mukəd stranajasbš.

Мьj proizvoditə Francija.

Imperialištčeskəj vojnaəz Francijalən promšlennošt vəji slav. Vojna vəgbn sijə pondis ədjə kərtbn. Francija mirnəj dogovor šerti boštis Germanijabš mupbesa ozrlunjasən ozbr Elzas-Lotaringija da una zələta. Siz-kə franci-

jaša kapitalistjas ozьrmisнь Germanijasa uzalьš jəzəs gra-
vitəmən.

Kət lomtasьs (izsom da neft) oz tьrmь, tazoləj promьs-
lennoš vojna vərn ədjə kьptis, torja-nin paškali vьdšama
pələs vojennəj snarazennəjas vəčəm.

No vərja vojasə Francijaəs, kьzi i mukəd stranəjasəs,
suis promslennəj krizis. Proizvodstvo pondis zev ədjə
ušнь. Loинь millionjasən uztəm rovočəjjas.

Vizmu ovməs vəditəm Francijaьn sulalə
vьльн. Bur klimat da bur mušin vəsna seni vəditəнь una
šelskoxozajstvennəj vьdməgjas—una šikas naң kulturajas:
sobdi, zər, id, šu, siz-zə—saxarnəj švekla, kartupel.
Torja-nin təčəna seni vinograd, tutəvəjpujas (səvk-
vəditəm vьlə), olivkəvəj da plodovəj pujas vəditəm.

Francijalən kolonijajas.

Francijalən em zev una kolonijajas. Səməн Anglijalən
sь dorьš vladennəjasьs unьzk.

Francijasa kolonijajaslən ploeadьs 22 pəv ьzdьzk Fran-
cijašьs.

Francijalən glavnəj kolonijajasьs so kueəməs: Afrikaьн—
Marokko, Tuņis, Alzir, Ekvatorialnəj Afrika, Ma-
dagaskar; Azijaьн—Indokitajlən jukəп.

Kolonijajas Francijalь šetəнь: xlorok, vurun, kaučuk,
naң, vьdməga vьj, a siz-zə armijalь saldatjasəs.

Francijasa kapitalistjasən kolonijajasas nuədan nartitana
da gravitana politikaьs vajədə dugdьvlytəm kьpədčəmjasə
Marokkoьн da Indokitajьн.

Upraznennəjas. Koršнь karta vьльš Francija.

Koršнь okeanjas da morejas, kodjas mьškəнь Francijaəs, Pi-
renejskəj poluostrov da gosudarstvojas, kodjaskəd sijə ortča.

Pašjнь stavсə tajəs konturnəj karta vьlə.

Koršнь karta vьльš Francijalьš kolonijajasə.

Pašjнь najəs aslanьd konturnəj karta vьlə.

7. Germanija.

Geografičeskəj polozeңnə.

Germanija kujlə Jevropa sər jukəпьн. Voj-
vьvšaң sijəs mьškəнь Baltijskəj da Ševernəj

morejas. Асбvvbvшан, гьтвvvbvшан да лунvvbvшан
сija граничитә una gosudarstvojaskәd.

Germanijalәn priroda.

Germanijalәn verkәsьs zev una шikas. Vojvvv
jukәnьs uvtasa-ravнina, kәni pozә nuәdnь vizmu ov-
mәs, sәr da lunvvv jukәnjәsьs gәraaәs da sog-
mәnь sәmьn skәt vizәm vьlә. Germanijaәd vizuvtәnь lun-
vvbvшан Baltijskәj da Severnәj moreә uшан гьгьs sudoxod-
nәj jujas.

Klimatьs Germanijaьn umerennәj da vasәd-kod.

Muшinjәs unзьkьssәp odzolistәjjas, avu vьnaәs.
Germanijaьn em promьslennostь kolana una mурьesa ozьr-
lunjas: ьзд zalezjas izsomlәn, ьгәn, шvиңec,
ezьs rudajas, kәrt zalezjas, ьзд zapasjas kamen-
nәj sovlәn.

Germanija imperialiшičeskәj vojnaәz i vәгьnnas.

Mirәvәj imperialiшičeskәj vojnaәz Germanija vәli med-
гьгьs da vьna kapitaliшičeskәj gosudarstvojas pәvsьn
Jevropaьn.

Seni vәli jona kьртәma promьslennost. Germanskәj tә-
varjas vәlinь ьdlaьn, najәn vәli тьрәma stav stranajaslәn
гьnokjas. Germanija захватитис una mujas da pәrtis najәs
aslas kolonijajasә. No germanijasa kapitalistjasь vek-na vә-
li eea. Najә kәsjisнь voштнь nәsta una. Nalәn interesjәsьs
pәньdәsisнь Anglijasa, Francijasa da mukәd stranajasa ka-
pitalistjas interesjaskәd i 1914 voьn kьртis mirәvәj imperia-
liшičeskәj vojna. Vojna pomәшis Germanijaәs тьr venәmәn.
Сьлs vәli мьрддәma stav kolonijajassә, siz-zә мьрддиснь
kәrt rudaәn, izsomәn da mukәd mурьesa ozьrlunәn ozьr
rajonjas. Germanijalь loi шetнь pәstи stav asьs flotsә, una
vagonjas da parovozjas, sь kьпzi una voçәz мьнтнь ьзд
сьmma шәm zәlәtәәn.

Germanijalәn promьslennostьs vojna vәгьn uшi. Ameri-
kasa kapitalistjasәn izdәm denga vьlә sija zavoditlis eшkә
kьртнь, no недьr kezlә. Suis çorьd promьslennәj krizis:
proizvodstvoьs ьdmis vojnasa dorьs vьlәзьk, a vuzavnь
vәçәm tәvarsә loi некьтçә, stav гьnokjassә Germanijalьs
vәli мьрддәma mirәvәj vojna дьrji, uzalьs jәzьs Germani-
jaьn гәлмиснь.

• Predatelskēj politiķaš social-demokratija-
lən vajēdis setšə, mьj vlašтьs loi fasistjas kiьn.
Zavoditšis ņemzalittəm rasprava revolucionnėj
rovočəjjaskəd. Kommuništiceskėj organizacijajas vėli
tupkəma. Kommunist partijalь loi uzavнь gušən (podpoljeьn).
Zavoditšisнь arestjas, љjлəmjjas, mučitəmjjas.

No revolucionnėj tьs rovočəjjaslən ez du g-
dь. Pьr jonzьka i jonzьka rovočəjjas kazalə нь
social-demokratijalьš predatelstvosə da pərja-
ləmsə Pьr vьdməнь kommuništiceskėj organi-
zacijajaslən radjasьs. Kommunist partija kət i uzalə
gušən, no vaz noz-veškədlə Germanijasa rovočəj klassən
nuədan revolucionnėj tьsən.

Uprazņeņņə. Koršнь karta vьlьš Germanija da rasьнь sijəs
konturnėj karta vьlə.

8. Japonija.

Geografičeskėj polozeņņə.

Japonija kujlə una dijas vьlьn, kodjas kuz
čepən ņuzaləmaəš asьvvьv Aziaj bereg pələn.
Sijə kujlə podtropičeskėj pojasьn.

More jona vundaləma Japonijalьš beregjassə da vəčəma
una zalivjas, prolivjas da sudnojasь sulavнь bur buxtajas.

Okeanlən vajjasьs voštəнь Japonijalь tujjas raznėj
stranajasə, kodjas kujləнь Velikėj okeanьn.

Japonijalən priroda.

Japonija pəsti stavnas gəraəš. Sьlən verkəсьs $\frac{2}{3}$ vevt-
tšəma vərjasən. Klīmat soņьd, vasəd, zev bur vizmu sešlə
nuədəm vьlə.

Japonija gəl murьesa oзыrlunjasən,—sьlən eea izsom,
neft da kərt.

Mьj Japonija proizvoditə.

Dьr kad Japonija vėli vərə koləm stranaən. Bərja 70
voən sьlən jona kьptis promьšlennost.

Medvozza mestaьn sulalə metallurgija da sudnojas və-
čəm. Paškələma siz-zə tekštilnėj promьšlennost.

Зоньд, васәд климат вәсна Јароңијаьн вьдмәнь сееәт
сәлскохоэажствәннәј културажас, кьз ris, сәј, тутовәј ру. Тор-
ја-һин una кәзсә ris.

Пақкаләма siz-зә градјәрјас вәдитәм да скәтвәдитәм.

Јароңијаса крештаналән зев сәкьд оләмьс. Неьзьд му
плосеад, кодәс согмә узавнь, пәсти ставнас помесеикјас
да кулакјас кьн. Крештана сижәс кәртьмалән зев donән.
Мувиэ узалән пәјә пәсти һекуеәт масинајастәг. Мушьс
пәсти став доходьс крештаньслән муна кәртьм don вьлә.
Крештана рәзәритчән, сьвлалән мујас да муна кәртьм карјасә.

А карјасьн пәјә сәмьн ьздәдән ьзтәмјасльс ьдсә, сь
вәсна, мьј Јароңијаса промьсленноштьн, кьз i мукад стра-
најасьн, кризис, а та вәсна ьзьд безработца.

Јароңијалән колоніјажас.

Јароңија—медјон империалистическәј странажас пәрсьн
мирас.

Медтәдҗана колоніјажасьс Јароңијалән—Кореја да Фор-
маза ди Китаж берег доҗьн да лунвьв јукәньс Сахалин дилән.

Јароңијалән зев бир полозенҗәсьс Velikәј океанас,
медшасә сижән-һин, мьј матьн сь диньн кужлән промьслен-
ношт вокшаң вәгә коләм странажас, кьз Манчуріја да Китаж.
Сижә воштис Манчуріја да пьр ушләшә војнаән Китаж вьлә.

Јароңијаса капиталистјаслән интересјасьс рәньдашәнь Сој-
јединоннәј стратјасса капиталистјас интересјаскәд. Јароңија да
SASS коштьн вьд здук вермас кьртьн војна. I кькнап
странасьс војна кезлә јона ләшәдҗән.

Упразненҗәјас. Коршнь карта вьльс Јароңија да сьльс колоні-
јажассә.

Расьнь пәјәс контурнәј карта вьлә.

JURINDALBŞ.

S. S. S. R.

I. Geografiçeskəj položenə.

	Ljstbok.
1. Gradusnəj űetka	3
2. Kueəm meredianjas da paraleljas kostəp kujlə SSSR	6
3. SSSR-lən morskəj granicajas	7
4. Mijan suűedjas (pogranicnəj gosudarstvojas)	8
5. SSSR-lən verəksəb	8
6. SSSR-lən medəbəd jujas da tьjas	9
7. Mьj seəm konturnəj kartəb da kьz sijəs ləűədə	9

II. SSSR-əs zonajas űerti tədmaləm.

I. Połarnəj zona

1. Połarnəj zonalən priroda	11
2. Połarnəj proməsləvəj ovməs	12
3. Proməsləndikjas Novaja Zemləp	13
4. Tułenjasəs kьjan prəməb	14
5. űerikьjan prəməbjas	15
6. Bəd vojvьv tuj	16

Połarnəj stancijajas.

7. Franc-loűif Lemla vьlp połarnəj stancija strəitəm	18
8. Kьzi olisəp təvjьsjas Franc-loűif Zemləp	20
9. Strəitəp vьl połarnəj stancijajas, burmə oləm təvjьsjaslən	21
10. Vojvьv połarnəj oblast radi mijan vezlašə pogodda	21

2. Tundra zona.

1. Tundralən priroda	22
2. Tundraən oləsjas	24
3. Mьj vəűə səvet vlašə tundrasa jəzlp oləmsə burmədəm moğb	27

Kьzi səvet vlašə ləűədə tundraləp ovməsə.

4. Kəp vizəm tundraən	28
5. Zver kьjan prəməb	29
6. Murəsa ozьrlənsə tundraəp tədmaləm da perjəm	29
7. Vizm ovməs tundraən	30
8. Tundrasa tujjas	30

3. Vəra zona.

Tajga zona.

1. Tajgalən priroda	31
2. Tajgasa oləsjas	33
3. Tungus – vəralb	34
4. űədləj jakutjas	35

5. Tərttja koçevnik pətçə ravoçəjə	37
6. Vər ovməs	37
7. Vərsa zver kəjan proməs	40
8. Mırpəsə ozırlun tajgaın	40
9. Vızmu ovməs tajgaın	40
10. Tıjjas tajgaın	41
11. Kardor port	42
12. Ugarka—połarnəj port	42

Sora vərլən zona

13. Priroda sora vər zonalən	43
14. Kəz vezşis çuzəmbanəs sora vər polosalən	44
15. Samołotşan	45
16. Vızmu ovməs	46
17. Mırpəsə ozırlun da proməslennoşt	46

IV. Vəra da şədmua ştepjaslən zona

1. Şədmua ştepjaslən priroda	48
2. Vızmu ovməs çəd muşınma ştepjasın	51
3. Kəz nuədlišn ovməs çəd muşınma ştepjasın Oktabrskəj revoluçijaəz	52
4. Kəz vezşə vızmu ovməs çəd muşınma ştepjasın Səvetskəj vlašt drıjı	52
5. Sovxoz „Gigant“	52
6. Zaxuxa	54
7. Nıznəj Zavolzjə orosajtəm	55
8. Koş zıvotnəj vrediteljaskəd	56
9. Mırpəsə ozırlun da proməslennoşt	56
10. Donbass vazən ı əni	57
11. Dneprovskəj elektrıçeskəj stancıja Dnepr vılnı	59

V. Kos ştepjaslən zona

1. Priroda kos ştepjaslən	61
2. Koş şterpn olşjas	62
3. Kəz olışn kos ştepjasın olşjas Oktabrskəj revoluçijaəz	63
4. Mıj vəçə Səvetskəj vlašt, med eşkə burmədnı oləm şterpnəj koçevnikjas- ıls da skətvizəm kəpədnı	64
5. Mırpəsə ozırlun da proməslennoşt	65
6. Kos ştepjasın tıjjas	66

VI. Pustıñajaslən zona

1. Pustıñajaslən priroda	68
2. Vıdməğjas da zıvotnəjjas ju dıllınajasın	69
3. Pustıñaaəd	69
4. Kueəm təçəna pustıñaın va	70
5. Səvet vlašt şetıs stranalı va da tıjjas	71
6. Xlorok	72
7. Sojuznəj səvetskəj socialıştıçeskəj respublıkajas zopəın	74
8. Proməslennoşt pustıñajas zopəın	74

VII. Podtropıçeskəj zona

Krımlən lunvıv bereğs

1. Priroda	75
2. Krımskəj poverezjəın olşjas	77
3. Lunvıv Krım bereğlən ovməşs	78
4. Krım—SSSR-lən teçıçanıı	79

Zakavkazjelən çernomorskəj poverezjə

1. Priroda	79
2. Çakvaın	82
3. Olşjas	83
4. Zakavkazjə çernomorskəj poverezjə	84

VIII. SSSR sa gərajasin

1. Gərajasin priroda	85
--------------------------------	----

Kavkazskøj gørajās

2. Kavkazskøj xrevjotløn priroda	87
3. Gornøj useeljə	87
4. Gornøj lugjas	88
5. Kъz olønъ gorecjas	89
6. Svanetijaъn	90
7. Socialistiçeskøj ovməs strøitəm Kavkazъn	91
8. Murъesa ozъrlun gørajāsъn da promъslennøšt	92
9. Magnitogorsk	94
10. Neit perjəm	94

III. SSSR-løn ovseøj ovbzor

1. SSSR-løn priroda

1. SSSR-løn vəkəsъs	96
2. SSSR-løn jujas	98
3. SSSR-løn klīmat	99
4. SSSR-løn prirodnøj zonajas	100
2. SSSR-løn promъslennøšt	100
3. Vizmu ovməs SSSR-løn	104
4. SSSR-løn transport	105

IV. SSSR-løn politiçeskøj ovbzor

1. SSSR-sa narodjas	110
2. Søvetskøj socialistiçeskøj respublikajasløn sojuz	112
3. Oblaštjas da krajjas SSSR-løn	113
1. RSFSR juksə so kueəm oblaštjas da krajjas vъlə	114
4. Kъzi paškələma našeleçnə SSSR-ъn	114

V. Mirløn karta

I. Kapitaliçeskøj stranajas	116
II. Koloniałnøj stranajas	117
1. Mъj vəçəpъ kapitalištjas koloniałnøj stranajasas	117
2. Kъzi olønъ uzalъs jəz koloniałnøj stranajasъn	117
III. Polukoloniałnøj stranajas	118
IV. Severoamerikanskøj sojedinoçnøj statjas	120
1. Prirodnøj ozъrlun SASR-løn	120
2. Mъj proizvoditəъ SASR-ъn	121
3. SASR-ъn ekonomiçeskøj krizis	121
4. Mъj da kъtə SASR petkədəpъ	121
5. Vaznəjъk vojenno-morskøj tujas SASR-løn	122

V. Anglija

1. Geografiçeskøj položenņə Anglijaløn	12g
2. Anglija, sълøn kolonijajas da mukəd vladenņəjas	123
3. Mъj proizvoditə Anglija	124

VI. Francija

1. Geografiçeskøj položenņə	126
2. Francijaløn priroda	126
3. Mъj proizvoditə Francija	126
4. Francijaløn kolonijajas	127

VII. Germanija

1. Geografiçeskøj položenņə	127
2. Germanijaløn priroda	128
3. Germanija imperiałiçeskøj vojnaəz i vəgъnnas	128
4. Mъj proizvoditə Germanija	129

VIII. Japonija

1. Geografiçeskøj položenņə	130
2. Japonijaløn priroda	130
3. Mъj Japonija proizvoditə	130
4. Japonijaløn kolonijajas	131

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

Допись 1 сайт 80 ир.
переплет 30 ир.

34213

	Коми-3
3-1542	/
	2